

**Ба чашни 15-солагии Истиқлолияти
давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон
бахшида мешавад.**

Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З.

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 8-уми
мактабҳои таҳсилоти умумӣ.**

**Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст.**

**Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2006**

ББК - 67.3 Я72+74,263,8
М-48

М-48

Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 8-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ. «Маориф ва фарҳанг», Душанбе, - 2006, 200 саҳ.

Муаллифон:

Маҳмудов М.А. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ, мавзӯҳои 6,7,8,9,10,11

Раҳимов М.З. - доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мавзӯҳои 1,2,3,4,5,12

Китоби дарсӣ масъалаҳои умумии назарияи давлат ва ҳуқуқро дар бар гирифта, ба хонанда доир ба пайдоиши давлат ва шаклҳои таърихӣ он, нишонаҳои давлати ҳуқуқбунёд, сарчашмаҳои ҳуқуқ, ҳуқуқ ва ахлоқ, сохт ва рӯкҳои давлатдорӣ Тоҷикистон, масъалаҳои интиҳобот ва фаъолияти Президент, инчунин ҷигунагии фаъолияти шохаҳои ҳокимияти давлатӣ - Ҳукумат, Маҷлиси Олӣ, судҳо ва ҳокимияти маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот медиҳад.

© «Маориф ва фарҳанг», 2006
ISBN 99947-31-30-0 © Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. 2006

Муқаддима

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди пош хӯрдани давлати абарқудрати Шӯравӣ бунёд шуд ва ҳамчун давлати соҳибистиклол соли 1992 узви Созмони Милали Муттаҳид гашта, бо ҳамин ба ҷомеаи мутамаддини ҷаҳонӣ ба сифати субъекти мустақили ҳуқуқи байналхалқӣ пайваст гардид.

Аммо фаромӯш набояд кард, ки ин давлати тозабунёд дар ҷои ҳолӣ ба вучуд наомада, балки таърихи беш аз дуҷонимҳазорсола дорад. Ҳанӯз дар замони салтанати Ҳахоманишиҳо нахустин Эъломияи ҳуқуқи инсон аз ҷониби Куруши Кабир қабул шуда буд, ки муҳимтарин масъалаҳои вобаста ба муносибатҳои ҳуқуқӣ ва арзишҳои инсониро дар бар мегирифт. Моли касеро зӯран нагирифтанд, касеро ғулом накардан, мувофиқи қор музд гирифтанд ва монанди инҳо нишонаҳои аввалини ҳуқуқи инсон ё худ меъёрҳои ҳуқуқие буданд, ки ҷомеа тавассути онҳо идора мешуд.

Охирин давлати мутамадкази тоҷикон - Сомониён сохти давлатдорӣ барои ҳамон замона хеле пешрафта дошт. Лекин дар натиҷаи муҳолифатҳои дохилӣ ва таҳти таъсири як қатор омилҳои дигар шикаст хӯрд. Миллати тоҷик баъди ҳазор соли бедавлатӣ ба шарофати истиқлолият дубора соҳиби давлат ва аркони давлатдорӣ гардид. Ҳоло Тоҷикистон дар шароити тамоман нави таърихӣ ва сиёсӣ иҷтимоӣ қарор дорад. Давлати мо тавонист, ки дар як муддати кӯтоҳ аз бӯҳрони ниҳоят шадиди сиёсӣ - зиддияту низои дохилӣ ва мушкилоти вазнини иқ-

тисодӣ барояд ва имрӯз ба як давлате табдил ёбад, ки дар он низоми ҳуқуқии хеле мутараққӣ ва муосир амал мекунад.

Воқеан, дар ташаккули давлатдорӣ навини мо омили ҳуқуқ нақши ҳалкунанда бозид. Соли 1994 нахустин Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол қабул гардид ва бо ҳамин таҳкурсии ҳуқуқии давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи иҷтимоӣ гузошта шуд. Бо дарназардошти талаботи рӯзафзуни ҳаёт ва бо мақсади тезонидани чараёни демократикунонии ҷомеа, инчунин ба тақозои меъёрҳои ҳуқуқи пешрафтаи ҷаҳон ба Конститутсия ду маротиба - солҳои 1999 ва 2003 тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд ва ҳоло Конститутсияи Тоҷикистон яке аз сарқонунҳои демократитарини ҷомеаи ҷаҳонист.

Баъди таъсис ёфтани парламенти дупалатагӣ - Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон - қонунҳои зиёде қабул шудаанд, ки онҳо амалан ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи моро танзим мекунанд. Зиёда аз ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсияи худ ўҳдадор шудааст, ки меъёрҳои аз ҷониби умум пазируфташудаи ҳуқуқи байналмилалиро эътироф ва эҳтиром менамояд, яъне санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ акнун қисми таркибии низоми қонунгузории кишвари моро ташкил медиҳанд.

Мулоҳизаҳои болоӣ моро ба як хулоса меоранд, ки он хеле муҳим аст: омили асосии пешрафти на - фақат давлати мо, балки тамоми кишварҳои ҷаҳон - ташаккули низоми пешрафтаи ҳуқуқӣ ва устувории қонуният дар ҷомеа мебошад. Ҳама гуна муносибатҳо бояд дар асоси ҳуқуқ танзим карда шаванд, ҳамаи

одамон тобеи ҳуқуқ бошанд, қонун муқаддас доништа шавад ва бечунучаро риоя гардад. Президенти кишвар мӯҳтарам Э. Ш. Раҳмонов дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20-уми апрели соли 2006 ин нуктаро хеле хуб баён кардаанд: *«Дар ҷомеаи мутамаддини муосир қонун ҳамчун воситаи танзимкунандаи ҳамаи паҳлӯҳои ҳаёти ҷомеа нақш ва мавқеи бебаҳс дорад, зеро пешрафти ҷомеа фақат бо роҳи танзими қонунӣ ва одилонаи муносибатҳои ҷамъиятӣ имконпазир аст».*

Тоҷикистон ташкили давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандиро мақсади ояндаи инкишофи худ қарор додааст, ки дар раванди ташаккули чунин давлат ва ҷомеа ҳуқуқ нақши бузург дорад. Маҳз аз ин рӯ, азҳуд қардани асосҳои ҳуқуқ вазифаи ҳар як шаҳрванд аст. Баъзеҳо чунин ақида доранд, ки дониши ҳуқуқӣ танҳо ба онҳое зарур аст, ки аз рӯи касб фаъолият мекунанд, яъне ҳуқуқшиносанд. Ин андеша комилан ғалат аст. Доништани ҳуқуқ қарзи шаҳрвандии ҳар як шахс, нишонаи маданият ва нерӯи ақлонии ҳар як шаҳрванд мебошад. Баръакс, надоништани ҳуқуқ аломати очизиву нотавонӣ, бефарқӣ нисбат ба тақдири давлату ҷомеа ва сарнавишти худи одам ба ҳисоб меравад.

Дар қисми 2 моддаи 42-юми Конститутсия беҳуда сабт нашудааст, ки «надоништани қонун ҷавобгари ро истисно намекунад». Ин меъёри конститутсионӣ моро ўҳдадор месозад, ки қонунро донем ва онро риоя намоем.

Хонандаи азиз! Китобе, ки Шумо дар даст доред, муҳимтарин масъалаҳо ва мафҳумҳои илми асосҳои

давлат ва ҳуқуқро аз пайдоиш то ба инкишофи им-
рӯзаи давлат дар бар мегирад. Ба таври ҷиддӣ азхуд
кардани мавзӯҳои китоби мазкур ба Шумо имкон
медихад, ки донишу саводи ҳуқуқӣ ва маданияти
шаҳрвандии худро баланд бардоред ва ҷаҳонбини-
атонро васеъ гардонед.

Орзу дорем, ки Шумо оид ба давлат ва ҳуқуқи
кишвари худ эҳтиром зоҳир намуда, ҳар як савол
ва мавзӯро хуб аз худ мекунад ва баҳри мустаҳкам
намудани давлати соҳибистиклоли тоҷикон саҳми
худо мегузоред.

ФАСЛИ I

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ

МАВЗЌИ 1. ПАЙДОИШ, МОҲИЯТ ВА ШАКЛҲОИ ДАВЛАТ

1.Пайдоиш, моҳият, нишонаҳо ва навъҳои таърихии давлат

Замоне буд, ки дар олам давлат вучуд надошт. Вай дар марҳилаи муайяни тараққиёти ҷамъият ба вучуд омад. То замони пайдо шудани давлат сохти ҷамъияти ибтидоӣ вучуд дошт. Дар чунин ҷамъият давлат, ҳуқуқ, синфҳо ва ҳатто моликияти хусусӣ набуд. Одамон якҷоя меҳнат карда, воситаҳои рӯзгузарониро ба даст меоварданд. Ҳама одамон озод ва баробар буданд. Онҳо озодӣ ва манфиатҳои якдигарро якҷоя ҳифз мекарданд. Муносибатҳои байни одамон дар асоси расму одат ва анъана ба тартиб дароварда мешуданд. Масъалаҳои муҳими ҳаёти дар маҷлиси умумии аъзои ба балоғат расидаи авлод ҳал карда мешуданд. Дохиён ва сардорони ҳарбӣ дар ҷосилаи ҷамъомадҳо масъалаҳои ҷорӣ ҳаёти ҷамъиятро идора менамуданд. Онҳо нисбат ба дигарон ҳеҷ гуна бартарӣ моддӣ надоштанд. Ҳар вақте, ки зарурат пеш меомад, онҳоро интиҳоб ё иваз мекарданд. Ҳеҷ гуна гурӯҳи махсуси одамоне, ки дигаронро расман идора намоянд, вучуд надошт. Асоси сохти ташкиливу иҷтимоии ҳаёти аъзои ҷамъиятро ҷамъаи оилавӣ ташкил меод, ки дар пояи муносибатҳои авлодӣ бунёд ёфта буд. Якҷанд авлод муттаҳид шуда, ҷамъаи оилавиро ташкил меоданд.

Бо мақсади юришҳои ҳарбӣ, ҳучум ба қabilaҳои дигар ва ғайраҳо якҷанд ҷамоаи оилавӣ муттаҳид мешуданд, ки асоси онро низ нишонаи авлодӣ ташкил медод. Ба ҳамин сабаб ҷамъияти он замонҳоро ҷамъияти авлодӣ меномиданд.

Шаклҳои асосии фаъолияти хоҷагии одамонро шикор, моҳидорӣ ва ҷамъ намудани наботот ташкил медоданд. Чунин навъи ҳаёти хоҷагиро хоҷагии азхудкунанда меноманд.

Гузариш аз хоҷагии азхудкунанда ба иқтисодиёти истеҳсолкунанда бештар ба омилҳои ҳислати экологидошта асос меёбад. Тағйироти номусоиди муҳит, нобудшавии намудҳои зиёди наботот ва ҳайвонот, ки одамони ҷамъияти ибтидоӣ истеъмол менамуданд, ба инкишофи ҷамъияти ибтидоӣ бетаъсир намонд. Гузариши мунтазам ба иқтисоди истеҳсолкунанда ҳаёти одамони ҷамъияти ибтидоиро дигаргун сохт. Функсияҳои нави идоракунии пайдо шуда, барқароршавии типи нави фаъолияти меҳнатӣ ба миён омад.

Инкишофи заминдорӣ зарурати танзим ва баҳисобгирии саҳми ҳар як узви ҷамъияти ибтидоиро ба миён оварда, иштироки онҳоро дар ташкили фондҳои ҷамъиятӣ, тақсимоли маҳсулоти истеҳсолшуда ва ташкили фондҳои гуногун муайян намуд. Пешво дар ҷамъият тақсимкунандаи асосии маҳсулоти истеҳсолшуда, назораткунанда ва танзимкунандаи ҷараёни истеҳсолот мегардад ва бо гузашти вақт аз омма ҷудо гардида, вобаста ба мавқеи ишғолкардааш имконият пайдо мекунад, ки арзиши изофаи маҳсулотро аз худ намуда, ба дорандаи моликият табдил ёбад. Бо му-

раккабшавии истехсолот шахсоне пайдо мешаванд, ки функцияи мушовир, маъмур, амалдор ва ғайраро иҷро менамуданд.

Ҳамин тавр, тараққиёти қувваҳои истехсолкунанда ва тақсимои ҷамъиятии меҳнат (кишоварзӣ, қорводорӣ, тичорат) боиси ба синфҳо ҷудо шудани ҷамъият гардид. Дар ҷамъият тадриҷан гурӯҳҳои сарватманд ва камбизоат ба вучуд омаданд. Рафта-рафта зиддияти байни онҳо пурзӯр гардид ва онҳое, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқувват буданд, ба дастгоҳи махсуси маҷбуркунӣ эҳтиёҷ пайдо намуданд. Ҳамин тариқ, таназули ҷамъияти ибтидоӣ оғоз гардид. Ба вучуд омадани синфҳо, пурзӯршавии истисмор ва пайдоиши моликияти хусусӣ боиси ташкили дастгоҳи маҷбуркунӣ гардид. Ба сифати ҷунин дастгоҳи маҷбуркунӣ фақат давлат амал карда метавонист. Вай дар натиҷаи тараққиёти дохилии ҷамъияти ибтидоӣ, пайдоиш ва зиддияти синфҳо ва нобаробарии молумулкии аъзоёни ҷамъият ба миён омад. Вале вайроншавии ҷамъияти ибтидоӣ дар рӯи замин ва тарзи пайдоиши давлатҳо бо шаклҳои гуногун ҷараён мегирифт. Давлатҳо вобаста ба шароити муайяни таърихӣ, пайдоиши моликияти хусусӣ, инчунин тарзу усулҳои муборизаи синфҳо бо шаклҳои гуногун пайдо мешуданд.

Нахустин давлатҳо аввал дар Шарқ пайдо шудаанд. Қувваи асосии истехсолкунанда ва табақаи бонуфузи ин давлатҳо зироатпарварон будаанд. Давлатҳои нахустин дар шакли *шаҳр - давлатҳо* пайдо шудаанд. Онҳо бе ягон таркиши иҷтимоӣ пайдо шуда, баъдтар ба давлатҳои дорои тарзи истехсоли осебӣ

табдил ёфтаанд. Нахустин давлатҳо дар ҳазорсолаи IV-VII то солшумории милодӣ дар Хитойи қадим, Байнаннаҳраин, Месоамерика ва Перуи Кӯҳӣ дар як вақт ва новобаста аз ҳамдигар пайдо шудаанд. Дар онҳо табақаҳои нави иҷтимоӣ, ба монанди зироатпарварон, ҳунармандон, рӯҳониён ва идоракунадагон истиқомат мекарданд. Дар он давлатҳо байни одамон тақсимоти молу мулк ва меҳнат аниқ шуда, мазмуни ҳудудӣ пайдо карда буд. Шаҳр - давлатҳо бо мурури замон ба марказҳои маъмурӣ, хоҷагӣ ва динӣ табдил ёфта, вазифаҳои идоракунии давлатро иҷро мекарданд.

Пайдоиши давлат дар таърихи башар бо шаклҳои дигар низ сурат гирифтааст. **Ф.Энгельс дар асари худ «Пайдоиши оила, моликияти хусусӣ ва давлат» се шакли асосии пайдоиши давлатро нишон додааст: афинагӣ, римӣ ва олмонӣ.**

Давлати ғуломдорӣ Афина шакли классикии пайдоиши давлат мебошад. Зеро он дар натиҷаи инкишофи сохти авлодӣ, ки асоси онро зиддиятҳои синфӣ ташкил медоданд, бе даҳолат ва зӯроварии дохиливу берунӣ пайдо шудааст.

Давлати Рим низ дар асоси вайроншавии сохти авлодӣ, бавучудоии моликияти хусусӣ ва ба синфҳои ба ҳам зид чудо шудани ҷамъият ба вучуд омадааст. Вале хусусияти фарқкунандаи пайдоиши давлати қадими Рим аз он иборат аст, ки он натиҷаи муборизаи байни плебейҳо ва патрисийҳо мебошад. Плебейҳо шахсони озод буда, аз авлоди римӣ набуданд. Онҳо аз маҳалҳои ба зерӣ итоат даровардашуда ва соҳиби замин буда, андоз месупориданд ва хизмати ҳарбиро

ба чо меоварданд. Патрисийҳо асилзодагон ва ҳокимони авлодии римӣ буданд. Плебейҳо барои роҳ ёфтан ба мансаб ва истифода бурдан аз заминҳои давлатӣ ба муқобили патрисийҳо муборизаро сар карданд. Ин мубориза боиси суръат гирифтани чараёни ташкилшавии давлати ғуломдорӣ Рим гардид.

Давлати олмонӣ шакли дигари пайдоиши давлат мебошад. Вай дар асри V пеш аз милод дар натиҷаи забт шудани ҳудуди империяи Рим аз тарафи қабिलाҳои олмонӣ ба вучуд омадааст. Қабिलाҳои олмонӣ, ки дар сохти ҷамъияти авлодӣ зиндагӣ мекарданд, баъди забт намудани ҳудуди империяи Рим онро идора карда натавонистанд. Зеро барои идора кардан дастгоҳи маҷбуркунӣ лозим буд. Ба ҳамин сабаб мақомоти сохти авлодии олмонӣ базудӣ ба мақомоти давлатӣ табдил ёфтанд.

Моҳияти давлат мазмун, таъинот ва мавҷудияти давлатро дар бар мегирад ва масъалае мебошад, ки ба кӣ тааллуқ доштани ҳокимияти давлатиро муайян мекунад. Ҳарчанд давлат дар давраҳои муайяни таърихӣ манфиатҳои табақа ё синфи ҳокимро ифода намуда, ҳукмронии ақаллиятро аз болои аксарият таъмин кардааст, вале дар шароити ҳозира моҳияти худро тағйир додааст. Давлат тадриҷан ба механизми самараноки бартараф намудани муҳолифатҳои ҷамъиятӣ на бо роҳи зӯрӣ ва паҳш кардани онҳо, балки ноил шудан ба роҳи созиш табдил меёбад. Худи мавҷудияти давлат дар давраи ҳозира чандон ба синфҳо ва муборизаи синфӣ алоқаманд набуда, бештар ба талаботу манфиатҳои умумиҷамъиятӣ вобаста мебошад.

Ин масъала ҳамкориҳои оқилона ва маъмулан
осоиштаи қувваҳои гуногун ва ба ҳам муҳолифро
дар назар дорад. Лекин чунин тарзи ҳалли масъала
маъноӣ онро надорад, ки давлатҳои ҳозира моҳияти
синфӣ худро пурра гум карда бошанд. Дар шароити
нав моҳияти синфӣ давлат аҳамияти дуҷумдараҷа
пайдо карда, моҳияти умумиҷамъагӣ он ба ҷои ав-
вал баромадааст. Акнун давлатҳо фаъолияти худро
барои таъмин кардани созиши умумиҷамъагӣ ва
идораи корҳои ҷамъият равона месозанд. Бинобар
ин, ҳангоми таҳлили моҳияти давлат ҳарду омил ё
ҳарду паҳлуи масъаларо бояд ба назар гирифт. Инкор
кардани яке аз ин ду омил моҳияти давлатро нопурра
ва яктарафа баҳо додан аст.

Давлат дорои нишонаҳои зерин мебошад:

1. Ҳокимияти оммавӣ (давлатӣ). Ҳокимиятро
барои он оммавӣ меноманд, ки вай бо ҷамъият як
(мутобиқ) набуда, балки аз номи он, яъне аз номи
тамоми халқ фаъолият мекунад. Ҳокимияти оммавӣ
дар симои мақомот ва муассисаҳои давлатӣ, инчу-
нин шахсони мансабдори давлатӣ таҷассум ёфта,
ба ҳокимияти давлатӣ табдил меёбад ва ин яке аз
хусусиятҳои фарқкунандаи чунин навъи ҳокимият
мебошад. Ҳокимияти давлатӣ ба воситаи мақомот
ва шахсони мансабдор идоракунии ҷамъиятро ба роҳ
монда, ба ҳамин тартиб аз ҷамъият ҷудо мешавад
ва аз он боло меистад. Давлат якҷоя бо мақомот ва
муассисаҳои давлатӣ дастгоҳи махсуси маҷбуриро
ташкил медиҳад. Мақомоти ҳокимият ва идоракунӣ,
судҳо, прокурорҳо, артиш, милиса, мақомоти амният
ва ғайраҳо ба сифати чунин мақомот ва ташкилотҳои
давлатӣ фаъолият меkunанд.

2. Ташкили ҷойгиршавии аҳоли дар ҳудуди муайян ва амалӣ намудани ҳокимияти оммавӣ дар доираи он ҳудуд. Давлат дорои ҳудуди муайяне мебошад, ки дар он ҳудуд соҳибхитиёрии давлат ифода меёбад. Аҳолие, ки дар ин ҳудуд зиндагӣ мекунад, шаҳрвандони он давлат ба ҳисоб меравад. Фарқи давлат аз ташкилотҳои ғайридавлатӣ (иттифоқҳои касаба, ҳизбҳои сиёсӣ ва ғайра) дар он аст, ки давлат ифодакунандаи манфиати ҳамаи аҳолии мамлакат буда, ҳокимияти ҳудро нисбат ба ҳамаи онҳо баробар татбиқ менамояд. Вале ташкилотҳои ғайридавлатӣ ихтиёран ташкил ёфта, фақат як қисми аҳолиро дар ҳаёти худ муттаҳид месозанд.

3. Соҳибхитиёри нишонаи сеюми давлат мебошад. Соҳибхитиёри дар волеият, мустақилият ва мухторияти ҳокимияти давлатӣ ифода меёбад. Волеияти ҳокимияти давлатӣ маънои ба ҳама умумӣ будани ҳокимият, баргариши он ва дорои қудрати маҷбуркунӣ доштани ҳокимияти давлатиро ифода менамояд. Мустақилият ва мухторияти ҳокимияти давлатӣ чунин маънӣ дорад, ки давлат дар дохили мамлакат ва берун аз он ҳуқуқи ба таври мутлақ ва озодона ҳал намудани ҳама гуна масъалаҳоро дорад.

4. Алоқамандии давлат ва ҳуқуқ. Давлат бе ҳуқуқ вучуд дошта наметавонад. Ҳуқуқ давлат ва ҳокимияти давлатиро ба расмӣ дароварда, бо ҳамин роҳ онро қонунӣ (расмӣ) мегардонад. Давлат вазифаҳои ҳудро ба шакли ҳуқуқӣ амалӣ менамояд. Ҳамзамон бо ин, ҳуқуқ фаъолияти давлат ва ҳокимияти давлатиро дар доираи қонуният мушаххас намуда, тобеияти онҳоро ба низоми ҳуқуқии мушаххас таъмин мекунад. Дар ин гуна ҳолати тобеияти давлатӣ ба ҳуқуқ давлати демокративу ҳуқуқбунёд ташкил меёбад.

Ҳамин тавр, давлат ташкилоти ҳокимияти сиёсии ҷамъият мебошад, дорои дастгоҳи махсуси маҷбуркунӣ буда, салоҳияти худро дар ҳудуди муайян амалӣ менамояд. Вале чунин мафҳум низ ба монанди мафҳумҳои дигари давлат нисбатан шартӣ буда, танҳо нишонаҳои ҳукукии давлатро ифода менамояд ва моҳияти пурраи ин институти мураккабро дар бар намегирад.

Дар таърихи бисёрасраи инкишофи инсоният давлатҳои зиёде якдигарро иваз намудаанд. Бинобар ин, навъҳои таърихии давлат низ гуногун мебошанд. Онҳоро ба навъҳои таърихии давлатҳои Шарқ, ғуломдорӣ, феодалӣ, капиталистӣ ва сотсиалистӣ ҷудо менамоянд. Давлатҳои қадимаи шарқӣ (Миср, Бобулистон, Хитой, Ҳиндустон ва ғайра) қариб 5 ҳазор сол пеш дар минтақаҳои дорои заминҳои обӣ пайдо шудаанд. Асоси иқтисодии ин давлатҳоро моликияти давлат ба замин ва иншооти обӣ ташкил меод. Дар ин давлатҳо ҳамчун анъана ба синфҳо ҷудошавии ҷамъият вучуд надошт. Дар онҳо анъанаҳои мавҷудбуда нақши калон мебозиданд. Бисёр давлатҳои қадимаи Шарқ асрҳои дароз бе тағйир мемонданд ва ба ин сабаб инкишоф намеёфтанд. Сохтори ҳокимияти давлатӣ дар онҳо шакли истибдодӣ дошта, тамоми ҳокимият ба як шахс – шоҳ ё амири мутлақ ба таври меросӣ қарор дошт, ки бо ёрии дастгоҳи пурқуввати бюрократии ҳарбӣ идора карда мешуд.

Дар давлати типӣ ғуломдорӣ диктатураи ғуломдорон аз болои ғуломон, дар давлати типӣ феодалӣ ҳукмронии феодалҳо аз болои деҳқонон ва дар давлати капиталистӣ ҳокимияти буржуазия аз болои синфи коргар таъмин карда мешуд. Дар баробари

сарнагун шудани сохти буржуазӣ ва иваз шудани он ба навъи давлати сотсиалистӣ диктатураи синфи коргар ба вучуд омад.

Давлати ғуломдорӣ аслиҳаи ғуломдорон барои истисмори табақаи ғуломон буд. Он манфиати ғуломдоронро муҳофизат карда, ҳама гуна муқобилияти ғуломонро пахш менамуд, ҳукмронии аққалиятро аз болои аксарият таъмин мекард. Ғулом аз ҳама гуна ҳукуку озодиҳо маҳрум буда, ҳамчун ҳайвон хариду фурӯш карда мешуд. Чунин ҳолат боиси норозигии ғуломон гардида, муборизаи онҳоро бар зидди сохти мавҷуда тадриҷан пурзӯр мекард. Дар натиҷаи шӯришҳои пайдарҳамаи ғуломон пояҳои давлати ғуломдорӣ суст шуда, барои гузаштан ба навъи давлатдории феодалӣ замина муҳайё мегардид. Охираста давлати ғуломдорӣ ба давлати феодалӣ иваз шуда, ҷамъияти ғуломдорӣ ба ҷамъияти феодалӣ табдил ёфт.

Гузариш ба давлати феодалӣ давраи дуру дарозро дар бар гирифта, танҳо дар асрҳои V-VI милодӣ аввалин давлатҳои феодалӣ ба вучуд омаданд. Дар ин ҷамъият заминдорон ва деҳқонон табақаҳои асосӣ ба ҳисоб мерафтанд. Заминдорон табақаи истисморкунанда ва деҳқонон табақаи истисморшаванда ба ҳисоб мерафтанд. Феодалҳо, ки соҳиби замин буданд, дар айни замон соҳиби ҳокимияти сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Давлати феодалӣ ҳамчун воситаи аз тарафи феодалҳо пахш намудани муқобилияти деҳқонон буд. Вазифаи ин навъи таърихии давлатдорӣ таъмин намудани ҳукмронии феодалҳо аз болои деҳқонон буд. Тезутундшавии муборизаҳои синфӣ дар

давлатҳои феодалии бо шӯришҳои зиёде меанҷомид. Дар ин маврид шумо аз таърих шӯришҳои Степан Разин ва Йемелян Пугачёв дар Россия, шӯриши Восеъро дар Бухорои Шарқӣ дар асри XIX ва ғайраҳо хондаед. Ин муборизаҳо боиси барҳам хӯрдани давлати феодалии ва ба ҷои он барпо гардидани давлати капиталистӣ гардидаанд. Давлати капиталистӣ бо дараҷаи нисбатан баланди инкишофи худ аз навҳои давлати ғуломдорӣ ва феодалии фарқ мекунад. Дар ҷунин давлат ду синфи бо ҳам зид - коргар ва буржуазия вучуд дошт. Бо мурури тараққӣ кардани капитализм зиддияти байни раванди истеҳсолоти ҳислати ҷамъиятидошта ва шакли хусусии азониҳудкунии он пурзӯр мегардад. Истисмори коргарон торафт шиддат гирифта, норозигии онҳо аз сохти мавҷуда меафзуд. Дар натиҷаи инқилоб ин навӣ давлат ба давлати сотсиалистӣ иваз гардид.

Инқилоби Октябри соли 1917 дар Россия барои бунёди давлати навӣ сотсиалистӣ дар ҷаҳон замина гузошт. Ҷумҳурии мо, ки ба ҳайати давлати Шӯравӣ дохил мешуд, дар қатори дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ барои барпо намудани давлати сотсиалистӣ саъю кӯшиш менамуд.

Давлати Шӯравӣ ду марҳаларо тай намуд. Марҳалаи диктатураи пролетариат, ки аз октябри соли 1917 то пурра ва қатъиян ғалаба кардани сотсиализм, яъне охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-умро дар бар мегирад ва марҳалаи дуюм - давраи ташаккули давлати умумихалқӣ мебошад. Агар дар марҳалаи аввали инкишоф давлати сотсиалистӣ иродаи синфи коргарро ифода карда бошад, пас дар марҳалаи

дуом моҳияти он ифода кардани иродаи оммаи халқ мебошад.

Дар охири соли 1991 Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ барҳам хӯрд. Дар арсаи ҷаҳон ташкилоти нав - Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил созмон дода шуд. Таъсисдиҳандаи ИДМ 11 ҷумҳурии собиқ Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ, аз ҷумла: Арманистон, Белоруссия, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдавия, Озарбойҷон, Россия, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Украина буданд. Дар соли 1993 Гурҷистон низ узви ИДМ гардид. Созишнома оид ба созмон додани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 8 декабри соли 1991, Протокол ва Эълумияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 21 декабри соли 1991 ва Оинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 22 январи соли 1993 санадҳои таъсисии ИДМ мебошанд. Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мувофиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, Оиннома ва фаъолияти амалии худ ташкилоти минтақавии байналмилалӣ мебошад. Вай дар асоси шартномаи байналмилалӣ аз тарафи давлатҳои мустақил таъсис дода шудааст. ИДМ бо мақсади ҳамкорӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо барпо карда шудааст. Дар ҳуҷҷатҳои таъсисии ин ташкилот зарурати ҳамкориҳо дар соҳаи таъмини сулҳ ва беҳтарӣ, андешидани чораҳо оид ба кам кардани силоҳ ва хароҷоти ҳарбӣ, барҳам додани силоҳи ядрӯй ва дигар силоҳҳои қатли ом, ноил шудан ба беяроқгардонии умумӣ ва пурра махсус таъкид шудааст. Давлатҳои аъзои ИДМ дар назди худ вазифа гузоштаанд, ки инкишофи ҳаматарафаи давлатҳоро дар

доираи фазои ягонаи иқтисодӣ, инчунин кооператсия ва интегратсияи байнидавлатӣ ба роҳ монанд.

Бо мақсади ҳарчи самаранок ҳал кардани ин вазифа кишварҳои аъзои ИДМ моҳи сентябри соли 1993 оид ба барпо намудани Иттиҳоди иқтисодӣ шартнома бастанд. Барои амалӣ намудани мақсадҳои гузошташуда кишварҳои аъзои ИДМ ба ҳулоса омаданд, ки фаъолияти худро дар асоси принципҳои баробарӣ, эҳтироми соҳибистиклолият, истифода набурдани қувва ё таҳдиди он, ягонагии қаламрави давлатҳо, ҳал намудани баҳсҳо бо роҳи осоишта, даҳолат накардан ба қорҳои дохилӣ ва берунӣ, таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, ҳамкориҳои байни давлатҳо, иҷрои софдилонаи ўҳдадорӣҳои аз рӯи ҳуҷҷатҳои Иттиҳод ба зимма гирифташон ва ғайра ба роҳ мемонанд.

2. Шаклҳои давлат

Давлатҳо на танҳо бо моҳияту вазифа ва самту тарзи фаъолияти худ аз якдигар фарқ мекунанд, балки бо шаклҳои идорақунӣ ва сохти давлатиашон низ аз ҳамдигар фарқ доранд. Вобаста ба шакли идорақунӣ давлатҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: монархӣ ва ҷумҳуриявӣ. **Монархия - чунин шакли идорақунӣ мебошад, ки дар он ҳокимияти олӣ қисман ё пурра дар ихтиёри сарвари давлат мебошад. Дар сари давлат - монарх, подшоҳ, амир ва ё император меистад. Онҳо тахтро ба тариқи меросӣ ё баъзе вақт интиҳобӣ ба даст медароранд. Шакли давлатдорӣи Эрон ва Ҳабашистон то инқилоб, Англия, Япония, Белгия ва ғайраҳо ба чунин давлатҳо мисол шуда метавонанд.**

Дар шакли давлатдории ҷумҳуриявӣ ҳокимият ба воситаи мақомоте, ки ба мӯҳлати муайян интиҳоб мегарданд, идора карда мешавад. Ин шакли давлатдорӣ президентӣ ва парламентӣ мешавад. Дар ҷумҳурии президентӣ ҳукумат новобаста аз ҳайати ҳизбии парламент аз тарафи Президент ташкил карда шуда, дар назди он масъулият дорад. Президент фаъолиятро мувофиқи салоҳдиди худ ба амал мебарорад. Ба чунин давлатҳо Россия, ИМА, Ўзбекистон, Туркменистон, Тоҷикистон ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Дар ҷумҳурии парламентӣ ҳукумат аз намоёндагони як ё якчанд ҳизб, ки дар парламент аксарияти ҷойҳоро ишғол менамоянд, ташкил карда мешавад. Чунин Ҳукумат мувофиқи Конститутсия дар назди парламент масъулият дорад. Ба чунин давлатҳо Ҳиндустон, Олмон, Италия ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Давлатҳо вобаста ба сохти давлатиашон низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Сохти давлатӣ хусусияти муносибатҳои байниҳамдигарии рукҳои давлат ва мақомоти марказиву маҳаллии онро ифода менамояд. Давлатҳо аз рӯи сохти давлатиашон ягона (унитарӣ), федеративӣ ва конфедеративӣ мешаванд.

Давлати ягона шакли оддии давлатдорӣ мебошад. Вай аз қисмҳои марзӣю маъмурӣ, ба монанди вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, ҷамоатҳо ва ғайраҳо иборат мебошад. Дар чунин давлат мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии умумӣ вучуд доранд. Масалан, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қирғизистон, Франция, Япония ва ғайраҳо.

Давлати федеративӣ шакли мураккаби давлатдорӣ мебошад. Дар он мақомоти ҳокимияти олий ва идоракунии барои ҳамаи федератсия умумӣ ташкил карда шуда, шахрвандии умумӣ вучуд дорад. Ҳар яке аз аъзои федератсия дорои мақомоти ҳокимиятӣ ва идоракунии буда, мустақилияти нисбии худро нигоҳ медорад. Аъзои федератсия ғаъолияти худро дар доираи ваколатҳое, ки аз тарафи федератсия ба онҳо дода шудааст, ба амал мебароранд. Ба чунин давлатҳо ИМА, Россия, Ҳиндустон, Мексика ва ғайра мисол шуда метавонанд.

Дар гузашта давлатҳои конфедеративӣ низ вучуд доштанд. Ин давлатҳо бо мақсади ба танзим даровардани як қатор масъалаҳо мақомоти олии умумӣ ташкил менамоянд. Дар онҳо ҳудуди ягона вучуд надорад. Чунин давлатҳо аз ҳудуди давлатҳои алоҳида иборатанд, ки бо якдигар иттиҳод бастаанд. Дар онҳо шахрвандии ягона низ вучуд надорад, яъне ҳар як давлат дорои шахрвандии худ мебошад. Таҷрибаи таърихӣ исбот кардааст, ки давлатҳои конфедеративӣ дурудароз вучуд дошта наметавонанд. Онҳо тез барҳам меҳӯранд ё ба давлати федеративӣ табдил меёбанд. Дар гузашта ИМА, Нидерландия, Иттиҳоди Германия ва ғайра давлати конфедеративӣ буданд.

Давлатҳо вобаста ба низоми сиёсиашон низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Низоми сиёсӣ то андозае на танҳо шакли давлат, балки мазмуни ғаъолияти онро тавсиф менамояд. Аз ин ҷо моҳиятан он меёри муайянкунандаи шакли давлат мебошад.

Низоми сиёсӣ маҷмӯи усул, тарз ва воситаҳое мебошад, ки бо ёрии онҳо ҳокимияти давлатӣ амалӣ

карда мешавад. Низоми сиёсӣ ҳолати ҳуқуқии шахсро дар ҷамъият ва давлат, ҳолати воқеии он, таъсири давлат ба ҳаёти сиёсии кишвар, шакли ҳуқуқии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва салоҳияти онҳо ва ғайраҳо тавсиф медиҳад. Ду намуди гуногуни низоми сиёсӣ - демократӣ ва ғайридемократӣ вучуд дорад. Ба низоми ғайридемократӣ дар гузашта давлатҳои Олмон, Италия, Кампучия ва ғайраҳо дохил мешуданд. Давлатҳое, ки дар асоси низоми демократӣ фаъолият менамоянд, баробарӣ ва озодии ҳамаи шахсонро эътироф карда, онҳоро на танҳо дар Конститутсия мустаҳкам менамоянд, балки дар амал ҷорӣ меkunанд. Волеияти қонун, риояи қонуният, истифодаи васеи институтҳои демократии гуногунро дар ҳаёти сиёсӣ таъмин менамоянд. Низоми демократӣ идеале мебошад, ки барои ноил шудан ба он ҳама гуна ҷамъият ва давлат кӯшиш мекунад.

3. Самтҳои асосии фаъолияти давлат

Давлат фаъолияти худро дар соҳаҳои гуногун ба амал мебарорад. Фаъолияти ҳар як давлат баҳри амалӣ гардонидани мақсадҳое, ки дар ин ва ё он марҳилаи инкишоф дар назди худ мегузорад, равона шудааст. Фаъолияти давлат самтҳои зиёд дорад ва соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар соҳаву бахшҳоро дар бар мегирад. Самтҳои фаъолияти давлат, ки барои амалӣ гардонидани вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва идеологӣ равона карда шудаанд, функцияи давлатро ташкил медиҳанд. Функцияҳои давлат ниҳоят гуногун буда, ҳамаи онҳо якҷоя ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Дохилӣ. 2. Берунӣ.

Функсияҳои дохиливу берунии давлатро сиёсати дохилӣ ва берунӣ ё хориҷӣ низ меноманд.

Равиши ғаёлияти давлат дар дохили мамлакат функсияи дохилии давлат мебошад ва он нақши давлатро дар амалӣ гардонидани сиёсати дохилии мамлакат ифода менамояд. Функсияҳои дохилии давлат аз функсияҳои хоҷагидорию ташкилотчигӣ, маданият тарбиявӣ, таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, таъмини риояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, муҳофизат ва ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, инчунин андозбандӣ ва назорати молиявӣ иборат мебошад. Функсияи дохилии давлат бо функсияи берунии он алоқамандии зич дорад. Сиёсати берунии давлат дар айни замон давоми сиёсати дохилии он мебошад.

Ба давлат функсияҳои зерини берунӣ хос мебошад: муҳофизати мамлакат, ҳамроҳшавӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳамкорӣ доир ба проблемаҳои глобалии ҳозиразамон, дастгирии тартиботи ҷаҳонӣ ва ғайраҳо.

Функсияҳои давлат вобаста ба тараққиёти мамлакат инкишоф меёбанд. Амалӣ гардидани онҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлат боиси пешрафт ва мустаҳкам шудани иқтисодии ҳар як давлат мегардад. Зеро ба воситаи онҳо вазифа ва мақсадҳои давлат амалӣ карда мешаванд. Масалан, бо амалӣ гардидани функсияи ташкилию хоҷагӣ вазифаҳои ташкил кардани истеҳсолот ва танзими иқтисодӣ бо мақсади гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ба тартиб дароварда мешавад.

Нақш ва мавқеи давлат дар ҳаёти маданияту тарбиявӣ низ меафзояд. Зеро барпо кардани давлати демокративу ҳуқуқбунёд на фақат пешрафти иқтисодӣ, балки маданияти баланди маънавии шаҳрвандонро низ талаб менамояд. Функсияи мазкур тарбияи одамонро дар рӯҳияи муносибати софдилона ба меҳнат, эҳтироми шаклҳои гуногуни моликият, ватандӯстӣ, маърифати баланд ва амсоли инҳо таъмин мекунад.

Функсияи иҷтимоӣ мазмуни гуногун дошта, доираи васеи проблемаҳоро дар бар мегирад. Вале таъиноти асосии он дар таъмини беҳбудии ҷамъиятӣ ифода меёбад. Барои ин давлат кӯшиш ба ҳарч меҳнаҷад, ки кафолати шуғли аҳолии қобили меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии шахсонро, ки ба дастгирии давлат мӯҳтоҷанд, аз ҷумла маъҷубон, мӯйсафедон, оилаҳои серфарзанд, бекорон ва ғайраҳоро таъмин намояд. Функсияи иҷтимоӣ сиёсати давлатиро дар соҳаи таҳсилот, илм, фарҳанг ва саломатии шаҳрвандон дар бар мегирад. Дар ин ҷо функсияи иҷтимоӣ дар шакли дастгирии давлатии муассисаҳои таҳсилотӣ, тарбиявӣ, илмӣ ва фарҳангӣ анҷом дода мешавад.

Дар ҳалли вазифаҳои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд функсияҳои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, муҳофизат ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон нақши калон мебозад. Ин функсия бо дигар функсияҳои давлат алоқамандии зич дошта, барои мустақилона ба амал баровардани онҳо ҳама-тарафа мусоидат менамояд. Давлат ба воситаи ҳуқуқ вазифаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологии худро дар ҳаёт татбиқ менамояд. Меъёрҳои ҳуқуқиро қабул

карда, иҷрои онҳоро ба воситаи механизми давлатӣ таъмин менамояд. Механизми давлатӣ низоми мақомоти гуногуни давлатӣ мебошад, ки ба воситаи онҳо иҷрои вазифа ва функцияҳои давлат амалӣ гардонида мешавад. Ба мақомоти давлатӣ *мақомоти ҳокимияти давлатӣ (Маҷлиси Олӣ ва маҷлисҳои маҳаллӣ)*; *мақомоти идоракунии давлатӣ (Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳо, қумитаҳои давлатӣ, ҳокимияти иҷроия)*; *мақомоти судӣ ва прокуратура, мақомоти маҷбуркунӣ* (артиш, милиса, амният) дохил мешаванд, ки ба воситаи онҳо ҳукмронии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идеологии давлат таъмин карда мешавад.

Саволҳо

1. Давлат кай ба вуҷуд омад? 2. Кадом шаклҳои пайдоиши давлатро медонед? 3. Моҳияти давлат дар чӣ ифода меёбад? 4. Фарқи давлат аз ҷамъияти ибтидоӣ дар чист? 5. Нишонаҳои давлат кадомҳоянд? 6. Давлат чист? 7. Навъҳои таърихии давлат ва моҳияти онҳо аз чӣ иборат аст? 8. Шаклҳои идоракунии давлатро номбар намоед. 9. Давлати президентӣ чист? 10. Давлати парламентӣ чист? 11. Вобаста ба сохти худ давлатҳо ба кадом намудҳо ҷудо мешаванд? 12. Низоми сиёсӣ ва намудҳои онро фаҳмонда диҳед. 13. Дар бораи самтҳои фаъолияти давлат маълумот диҳед. 14. Функцияи ҳокимияти давлатӣ чист? 15. Ба функцияҳои дохилии давлат кадом функцияҳо дохил мешаванд? 16. Ба функцияҳои берунии давлат кадом функцияҳо дохил мешаванд?

МАВЗЎИ 2. ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁД

1. Давлати ҳуқуқбунёд ва нишонаҳои он

Барпо намудани давлати демократии ҳуқуқбунёд мақсад ва вазифаи ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон мебошад. Мақсади аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба танзим даровардани ҳаёти ҷамъиятӣ низ аз он иборат аст, ки ҳуқуқ ва демократияро ба ҳам пайваста, давлати ҳуқуқӣ бунёд карда шавад. Ташкили чунин давлат орзуи деринаи бисёр мутафаккирони ҷаҳон мебошад. Вале ин роҳ душвор буда, паймудани он вақти зиёдро металабад. Барои ин ба вучуд овардани заминаҳои муайяни сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ зарур аст. Бе баланд бардоштани сатҳи иқтисодиву иҷтимоии ҳаёти ҷамъият, муҳайё намудани шароит барои ривочи ҳуқуқу озодии шаҳрвандон ва кафолати риояи онҳо, масъулияти давлат дар назди шаҳрванд ва шаҳрванд дар назди давлат барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд аз имкон берун аст. Дар ҷамъияте, ки ҳуқуқи шаҳрвандон поймол карда мешавад, зӯрварӣ ва таҳдид ба ҳаёти шаҳрвандон ҷой дорад, ҳеҷ гуна давлати ҳуқуқбунёд сохтан мумкин нест.

Барои бунёди давлати ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ба вучуд овардани заминаи ҳуқуқӣ зарур аст. Дар кишвари мо Конститутсия (Сарқонун) ва як қатор қонунҳо қабул карда шудаанд, ки онҳо барои инкишофи муносибатҳои озодонаи шаҳрвандон ва ташкилотҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд роҳ мекушоянд. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, Кодекси граждани, Кодекси меҳнатӣ, Кодекси муҳофизати граждани, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои ҷаҳонӣ» ва монанди инҳо дохил мешаванд. **Асоси ҳуқуқи бар-**

по намудани давлати ҳуқуқбунёд дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст. Дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ дар асоси он қабул карда шуда, бояд ба талаботи он мувофиқ бошанд.

Нишонаҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд инҳо мебошанд:

1. Бартарии ҳуқуқ ва волоияти қонун. Дар тӯли инкишофи ҷамъият инсоният тадриҷан нақши ҳуқуқ ва бартарияти онро дар ҳаёти худ дарк намуда, кӯшиш кардааст, ки асос ва доираи ғаъолияти давлатро низ ҳуқуқ муайян намояд, то ки орзуи деринаи башарият оид ба барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд амалӣ гардад. Чунин давлат ғаъолияти худро бояд дар асоси қонунҳо ва меъёрҳои байналхалқӣ ба роҳ монад. Бартарияти ҳуқуқ ҳамзамон маънои онро дорад, ки ҳалли масъалаҳои ҷамъиятиву давлатӣ аз ҷиҳати ҳуқуқ танзим шуда, арзишҳои маънавӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи умумиинсонӣ ва расман танзимшаванда дар пайвастагӣ бо тақсимои ташкиливу ҳудудии ҷамъият ва қонунӣ будани ҳокимияти оммавӣ истифода ва амалӣ карда шаванд. Заро танҳо иҷрои талаботи қонун ва тобеият ба нишондодҳои он метавонад амали қонунро ҳаёти гардонида, волоияти онро таъмин намояд. **Бинобар ин, шаҳрвандон, ташкилоту муассисаҳо, ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳуди давлат дар симои мақомоти ҳокимияти идоракунии давлатӣ, судҳо, прокурорҳо ва дигарон бояд фақат ба қонун итоат намоянд.** Ғаъолияти шаҳрвандон ва ташкилотҳо дар ҳадду андозае, ки қонун иҷозат додааст ва манъ накардааст, яъне аз рӯи принципи «он чизе, ки қонун манъ накардааст, раво» ба амал

бароварда мешавад. Вале ин принцип маъноӣ онро надорад, ки рафтори субъектҳои ҳуқуқие, ки бархилофи қоидаҳои ахлоқ ва расму анъанаҳои миллӣ мебошад, иҷозат дода мешавад.

Ҷаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, судӣ ва мақомоти дигар низ бояд дар доира ва андозае, ки қонун иҷозат додааст, амалӣ карда шавад. **Волоияти қонун ҳамчунин маъноӣ онро дорад, ки ҳама дар назди қонун баробаранд.** Қонун дар давлати ҳуқуқбунёд ифодакунандаи мақсаду мароми аъзои ҷамъият мебошад.

2. Арзиши олий доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва кафолати онҳо нишонаи дуҷуми давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Таърихи башар - таърихи муборизаи инсон барои ноил шудан ба ҳуқуқ ва озодиҳое мебошад, ки аз азал ва табиатан ба ӯ тааллуқ доранд. Тавре ки дар моддаи якуми Эълумияи умумии ҳуқуқи башар гуфта шудааст: «Тамоми одамон озод ба дунё меоянд ва аз лиҳози манзалат ва ҳуқуқ бо ҳам баробаранд». Мувофиқи моддаи сеюми ҳамин санад «ҳар фард ба зиндагӣ, ба озодӣ ва ба дахлнопазирии шахсӣ ҳуқуқ дорад».

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олий мебошанд. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд бевосита амалӣ шуда, мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, ҷаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва мақомоти худидоракунии ҳокимияти давлатиро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин карда мешаванд. Давлат ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд (моддаҳои 5 ва 14 Конститутсия).

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз лаҳзаи таваллуд ба худӣ ӯ тааллуқ дошта, аз тарафи давлат офарида на- мешаванд. Ҳеҷ гуна шахси мансабдор чунин ҳуқуқу озодиҳоро ба инсон дода наметавонад. Давлат онҳоро дар Конститутсия, қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ фақат мустақкам менамояд. Кафолати амалӣ гарди- дани ҳуқуқу озодиҳоро давлат бояд ба зиммаи худ гирад. Агар ҳуқуқу озодиҳои инсон пурра дар ихтиёри давлат ё ягон шахси мансабдори давлат бошад, дар ин сурат онҳо дахлнопазир шуда наметавонанд. Зеро дар чунин ҳолат давлат ё шахси мансабдор офаран- даи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон мешаванд, ки ин боиси маҳдуд гардидани онҳо мегардад. Таъмини ҳимояи ҳуқуқии шахсият вазифаи аввалиндараҷаи давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Дар баробари ҳамин, барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ҳарчи бештар барои мувофиқ омадани манфиати давлат ва шахс мусоидат менамояд, зеро ҳамаи шаҳрвандон дар ташкил намудани ҳокимияти давлатӣ иштирок ме- намоянд. Шаҳрвандон худро соҳиби ҳақиқии давлат ҳис намуда, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳоро интиҳоб мекунанд. Фаъолият- ти мақомот ва шахсони мансабдор барои хизмат намудан ба ҷамъият ва шаҳрвандон равона карда мешавад.

3. Масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шахс.

Дар давлати ҳуқуқбунёд давлат ва шаҳрванд дар назди ҳамдигар одатан масъулияти (ҷавобгарии) баланд доранд. Тавре ки дар қ.3 моддаи 5 Кон- ститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, давлат на танҳо ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро

эътироф мекунад, балки ўҳдадор аст, ки онҳоро риоя ва ҳифз намояд. Ҳамзамон давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои кишварро риоя ва иҷро намоянд (моддаи 10 Конститутсия). Агар ба шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида зарари моддӣ ва маънавӣ расонида шавад, ин зарар бояд аз ҳисоби онҳо мувофиқи қонун рӯёнида ё ҷуброн карда шавад. Меъёри зикршудаи конститутсионӣ дар моддаҳои алоҳидаи қонунгузории амалкунанда таҷассуми худро меёбад. Аз ҷумла, дар моддаи 16 Кодекси граждани омадааст: «Зиёне (зараре), ки дар натиҷаи амали (беамалии) ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ё мансабдорони ин мақомот, инчунин дар натиҷаи қабули санади хилофи қонун ё санади дигари ҳуқуқии мақомоти давлатӣ ё мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ба шахрванд ё шахси ҳуқуқӣ расонида шудааст, бояд аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти дахлдори он ҷуброн карда шавад».

Ҳамин тартиб, доираи амали мақомоти давлатӣ, суд ва прокуратура ва дигар мақомот низ дар доираи қонун маҳдуд карда шудааст. Онҳо мисли ҳамаи шахрвандон ба қонун итоат менамоянд ва барои рафтори зиддихуқуқии худ дар назди қонун ҷавобгаранд. Ҳамзамон шахрванд низ барои рафтори зиддихуқуқии худ дар назди дигар шахсон, давлат ва ҷомеа ҷавобгар мебошад. Ў низ вазифадор аст ўҳдадорихое, ки Конститутсия ва дигар қонунҳо муқаррар намудаанд,

риоя ва иҷро намояд. Риояи Конституция ва дигар қонунҳо, эҳтироми ҳуқуқи озодӣ ва шаъну шарафи дигарон, ҳифзи Ватан, пардохти андозҳо ва ғайраҳо аз ҷумлаи ўҳдадориҳои шахрванд мебошанд, ки ба-рои риоя накардани он шахс ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

4. Нишонаи ҷаҳоруми давлати ҳуқуқбунёд таҷзияи ҳокимият ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ мебошад. Ҳарсе шоҳаи ҳокимият дар татбиқи фаъолияти худ мустақил мебошанд. Таҷзияи ҳокимияти ягонаи давлатӣ ба се шоҳаи мустақил яке аз принципҳои асосии ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатӣ мебошад. Вай асоси конституционии ҳудро дар бисёр кишварҳои дунё ёфтааст. Дар моддаи 9 (Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки ҳокимияти давлатӣ, дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Мақсади ин принцип ноил шудан ба мустақилияти пурраи шоҳаҳои ҳокимият, роҳ надодан ба ҳама гуна сӯиистеъмоли ҳокимияти давлатӣ аз тарафи мақомоти он мебошад.

Ин чунин маъно дорад, ки ҳуди ҳокимияти давлатӣ ягона ва тақсимнашаванда буда, танҳо шоҳаҳои он бояд аз ҳамдигар фарқ намоянд, ки онҳо дар ҷудо будани салоҳияти ҳар як шоҳаи ҳокимият ифода меёбад.

Фаъолияти мақомоти ҳокимият дар доираи қонун ба роҳ монда мешавад ва ин ба онҳо имконият на-медихад, ки аз ҳадди муқаррарнамудаи қонун берун бароянд. Ҳар як шоҳаи ҳокимият вазифаҳоеро иҷро менамояд, ки ба доираи салоҳияти он дохил меша-

ванд. Ҳамаи се шоҳаи ҳокимият муҳиманд. Онҳо ба ҳамдигар таъсир расонида ва барои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд хизмат мекунанд. Ҳокимияти қонунгузор аз тарафи халқ интиҳоб карда шуда, истиклолияти давлатро ифода менамояд. Ҳокимияти иҷроия бо амалӣ намудани қонунҳо ва ҷаъолияти хоҷагию идоракунии машғул мешавад. Ҳокимияти судӣ ба сифати кафили барқароркунондаи ҳуқуқҳои вайронкардашуда баромад намуда, барои ҳама гуна сӯиистеъмолкунии ҷазо медиҳад. Дар давлати ҳуқуқбунёд фақат суд метавонад ҳама гуна баҳсҳои байни шаҳрвандон ва ҳокимиятро баррасӣ намояд. Суд танҳо ба қонун таъя намуда, ҷаъолияти ҳудро мустақилона ба амал мебарорад.

2. Ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд

Ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Давлати ҳуқуқбунёдро дар он ҷое барпо намудан мумкин аст, ки дар он ҷой ҷамъияти шаҳрвандии инкишофёфта ва пурқувват мавҷуд бошад. Ҷамъияти шаҳрвандӣ соҳаи нисбатан мустақили новобаста аз давлат ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, ки дар он гурӯҳҳои иҷтимоии гуногун, иттиҳодияҳои маданӣ, милли, динӣ, ҳудудӣ ва ҳислати дигар доштаи ифодакунондаи манфиатҳои ҳархелаи одамон амал менамоянд. Ҷамъияти шаҳрвандӣ чунин ҷамъиятест, ки дар он қонуни ҳуқуқӣ ҳукмрон буда, устувории озодии шахс, ҳуқуқ, шаъну шараф, қадру қимати он, инчунин ҷавобгарии тарафайни шахс ва давлат амал менамояд. Мафҳуми «ҷамъияти шаҳрвандӣ» имконият медиҳад, ки соҳаи сиёсӣ ва ғайрисиёсии

ҳаёти ҷамъиятӣ фарқ карда шуда, мафҳумҳои давлат ва ҷамъият аз ҳамдигар ҷудо карда шаванд.

Ҷамъият аз организми мураккабе иборат аст, ки дар он одамони дорои манфиатҳои гуногун, талабот, ҳислатҳои гуногун ҳамкорӣ менамоянд. Ҷамзамон бо ин, одамон бо ҳамдигар дар алоқаҳои маданӣ, тиҷоратӣ, манзилӣ, оилавӣ, меҳнатӣ ва ғайраҳо қарор доранд. Ба низоми ҷамъияти шаҳрвандӣ ба ғайр аз муносибатҳои сиёсӣ муносибатҳои иқтисодӣ, нажодӣ, маънавӣ, иттилоотӣ, оилавӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки новобаста аз давлат вучуд доранд ва инкишоф меёбанд. Албатта, ҷамъият ва давлатро пурра аз ҳамдигар ҷудо кардан номумкин аст, зеро давлат маҳсули инкишофи ҷамъият ва шакли мавҷудияти он мебошад. Ҷудо намудани ҷамъияти шаҳрвандӣ аз давлат маънои онро дорад, ки соҳаи ҳаёти ҷамъият вучуд дорад, ки дар тобеият ва назорати давлат намебошад. Яъне давлат набояд ба ҳаёти хусусии одамон даҳолат намояд.

Ҷамзамон инсон дар ҷамъияти шаҳрвандӣ унсури асосӣ аст, вале вай наметавонад талаботи худро дар алоҳидагӣ ё бе алоқамандӣ бо одамони дигар қонеъ гардонад. Он чӣ ки ба муносибати байни шахс ва давлат тааллуқ дорад, ин пеш аз ҳама дар иҷрои ўҳдадорихои шахс дар назди давлат, хусусан ўҳдадории шахс оид ба итоат намудан ба қонун ва супоридани андоз ифода меёбад. Агар шахс ўҳдадорихои худро дар назди давлат софдилона иҷро намояд, он гоҳ дар дигар мавридҳо ҳаёти шахсии инсон бояд барои давлат фарқ надошта бошад ва давлат ҳақ надорад, ки ба он даҳолат намояд.

Давлат бояд ба ҷамъияти шахрвандӣ ва манфиати он хизмат намуда ва бо ҳамин манфиати умумии ҷамъиятро ифода намояд. Инкишофи нопурраи ҷамъияти шахрвандӣ мумкин аст шароитро муҳайё созад, ки боиси фуру бурдани ҷамъияти шахрвандӣ аз тарафи давлат ё муқобил гузоштани он ба ҷамъият ва манфиати худро бо зӯрӣ ба ҷамъият бор кардан гардад. Барои ҳамин, на ҳама гуна ҷамъият ҷамъияти шахрвандӣ мебошад. Нишонаи асосии ҷамъияти шахрвандӣ - ин ҷамъияти дорои муносибатҳои иқтисодии инкишофёфта будани он мебошанд. Дар чунин ҷамъият шахс аз моликият чудо набуда, баръакс имконият дорад, ки ҳама гуна шакли моликиятро интихоб намояд, инчунин ҳақ дорад натиҷаи меҳнат ва қобилияти худро ба меҳнат ихтиёрдорӣ кунад. Салоҳияти давлат дар чунин ҷамъият барпо намудани шароити мӯътадил барои ташаббуснокӣ ва инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ, муҳофизат ва ҳифзи моликият, таъмини рақобати озод, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва муҳофизати тартибот мебошад.

Нишонаи дигари ҷамъияти шахрвандӣ эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои табиӣ инсон ва ҳифзи самараноки он мебошад.

Нишонаи сеюми ҷамъияти шахрвандӣ мавҷуд набудани монополизми идеологӣ дар ҷамъият мебошад. Дар чунин ҷамъият фикр, нуктаи назар, ақида, мулоҳиза ва мафкураи гуногун раво мебошад. Ҷамъияти шахрвандӣ доираи гузаронидани фаъолияти гуногуни сиёсии ташкилотҳо, институтҳо ва иттиҳодияҳоро муайян менамояд. Вай ғояҳои пешқадам ва инсондӯс-

тонаро пеш бурда, тарзҳои демократии идоракунии корҳои ҷамъиятиро истифода мебарад.

Хусусияти фарқкунандаи ҷамъияти шахрвандӣ ошкоро ва худидора будани корҳои шахсӣ мебошад. Ошкоро будан аз ҷумла озодона ворид шудан ба ҳамаи манбаъҳои иттилоот (ба ғайр аз сирри давлатӣ ва тиҷоратӣ), ошкоро гузаронидани ҳама гуна чорабиниҳое, ки ба ҳаёти ҷамъиятӣ вобастаанд, озодии сухан, матбуот, танқид, озодии алоқаҳо бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва хориҷиро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, ҷамъияти шахрвандӣ - ин ҷамъияти ҳуқуқӣ, демократӣ, инсондӯст ва сулҳдӯстона буда, дар он барои ҳеҷ гуна зӯрӣ ба шахсият ҷой нест, баръакс дар он адолат, баробарӣ ва озодии пурра ҳукмрон аст.

Саволҳо:

1. Моҳияти давлати ҳуқуқбунёд аз чӣ иборат аст?
2. Нишонаҳои асосии давлати ҳуқуқбунёдро номбар кунед.
3. Баргариҳои ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд чӣ маънӣ дорад?
4. Волоияти қонун чист?
5. Арзиши олий доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон дар чӣ ифода меёбад?
6. Масъулияти тарафайни давлат ва шахсро фаҳмонда диҳед.
7. Моҳияти таҷзияи ҳокимиятро ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ баён намоед.
8. Ҷамъияти шахрвандӣ чист?
9. Фарқи давлат аз ҷамъияти шахрвандӣ дар чист?
10. Нишонаҳои ҷамъияти шахрвандиро номбар намоед.

МАВЗЌИ 3. ҲУҚУҚ ВА МОҲИЯТИ ОН

1. Мафҳум, нишона ва навиҳои таърихи ҳуқуқ

Инсон дар муносибат бо ҷамъият ва дигар одамон умр ба сар мебарад. Зеро дар ҷамъият зиндагӣ карда, берун аз он ҳаёт ба сар бурдан мумкин нест.

Дар вақти таҳсил, ҳаёти оилавӣ ва ҷамъиятӣ, дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ бо ташкилоту муассисаҳо, инчунин дар вақти додугирифтӣ байни ташкилотҳо алоқаҳои байниҳамдигарии мустақкам ба вучуд меоянд. Ҳама гуна муносибат ва фаъолият, ки дар байни онҳо ба вучуд меояд, ба воситаи қоидаҳои рафтор танзим мегардад. Аксарияти ин муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Мо дар фаъолияти ҳаррӯзаи худ бо калимаи «ҳуқуқ» зуд-зуд дучор мешавем, ки ин бесабаб нест. Ҷомеа ва мардум ҳамеша кӯшиш менамояд, ки ҳуқуқро бо мафумҳои ҳақиқату инсоф алоқаманд кунад. Моҳияти ҳуқуқ низ дар ҳамин ифода меёбад.

Ҳуқуқ моҳияти умумиҷтимоӣ дошта, беистисно ба манфиати ҳамаи одамон хизмат мекунад, ҷиҳатҳои ташкил кардан, ба тартиб овардан, устувор намудан ва инкишоф ёфтани алоқаҳои иҷтимоиро таъмин менамояд. Ҳамзамон моҳияти умумиҷтимоии ҳуқуқ ба таври мушаххас дар фаҳмиши он ҳамчун меъёри озодӣ ифода меёбад. Инсон дар доираи ҳуқуқҳои худ озодона амал мекунад ва қонун озодии инсонро аз ҳама гуна сӯиқасд ҳифз менамояд. Маҳз ба тавассути ҳуқуқ некӣ меъёри ҳаёт гардида, бадӣ натиҷа ё оқибати вайрон кардани ин меъёр ба ҳисоб меравад.

Ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд чавҳари ҳама гуна муносибатҳои ҷамъиятӣ ва мазмуни ҳамаи қонунҳоро ташкил медиҳад. Бинобар ин, дарк кардани моҳият ва фарқи ҳуқуқ ва қонун моҳияти баланди гуманистӣ дорад, зеро ҳуқуқ ҳамчун меъёри муайянкунандаи сифати қонун ва муқарраркунандаи он мебошад, ки қонун ҳуқуқи инсон, манфиат ва талаботи ӯро то чӣ дараҷа ҳифз менамояд.

Ҳуқуқ дар ҷомеа ба таври воқеӣ вучуд дорад ва вазифаи давлат аз он иборат аст, ки ҷиҳатҳои гуногуни онро муайян карда, ба шакли қонунӣ расмӣ гардонад. Аз ин ҷо формулаи «ҳуқуқро ҷомеа офаридааст ва қонунро давлат» фарқи ҳуқуқ ва қонунро аниқ ифода менамояд. Ҳамзамон вақте ки мо дар бораи «ҳуқуқ» ва «қонун» сухан меронем, мо на танҳо ягонагии мазмуни ҳуқуқӣ ва шакли ҳуқуқӣ, балки муҳолифати байни онҳоро низ дар назар дорем. Мазмуни ҳуқуқие, ки дар қонун ифода наёфтааст, кафолати амалӣ шуданро надорад. Аз ин рӯ, он ба маънои амиқи калима ҳуқуқ намебошад.

Дар давлати ҳуқуқбунёд қонунҳои ҳуқуқӣ нақши муҳим мебозанд. Қонунҳо мумкин аст ғайриҳуқуқӣ шаванд, агар мазмуни онҳоро сӯиистеъмоли ҳокимияти давлатӣ ташкил диҳад. Инро амалия ва таърихи давлатдорӣ муосир низ нишон медиҳад. Дар баъзе мавридҳо давлат аз қудрати худ сӯиистеъмол карда, қонунҳои зиддиҳуқуқӣ қабул менамояд. Чунин қонунҳо зоҳиран мумкин аст ҳамчун ҳуқуқ баҳо дода шаванд. Вале онҳо танҳо шаклан, на мазмунан ҳуқуқӣ мебошанд.

Вазифаи асосии ҳуқуқ танзими рафтори одамон, ташкилотҳо ва муносибатҳои байни онҳо мебошад. Ин қоидаҳои рафтор ба ҳама ҳатмӣ мебошанд. Онҳо аз тарафи давлат қабул, муқаррар ва тасдиқ карда мешаванд. **Яъне ҳуқуқ низомии қоидаҳои ба ҳама ҳатмӣ рафтор буда, аз тарафи давлат қабул, муқаррар ва тасдиқ карда мешавад ва муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро ба танзим мебарорад.**

Дар таърихи инсоният замоне буд, ки на дастгоҳи маҷбуркунӣ ва на меъёрҳои ҳуқуқӣ мавҷуд буданд. Муносибатҳои байни одамон дар асоси тартибот ва қоидаҳои махсуси ахлоқӣ ба танзим дароварда мешуданд. Урфу одат, таомул, анъана, обрӯ ва эҳтироми якдигар асоси муносибатҳои аъзоёни ҷамъиятро ташкил мекард. Ин давраи инкишоф ба ҷамъияти ибтидоӣ тааллуқ дошт. Дар ин ҷамъият баробарӣ, ҳамфикрӣ ва ҳаёти коллективона ҳукмрон буд ва бинобар ин ба меъёрҳои ҳуқуқӣ низ эҳтиёҷ набуд.

Пайдоиши синфҳо, моликияти хусусӣ ва давлат боиси ба вучуд омадани меъёрҳои ҳуқуқӣ гардид. Акнун синфи ҳукмрон ба воситаи дастгоҳи махсуси маҷбуркунӣ, ки «давлат» ном дошт, қонун ва меъёрҳои ҳуқуқро қабул менамуд. Иҷрои онҳо барои ҳама ҳатмӣ буд ва бо маҷбурияти давлатӣ таъмин карда мешуд. Ҳамин тавр, давлат ва ҳуқуқ ба якдигар зич алоқаманданд.

Ҳуқуқ бо як қатор нишонаву аломатҳояш аз дигар қоидаҳои рафтор (масалан меъёрҳои ахлоқ, воситаҳои таъсиррасонии идеологӣ ва ғайра) фарқ мекунад.

Якум, ҳуқуқ маҷмӯи қоидаҳои ҳатмӣ рафтори одамон мебошад. Вай аз меъёрҳои одоб ва ахлоқ, ки

ихтиёран ичро карда мешаванд, фарқ дорад. Ҳар гуна қоидаҳои рафтор меъёрҳои ҳуқуқӣ буда наметавонанд. Меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат муқаррар карда мешаванд ва иҷрои онҳо барои ҳама ҳатмӣ мебошад.

Дуюм, ҳуқуқ низоми меъёрҳои ба ҳама баробар мебошад. Вай ба ҳамаи шахрвандон, сарфи назар аз мансабу вазифа, миллат, наҷод, синну сол ва мансубияти синфиашон баробар тааллуқ дорад. Ҳамаи онҳо ўҳдадоранд, ки талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро иҷро намоянд.

Сеюм, иҷрои талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ бо маҷбурияти давлатӣ таъмин карда шудааст. Дар сурати ихтиёран иҷро накардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ давлат ба вайронкунандагони меъёрҳои ҳуқуқ таъсир мерасонад ва иҷрои онро ба воситаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маҷбуран таъмин менамояд. Қафолати давлатии иҷрои ҳуқуқ дар ҳамин ифода меёбад.

Вобаста ба зербинои (базиси) иқтисодӣ ва иродаи кадом синфро ифода намуданаш ҳуқуқ ба навъҳои муайян чудо мешавад. Навъҳои таърихии ҳуқуқ бо навъҳои таърихии давлат мувофиқ мебошанд ва чунон ки гуфтем, ба муносибатҳои истеҳсоли (зербино) вобастагӣ доранд.

Навъҳои таърихии ҳуқуқ чунинанд: навъи ҳуқуқи гуломдорӣ, феодалӣ, буржуазӣ ва сотсиалистӣ. Ҳар як навъи таърихии ҳуқуқ вобаста ба мазмуни синфӣ, зербинои иқтисодӣ ва рӯбинои сиёсии худ аз навъи дигар фарқ мекунад.

Дар ҳаёти воқеӣ ҳуқуқ вазифаи дорои хислати духеларо иҷро менамояд. Ҳуқуқ, аз як тараф, воситаи ҳукмронии сиёсӣ буда, аз тарафи дигар, васи-

лаи танзимкунандаи умумиичтимой, воситаи муқарраркунандаи тартибот дар ҷамъият мебошад. Аз ин ҷо таъиноти асосии ҳуқуқ таъмини тартибот дар ҷамъият бо дарназардошти манфиатҳои гуногуни табақа ва гурӯҳҳо бо роҳи ноил шудани ризоият ва созиш мебошад. Ҳамзамон, ҳуқуқ функцияҳои муайянро низ иҷро менамояд. Дар зери мафҳуми функцияи ҳуқуқ самтҳои асосии таъсири ҳуқуқ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки аз мазмун ва таъиноти он ба миён меояд, фаҳмида мешавад. Функцияҳои ҳуқуқро ба функцияҳои асосӣ ва иловагӣ ҷудо менамоянд. Функцияҳои танзимнамоӣ ва муҳофизатӣ функцияҳои асосии ҳуқуқ буда ба функцияҳои иловагӣ бошад, функцияҳои тарбиявӣ, идеологӣ, иттилоотӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Функцияи танзимнамоӣ барои батартибдорорӣ ва банизомоварии муносибатҳои ҷамъиятӣ, муқаррар намудани қоидаҳои рафтори одамон равона карда шудааст. Ба воситаи функцияи мазкур ин ё он вариант рафтор муқаррар карда шуда, таъиноти асосии ҳуқуқ, ки батартибдорории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, амалӣ карда мешавад. Функцияи муҳофизатӣ барои ҳифз ва ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятии ҳаётан муҳим равона карда шудааст. Ҳуқуқ чунин муносибатҳоро дахлнопазир эълон намуда, муносибатҳои ба ҷамъият бегонаро маҳдуд ва барҳам медиҳад. Вазифаи ин функция таъмини талаботи қонунҳо ва муқаррар намудани низоми қонуният дар ҷамъият мебошад.

Вазифаи функцияи тарбия дар таъсири ҳуқуқ ба ирода, шуури одамон ва тарбияи онҳо дар рӯҳияи эҳтиром ба ҳуқуқ таҷассум меёбад. Ба ҳаёти ҷамъият

чорӣ намудани ғояи инсондӯстӣ, бартарии ҳуқуқ ва озодии инсон, инчунин демократия мазмуни функсияи идеологиро ташкил медиҳад.

Функсияи иттилоотӣ имконият медиҳад, ки одамон оид ба талаботе, ки давлат доир ба рафтори шахс муқаррар менамояд, он объектҳое, ки давлат муҳофизат менамояд, кадом рафтор ва амал ба ҷамъият ғоидаовар ё бар хилофи манфиати ҷамъият эътироф карда мешавад, огоҳ намояд.

Барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ бо дарназардошти шароити ҳозира такмили танзими муносибатҳои ҳуқуқиро талаб менамояд. Бе инкишофи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани маъқеи онҳо дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ давлати ҳуқуқӣ бунёд кардан имкон надорад. Васеъ шудани ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ҳимояи ҳама-тарафаи ҳуқуқии онҳоро талаб мекунад. Дар баробари ин, дигаргуниҳое, ки дар соҳаҳои иқтисодиву сиёсӣ сурат мегиранд, ба осонӣ амалӣ намегарданд. Ин дигаргуниҳо дар назди ҳуқуқ талаботи нав ба нав мегузоранд. Ҳуқуқ бояд барои амалӣ гардидани онҳо шароити мӯътадил муҳайё намояд. Қонунҳои қабулшаванда барои ҳавасмандии моддии шахрвандоне, ки бо меҳнати ҳалоли худ ба натиҷаҳои ниҳой сазовор мешаванд, бояд шароити мусоид фароҳам оранд. Дар ин самт ба ҳама гуна усулҳои идораи маъмурию фармондеҳӣ, ки дар соҳаи иқтисод вучуд доранд, хотима гузошта, мустақилият ва ташаббускории одамонро васеъ кардан ва дастгирӣ намудан аз ҷумлаи заруратҳои замони нав аст. Чунин талабот дар моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

зикр шудааст, ки мутобиқи он озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ аз тарафи давлат кафолат дода мешавад.

Давлати ҳуқуқбунёд барои васеъшавии ҳуқуқҳои сиёсӣ низ имкониятҳои мусоид фароҳам меорад. Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон дар боби дуоми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаҳои 18, 19 ва 20 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар оид ба изҳори озодонаи фикр ва ақида, озодона дар маҷлисҳо ва иттиҳодияҳо ширкат намудан ва ғайра ифода шудаанд. Дар баробари ин, фаромӯш набояд кард, ки ҳеҷ гуна ҳуқуқ бе ӯҳдадорӣ вучуд дошта наметавонад. Ин принцип дар навбати худ масъулияти шаҳрвандонро дар бобати дарки оқибатҳои рафтори онҳо баланд мебардорад.

2.Мафҳум ва намудҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ

Меъёрҳои ҳуқуқӣ қоидаҳои рафтори одамонро, ки бо ҳамдигар дар муносибатҳои гуногун қарор доранд, ба танзим медароранд. Амал ва рафтори одамон бояд ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ мувофиқ бошад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат ва мақомоти ваколатдори он таҳия, қабул ва интишор шуда, қоидаҳои рафтори аъзои ҷамъиятро таҷассум менамоянд. Дар ин қоидаҳо ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои шаҳрвандон, ташкилотҳо, шахсони ваколатдори давлатӣ ва монанди инҳо муайян карда мешаванд. Дар солҳои охир меъёрҳои ҳуқуқии зиёде қабул карда шудаанд, ки онҳо муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро ба танзим дароварда, қоидаи рафтори одамонро

муайян менамоянд. Масалан, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шӯғли аҳоли», «Дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи мақомотҳои ваколатдори давлат қабул ва дар амал ҷорӣ карда мешаванд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ аз дигар меъёрҳои иҷтимоӣ, масалан одат ва меъёрҳои ахлоқӣ бо мақсад ва вазифаҳое, ки онҳо иҷро менамоянд, фарқ карда мешаванд. Меъёрҳои ҳуқуқӣ, тавре ки гуфтем, аз тарафи давлат ва мақомоти ваколатдори он қабул карда шуда, дорои хислати барои ҳама ҳатмӣ мебошанд. Дар сурати иҷро карда нашудан бо роҳи маҷбурияти давлатӣ иҷрои онҳо таъмин карда мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ ба доираи номуайяни одамон дахл дошта, то мавриди бекор карда шуданашон амал менамоянд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ ба меъёрҳои ваколатдоркунанда, ўҳдадоркунанда ва манъкунанда ҷудо мешаванд.

Меъёрҳои ваколатдоркунанда ба субъекти ҳуқуқ барои содир намудани амалиёти (рафтори) мусбат имконият медиҳад. Масалан, ҳар фард ҳуқуқ дорад дар дохили ҳар давлат озодона тағйири макон намояд ва маҳалли иқоматашро интиҳоб кунад. Ҳар фард ҳуқуқ дорад мамлакати худро тарк кунад ва ба мамлакати худ бозгардад (моддаи 13 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар). Ё ин ки мувофиқи банди 3 моддаи 232 Кодекси граҷданӣ ба соҳибмулк ваколат дода шудааст, ки нисбат ба молу мулкҳои худ ҳама гуна амалро раво бинад, аз ҷумла онро фурӯшад, ба

ичора диҳад ва аз он бо усули дигар истифода барад ё онро бо тарзи дигар ихтиёрдорӣ намояд.

Меъёрҳои ӯҳдадоркунанда иштирокчиёни муносибатҳои ҳукукиро ӯҳдадор менамоянд, ки амалиёти (рафтори) муайяни мусбиро содир намоянд. Масалан, полиси андоз ӯҳдадор мебошад, ки сирри давлатӣ ва хизматӣ, аз ҷумла сирри андозро нигоҳ дорад (моддаи 129 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Меъёрҳои манъкунанда ба субъектҳои ҳуқуқ содир намудани рафтори муайянеро, ки талаботи ҳуқуқро вайрон менамояд, манъ мекунанд. Масалан, мувофиқи моддаи 22 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама гуна фарқгузорӣ, иҷозат надодан ва ё қабул накардан ба кор аз рӯи аломатҳои мансубияти миллӣ, нажодӣ, ранги пӯст, чинсият, синну сол, ақиди сиёсӣ, маҳалли таваллуд ва баромади иҷтимоӣ, ки дар соҳаи меҳнат баробарии имконияти одамонро барҳам медиҳад, манъ аст.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар фазо, замон ва ба доираи муайяни шахсон татбиқ карда мешаванд. Доираи амали онҳо дар фазо бисёр васеъ мебошад. Амали қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми мамлакат ҷорӣ карда мешавад. Чунин ҳам мешавад, ки онҳо дар мавридҳои дар ҳуди қонун зикршуда дар як қисми муайяни мамлакат татбиқ карда мешаванд.

Санадҳои ҳуқуқии маҷлисҳои вакилони халқ ва раисони онҳо, ки дар доираи ваколати онҳо бароварда мешаванд, танҳо дар ҳудуди ҳамон вилоят, шаҳр ё ноҳия татбиқ мегарданд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар доираи вақт ва замони муайян ё ба муддати дуру дароз амал менамоянд, ки

инро амали меъёрҳои ҳуқуқӣ дар замони муайян меноманд. Баъзе меъёрҳо, масалан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» дар давоми як сол, яъне дар давраи муайян амал менамоянд ва дигар меъёрҳо ба муддати номуайян амал мекунанд. Аксарияти меъёрҳо дорои чунин хислат мебошанд. **Меъёрҳои ҳуқуқӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрвандӣ татбиқ мегарданд. Онҳо дар мавриде, ки дар ҳуди меъёрҳои ҳуқуқӣ нишон дода шудааст ё баъди қабул ва наشري расмӣ амал мекунанд.**

3. Сарчашмаҳои ҳуқуқ

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар ягон шакли муайян ифода карда мешаванд. Онҳо дар ҳуҷҷатҳои хаттии расмӣ ифода ёфта, иҷрояшон барои ҳама ҳатмӣ мебошад. **Шакли зохирии ифодаёбӣ ва мустаҳкам кардани меъёрҳои ҳуқуқиро сарчашмаҳои ҳуқуқ меноманд.**

Сарчашмаҳои ҳуқуқ ба қонун ва санадҳои зерқонунӣ ҷудо мешаванд. **Қонун санади меъёрии ҳуқуқӣ** аст, ки мутобиқи тартиби муқарраршуда аз тарафи мақомоти қонунгузор ва ё бо роҳи раъйпурсӣ қабул мегардад ва муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро танзим мекунад. Қонун қувваи баланди ҳуқуқӣ дошта, дигар санадҳои меъёрӣ бояд дар асос ва мувофиқи он қабул карда шаванд. Қонун масъалаҳои ҳаётан муҳими мамлакатро ба танзим дароварда, ба ҳамаи одамон баробар татбиқ мегардад.

Дар байни қонунҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои махсусро ишғол менамояд. Дар он

асосҳои сохти давлатӣ, ҳуқуқ, озодӣ ва ӯҳдадорӣҳои шаҳрвандон, салоҳияти Маҷлиси Олӣ, Президент ва амсоли инҳо мустаҳкам карда мешаванд. **Конститутсия дорои қувваи олии ҳуқуқӣ мебошад.** Ҳамаи қонунҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар асос ва мувофиқи Конститутсия қабул карда шуда, дар сурати муҳолифат бо он эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Конститутсия калимаи латинӣ буда, маънояш сохт, муқаррар кардан мебошад. Вай ҳамчун қонуни асосии давлат на дар давлати ғуломдорӣ ва на дар давлати феодалӣ маълум набуд. Конститутсия ҳамчун қонуни асосии давлат аз вақти ба сари ҳокимият омадани синфи буржуазия, аниқтараш аз замони инқилобҳои буржуазӣ ба вуҷуд омад. Аввалин Конститутсия дар Франсия соли 1791 ва дар ИМА соли 1878 қабул карда шуд.

Барои қабули конститутсия қоидаи махсус муайян карда шудааст. Конститутсияро асосан мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ (парламент) ё мақомоти махсуси бо ин мақсад таъсисшуда (маҷлиси муассисон, маҷлиси миллӣ, конвент ва ғайра) қабул мекунанд.

Баъзан конститутсия ва ҳатто тағйири иловаҳо ба он дар раёйпурсии умумӣ қабул карда мешаванд, масалан Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барои таъини раёйпурсӣ оид ба қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ворид кардани тағйири иловаҳо ба он ризоияти Президент ва ё овозҳои на кам аз се ду ҳиссаи вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб карда мешавад, ки ин амал барои қабул ё тағйир додани

дигар қонунҳои ҷорӣ хос намебошад. **Дар Тоҷикистон ҳамагӣ 5 маротиба (солҳои 1929, 1931, 1937, 1978, 1994) Конститутсия қабул карда шудааст.**

Баъди ташкилшавии Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон масъалаи тайёр кардани Конститутсияи он ба миён гузошта шуд. Моҳи сентябри соли 1926 Президиуми КИМ Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон «Дар бораи коркарди лоиҳаи конститутсияи Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон» қарор қабул намуд. Он бояд дар асоси Конститутсияи ИҶШС ва Ҷумҳурии Ўзбекистон қабул карда мешуд. Моҳи майи соли 1927 лоиҳаи Конститутсия тайёр карда шуд ва аввалин Конститутсияи Тоҷикистон дар съезди II-и Шӯроҳои Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон 28 апрели соли 1929 қабул карда шуд.

Дар он муваффақиятҳои халқи тоҷик дар ҳамаи соҳаи ҳаёти сиёсӣ ва маданий инъикос шуда, ташкили Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон, барқароршавии ҳокимияти Шӯроҳо ҳамчун типӣ нави давлат мустақам карда шуд. Аммо ин Конститутсия на аз тарафи Анҷумани III-и Шӯроҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон тасдиқ гардиду на ба ҳукми амал даромад. Чунки дере нагузашта Ҷумҳурии Иттифоқи Тоҷикистон таъсис дода шуд ва ин Конститутсия бо ҳамин вазифаи таърихӣ худро иҷро кард. Аз ин рӯ, масъалаи тайёр кардани лоиҳаи Конститутсияи нав ба миён омад. Лоиҳаи дуюмин Конститутсияи Тоҷикистонро Анҷумани IV Шӯроҳо муҳокима карда, онро тарафдорӣ намуд. Президиуми КИМ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон таклифу пешниҳодҳои вакилони съезд ва комиссариатҳои

халқиро ба инобат гирифта, бо қарори худ 20 декабри соли 1931 матни Конституцияро дар таҳрири нав нашр намуд ва ба ҳукми амал даровард. Конституцияи соли 1931 Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон давраи гузариш аз капитализм ба сотсиализмро ифода намуд. Аз ин рӯ, баъди ғалабаи сотсиализм дар Тоҷикистон зарурати тайёр кардани лоиҳаи нави Конституция - Конституцияи давраи ғалабаи сотсиализм ба миён омад.

1 марти соли 1937 Анҷумани IV ҷавкуллодаи Шӯроҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон Конституцияи нави ҶШС Тоҷикистонро тасдиқ намуд. Дар он давраи нав - давраи ғалабаи пурраи сотсиализм ифода карда шуд.

Конституцияи мазкур дар муддати 40 сол амал кард ва дар ин давра дар сохтори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва низоми иқтисодӣ, асосҳои ҳолати ҳукукии шаҳрвандон дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омаданд. Аз ин рӯ, масъалаи қабули Конституцияи нав ба миён омад.

15 июли соли 1977 сессияи 7-уми ғайринавбатии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон комиссияи оид ба тайёр намудани лоиҳаи нави Конституцияи Тоҷикистонро ташкил кард. 19 марти соли 1978 лоиҳаи Конституция барои муҳокимаи умумихалқӣ нашр карда шуд. 14 апрели соли 1978 сессияи 8-уми ғайринавбатии Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон даъвати нуҳум Конституцияи 4-уми ҶШС Тоҷикистонро қабул кард.

Баъди ба истиклолият соҳиб шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон Конституцияи нави он 6 ноябри соли 1994 ба тариқи овоздиҳии умумихалқӣ (райъпурсӣ)

қабул карда шуд. Ба он 26 сентябри соли 1999 ва 22 июни соли 2003 ба тариқи раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Рӯзи овоздиҳии умумихалқӣ (раёйпурсӣ), яъне 6 ноябр ҳамчун иди умумимиллӣ эълон карда шуд, ки ҳар сол ҷашн гирифта мешавад.

Дар байни қонунҳо ҷои махсусро қонунҳои конституционӣ ишғол менамоянд. **Қонуни конституционӣ санади меъёрии ҳуқукиест, ки қабули он дар Конститутсияи пешбинӣ шуда, мутобиқи тартиби муқарраршуда аз тарафи мақомоти қонунгузор ва ё бо роҳи раёйпурсӣ қабул карда мешавад ва муносибатҳои махсусан муҳими ҷамъиятиро ба танзим мебарорад.** Қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра ба ин гуна қонунҳо мисол шуда метавонанд.

Кодексҳо санади меъёрии ҳуқуқии махсус ба шумор мераванд. **Кодекс қонуни ягона ва мураббаъшудаи дорои сатҳи баланди мантикиест, ки тавассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ пурра, бонизом ва бевосита танзим карда мешавад.** Кодексҳо дорои сохтори хоси дохилӣ буда, аз қисми умумӣ ва махсус иборат мебошанд. Масалан, Кодекси граҷданӣ, Кодекси андоз, Кодекси меҳнат, Кодекси муҳофизатии ҳаҷи ва ғайра.

Дигар қонунҳо низ сарчашмаи ҳуқуқ шуда метавонанд. Мисол, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар

бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ)», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақлиёт», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагиҳои ғирирасони шахсӣ» ва ғайра.

Дар баробари қонунҳо дигар санадҳои ҳуқуқӣ низ ҳастанд, ки сарчашмаҳои ҳуқуқ ба ҳисоб мераванд. Онҳо санадҳои зерқонунӣ буда, ба қонун тобеъ мебошанд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳо, дастуруламалҳои вазоратҳо ва ғайра ба сифати сарчашмаҳои зерқонунӣ амал мекунанд. Мақомоти мазкур санадҳои дигар низ қабул мекунанд. Лекин онҳо ҳислати фардӣ (инфироӣ) дошта, ҳамчун меъёри ҳуқуқӣ амал карда наметавонанд. Масалан, фармонҳо (амрҳо) дар бораи ба кор таъин кардан, аз кор озод кардан ва амсоли инҳо.

Санадҳои ҳуқуқии мақомоти намоёндагӣ ва расони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ низ сарчашмаҳои ҳуқуқӣ буда метавонанд. Онҳо дар доираи ваколатҳое, ки қонунгузори амалкунанда ба онҳо додааст, қарор қабул менамоянд. Иҷрои ин қарорҳо аз тарафи ҳамаи ташкилотҳо, шаҳрвандон ва шахсони мансабдоре, ки дар ҳудуди ҳамаи маҳал ҷойгиранд, ҳатмӣ мебошад.

Вақте суҳан дар бораи меъёрҳои ҳуқуқӣ рафт, бояд дар хотир дошт, ки шаҳрвандон доир ба моҳият ва мазмуни меъёрҳои ҳуқуқ тасаввуроти аниқ доштанишон лозим аст, зеро баъзан надонистани мазмун ва моҳияти онҳо ё муносибати рӯякӣ нисбат ба қонун ва санадҳои зерқонунӣ боиси пайдо шудани тасавву-

рот ва муҳокимаҳои нодуруст доир ба сарчашмаҳои ҳуқуқ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ мегардад. Бинобар ин бо матни аслии қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо ва ғайраҳо ҳаматарафа ва бодикқат шинос шудан лозим аст. Зеро ҳамаи онҳо дар матбуот чоп мешаванд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ дар натиҷаи фаъолияти ташкилии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ эҷод карда мешаванд. Бо ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳамчун қоида Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар маҳалҳо Маҷлиси вакилони халқ ва раисони онҳо машғул ҳастанд. Мақомоти идоракунӣ давлатӣ дар мисоли Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ низ ҳуқуқи эҷод намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро доранд. Дар баробари ин, бевосита ҳуди халқ бо фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ (қонунэҷодкунӣ) машғул шуда метавонад. Ин кор чунин қараён мегирад: лоиҳаи қонунҳои ниҳоят муҳим ба раёйпурсии умумихалқӣ пешниҳод карда мешавад ва лоиҳа баъди аз тарафи халқ қабул гардиданаш эътибор пайдо мекунад. Барои амалӣ гаштани онҳо ҳеҷ гуна тасдиқ лозим нест.

Мақсади асосии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба таври асоснок такмил додани қонунгузории амалкунанда мебошад. Дар қараёни чунин фаъолият меъёрҳои ҳуқуқии кӯҳнашуда бекор карда шуда, ба меъёрҳои ҳуқуқии амалкунанда тағйирот ворид карда мешаванд ё меъёрҳои ҳуқуқии нав қабул карда мешаванд.

Қараёни қабули қонунҳо аз марҳалаҳои муайян иборат аст.

Марҳалаи аввал аз тарафи субъектҳои дорои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ пешниҳод намуда-

ни лоиҳаи қонун ба мақомоти қонунгузорӣ мебошад. Мутобиқи моддаи 58 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон ва Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба сифати чунин субъектҳо баромад менамоянд.

Марҳалаи дуюм аз баррасии лоиҳаи Қонун дар кумита ва комиссияҳои мақомоти қонунгузорӣ (Маҷлиси Олӣ) иборат аст. Мақсад аз баррасӣ намудани лоиҳаи қонун таҳлили ҳамаҷаҳаи мазмунӣ он ва дар шакли мукаммал ба Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ пешниҳод намудани лоиҳа мебошад.

Муҳокимаи лоиҳаи қонун дар ҷаласаҳои палатаҳои Маҷлиси Олӣ (Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ) **марҳалаи сеюми** фаъолияти қонунҷодкуниро ташкил медиҳад. Мақсад аз чунин муҳокима дар асоси пешниҳодот ва мулоҳизаҳои вакилони алоҳида ва фраксияҳо (гурӯҳҳо) ба лоиҳаи қонун ворид намудани тағйиру иловаҳо мебошад. Бо дарназардошти мулоҳизаву дархостҳои пешниҳодшуда қонун метавонад дар қироати аввал ё дуюм қабул карда шавад, ки ин **марҳалаи чаҳоруми** чараёни қонунгузорию ташкил медиҳад. Қонунҳоро Маҷлиси намояндагон қабул мекунад. Қонунҳои муқаррарӣ бо тарафдорӣ аксарияти шумораи умумии вакилон ва қонунҳои конституционӣ бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул карда мешаванд. Қонунҳо дар бораи буҷети давлатӣ ва авф танҳо аз тарафи

Маҷлиси намояндагон қабул карда мешаванд. Қонунҳое, ки Маҷлиси намояндагон қабул намудааст, ба истиснои қонунҳо дар бораи буҷети давлатӣ ва авф, ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод мешаванд. Маҷлиси миллӣ қонунҳои муқаррариро бо тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзои худ ва қонунҳои конституциониро бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад.

Дар мавриди дастгирӣ наёфтани қонун аз ҷониби Маҷлиси миллӣ қонун тақроран дар Маҷлиси намояндагон баррасӣ мешавад. Дар сурати ба қарори Маҷлиси миллӣ розӣ набудани Маҷлиси намояндагон қонун ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро тақроран бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Қонунҳои қабулкардаи Маҷлиси намояндагон баъди аз тарафи Маҷлиси миллӣ ҷонибдорӣ шудани онҳо барои имзо ва интишор ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд. Агар Президент бо қонун ё қисми он розӣ набошад, қонунро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон онро тақроран баррасӣ менамоянд. Дар мавриде, ки баррасии тақрории қонун дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Ҳангоми баррасии қонуни аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонидашуда, ки онро

пештар Маҷлиси намояндагон қабул кардааст, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон онро тақроран бо ақсарияти на камтар аз се ду ҳиссаи овозҳо тарафдорӣ мекунанд. Агар Президент қонуни конституциониро баргардонад, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ онро тақроран баррасӣ менамоянд. Агар баррасии тақрории қонуни конституционӣ дар матни пештар қабулшудааш бо ақсарияти аз чор се ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон тасдиқ шавад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонуни конституционӣ имзо мегузорад ва онро интишор менамояд (моддаи 62 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Қонунҳо дар нашрияҳои расмӣ ба таври ошкоро интишор карда мешаванд ва баъди интишор гардидани онҳо дар ин нашрияҳо эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо шуданашон бо забони давлатӣ на дертар аз понздаҳ рӯз дар рӯзномаи «Ҷумҳурият», инчунин дар «Маҷмӯи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» интишор карда мешаванд.

Баъд аз интишори расмиашон қонунҳо эътибор пайдо мекунанд (моддаи 54 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»). Рӯзи аз ҷоп баромадани матни пурраи расмӣ он дар нашрияи расмӣ рӯзи интишори расмӣ санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳисобида мешавад (моддаи 59 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»). Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар дар

онҳо мӯҳлати дигар муқаррар нашуда бошад, пас аз интишори расмӣ мавриди амал қарор мегиранд (моддаи 64 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»).

4. Мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқӣ ва таркиби он

Доираи гуногуни муносибатҳои ҷамъияти мавҷуд аст, ки инсон дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ бо онҳо сарукор дорад. Ин муносибатҳо дар байни табақаҳо ва гурӯҳҳои одамон оид ба муҳокимаи масъалаҳои мухталифи ҳаёт ба вуҷуд меоянд. Вале на ҳамаи ин муносибатҳоро ҳуқуқ ба танзим медарорад. Масалан, муносибатҳои байни табақаҳо, муҳокимаи бозии футбол дар байни мухлисон, эҳтироми якдигар ва амсоли инҳо аз тарафи ҳуқуқ ба танзим дароварда намешаванд. Ҳамаи ин муносибатҳо кори шахсии шахрвандон мебошад. **Агар муносибатҳои ҷамъиятӣ бо меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда шаванд, он гоҳ онҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ номида мешаванд.**

Муносибатҳои ҳуқуқӣ аз субъект, мазмун ва объект иборатанд. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои муайян мебошанд, субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Ба субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ шахрвандон, иттиҳодиёҳо, ташкилотҳо, мақомоти давлатӣ ва давлат дохил мешаванд. Шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд метавонанд иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ бошанд.

Ба монанди ҳамаи дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ низ натиҷаи ғайолияти бошуу-

ронаи инсон мебошанд. Алоқаҳои ҳуқуқӣ дар байни одамон бошуурона муқаррар карда мешаванд.

Иштирокчиёни онҳо дорои ҳуқуқ мебошанд. Дорои ҳуқуқ будани иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар навбати худ онҳоро вазифадор менамояд, ки ӯҳдадориҳои муайяно ба ҷо оварданд. Дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣ будан мазмунӣ муносибатҳои ҳуқуқиро ташкил медиҳад. Масалан, шахрванд барои тамошои консерт дар театр билет харид. Ин рафтори ӯ маъмурияти театро ӯҳдадор менамояд, ки ба шахрванд ҷои нишаст ва тамошои консертро таъмин намояд ва дар навбати худ шахрванд ӯҳдадор аст, ки қоидаҳои дар театр муқарраркардашударо риоя кунад. Аз ҷумла сари вақт вориди театр шавад, зеро дар сурати ба тамошо дер омадан ҳуқуқ надорад талаб намояд, ки консерт аз нав сар карда шавад. Дар сурати вориди тамошогоҳ шудан шахрванд ӯҳдадор аст, ки интизоми дохилиро риоя намояд, бо рафтори худ ба дигар тамошобинон ва рафти консерт ҳалал нарасонад. Дар акси ҳол маъмурият метавонад ўро аз толори консерт берун созад ё дигар навъи ҷазоро вобаста ба рафтори нодурусташ раво бинад.

Тавре ки дида мешавад, ақсарияти муносибатҳои ҳуқуқӣ дар байни шахрванд ва маъмурияти театр ба вучуд меоянд, муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Шахрванд ҳуқуқҳои муайяно соҳиб мешавад, ки онҳоро давлат муҳофизат менамояд. Дар баробари ин, ӯ вазифадор мешавад, ки ӯҳдадориҳои муайяно ба ҷо орад.

Чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ дар байни мактаббачагон ва мактаб низ ба вучуд меоянд. Ҳар як мактаббача ваколатдор аст, ки ӯҳдадориҳои муайяно

ичро намояд. Ў бояд амволи мактабро эҳтиёт кунад. Агар вай амволи мактабро шиканад ва ё аз кор барорад, падару модараш тибқи муқаррароти қонунҳои амалкунанда вазифадор мешаванд, ки маблағи онро ҷуброн намоянд.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ на танҳо дар байни шахрвандон ва ташкилотҳо ба вуҷуд меоянд. Ташкилотҳо, мақомоти давлатӣ ва умуман давлат низ иштирокчиёни онҳо шуда метавонанд. Дар байни ташкилотҳо оид ба муомилоти мол, расонидани хизматрасонӣ, иҷрои қор ва амсоли инҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вуҷуд меоянд.

Ҳамин тариқ, дар байни субъектҳои ҳуқуқӣ доир ба ягон чиз (амвол, ашё), молумулк муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вуҷуд меоянд. Воситаҳои истехсолот, ашё ва маҳсулоти истеъмолӣ, пул, хизмат, қоғази қимматнок, сирри тиҷоратӣ, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ (ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф) ва амсоли инҳо объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд.

Шахсоне, ки талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро вайрон намеkunанд, бо рафтору кирдори худ боиси эҳтироми дигарон мебошанд, низ дар ғайрияти худ ба муносибатҳои ҳуқуқӣ дохил мешаванд ва дар доираи муҳити муносибатҳои ҳуқуқӣ қору ғайрияти меkunанд. Вале аксарияти онҳо чунин рафтори худро бевосита пай намебаранд. Зеро рафтори онҳо дар доираи қонунгузорӣ буда, бо манфиатҳои шахсони дигар ва ҷамъият мувофиқ мебошад.

5. Соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муносибатҳои ҳуқуқӣ ниҳоят гуногун мебошанд. Онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъият ба вуҷуд

меоянд. Мо бо онҳо дар оила, фаъолияти кишоварзӣ, муомилоти граждани, дар рафти меҳнат, ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ, дар соҳаи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ғайра дучор мешавем. Вобаста ба ин, меъёрҳои батанзимдарории онҳо низ фарқ менамоянд. Агар шахрванд аз мағозаи тичоратӣ мол харад, он гоҳ ин муносибатҳоро ҳуқуқи граждани ба танзим медарорад. Агар шахрванд фаъолияти худро дар асоси шартномаи меҳнат бо корхона ба роҳ монад, он гоҳ чунин муносибатҳоро ҳуқуқи меҳнатӣ ба танзим медарорад ва ғайра. Яъне вобаста ба муносибатҳои сифатан якхелае, ки ин ё он соҳаи ҳуқуқ меомӯзад, меъёрҳои батанзимдарории онҳо низ гуногун мешаванд.

Меъёрҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои ҷамъиятии сифатан якхеларо ба танзим медароранд, соҳаи ҳуқуқ номида мешаванд. Ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ якҷоя низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборат мебошанд: ҳуқуқи давлатӣ (конститутсионӣ), ҳуқуқи маъмури, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи молиявӣ, ҳуқуқи кишоварзӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ ва ғайраҳо. Оид ба ин соҳаҳои ҳуқуқ шумо дар китоби синфи 9-ум маълумот хоҳед гирифт.

6. Ҳуқуқвайронкуни ва ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ

Рафтори шахрванд бояд ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ мувофиқ бошад. Рафтори ба ҳуқуқ мувофиқи

одамон моҳияти тартиботи ҳуқуқиро ташкил ме-
диҳад. Аз ин рӯ, давлат, ҷамъият ва аъзои он ба раф-
тори одамоне, ки ба талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷавоб
медихад, ҳавасманд мебошанд. Ҷамъият ба воситаи
рафтори ба ҳуқуқ мувофиқ идора карда шуда, фаъо-
лияти ҳаётан мӯътадили он ба роҳ монда мешавад.
Ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои шахрвандон низ дар асоси
рафтори ба ҳуқуқ мувофиқ ба амал бароварда меша-
ванд. Баръакс, рафторе, ки ба талаботи ҳуқуқ ҷавоб
намедиҳад, ҳуқуқвайронкунӣ ё рафтори бархилофи
ҳуқуқ мебошад.

**Ҳуқуқвайронкунӣ кирдори гунаҳкорона ва зид-
диҳуқуқии шахсе мебошад, ки ба ҷамъият, давлат ё
шахсони алоҳида зарар мерасонад.** Вай дар натиҷаи
содир кардан ё накардани ягон амали гунаҳкоронае,
ки бархилофи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ба вучуд
меояд. Агар шахрванд мунтазам интизоми меҳнатро
вайрон намояд, ба кор дер ояд, дуздӣ кунад, қоидаҳои
ҳаракат дар роҳро вайрон кунад ва дигар кирдорҳои
ба ҳамин монандро содир намояд, ин маънои онро
дорад, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ роҳ додааст. Сарка-
шӣ аз иҷрои ўҳдадориҳои ҳуқуқӣ маънои вайрон
кардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро дорад. Пас,
ҳуқуқвайронкунӣ риоя накардани талаботи меъёрҳои
ҳуқуқӣ аст. Ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ ба ҷамъият,
давлат ва шахсони алоҳида хатарнок ва зараровар
мебошад. Бинобар ин, меъёрҳои ҳуқуқӣ онҳоро маҳ-
кум менамоянд.

**Ҳуқуқвайронкунӣ ба ду намуд чудо мешавад: ҷино-
ят ва кирдори ношоям. Ҷиноят хатарноктарин навъи
ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.**

Чунин ҳуқуқвайронкуниеро кирдори ношоям меноманд, ки ба муносибатҳои идоракунӣ, меҳнатӣ, молумулкӣ, молиявӣ ва дигар муносибатҳо сӯиқасд менамояд. **Кирдори ношоям аз ҷиноят бо дараҷаи барои ҷамъият хавфнокиаш фарқ менамояд.** Ҷиноят ҳама вақт хатарноктар мебошад. Дараҷаи барои ҷамъият хавфнокӣ вобаста ба объекте, ки ҳуқуқвайронкунанда ба он сӯиқасд менамояд, андозаи зарар ва шахсияти ҳуқуқвайронкунанда муайян карда мешавад. Агар шахс ба дуздии моликияти давлатӣ ва шахсӣ, одамкушӣ роҳ диҳад, ба дигар шахсон зарари ҷисмонӣ расонад, авбошӣ ва амсоли инҳоро содир намояд, пас ин амалҳои ӯ ҷиноят ҳисобида мешавад. Зеро рафтори ӯ ба ҷамъият ва одамон хатари калон дорад. Аммо агар шахс ба кор дер ояд, қоидаи роҳгардиرو вайрон намуда, аз чароғаки сурх гузарад ва дигар рафторҳои ба ҳамин монандро содир намояд, он гоҳ ӯ кирдори ношоям содиркарда эътироф мешавад. Чунки дараҷаи хавфнокии рафтори ӯ камтар буда, ба ҷамъият зарари начандон калон мерасонад.

Аз кирдори ношоям то ҷиноят як қадам роҳ аст. Барои ҳамин одам бояд кӯшиш намояд, ки аз хурдӣ бо рафтори хубу одоби намунавӣ сазовори эҳтироми дигарон бошад. Далелҳо шаҳодат медиҳанд, ки баъзе шахсон ҳанӯз аз хурдӣ ба кирдорҳои ношоям даст мезананд. Интизомро вайрон карда, ба дарс дер меоянд. Бо муаллимон дағалӣ намуда, дар дарсҳо бетартибӣ мекунанд ва бо ҳамин рафтори худ дар синф ҳолати ғайрикорию ба вучуд меоранд. Дар вақти танаффус бо ҳамсинфони худ ҷанҷол мекунанд, баъд аз дарс ба нӯшидани нӯшокиҳои спиртӣ машғул мешаванд.

Бо рафиқони калонсоли худ беэҳтиромӣ карда, кирдорҳои ношоам содир менамоянд. Ҳамин тариқ, роҳ ба сӯи ҷиноят аз худсарӣ (беинтизомӣ), рафторҳои хурди ношоам, беэҳтиётӣ ба дигарон ва дағали сар мешавад. Сабаби аксарияти ҳуқуқвайронкуниҳо паст будани дараҷаи шуурнокии ҳуқуқвайронкунандагон, беинтизомӣ, беаҳамиятӣ, нашъамандӣ, майпарастӣ ва беандешагӣ нисбат ба оқибатҳои рафтори худ мебошад. Набудани ҳисси ҷавобгарии шахсӣ, надонистан ва нафаҳмидани қонун, инчунин бечазо мондан ва дигар ҳолатҳо низ сабаби ҳуқуқвайронкунӣ шуда метавонанд.

Шахсе, ки талаботи меъёрҳои ҳуқуқро вайрон кардааст, ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида мешавад. **Таҳти маҷбурияти давлатӣ аз тарафи ҳуқуқвайронкунандагон иҷро гардидани ўҳдадорихоро ҷавобгарии ҳуқуқӣ меноманд.** Ҷавобгарӣ ба маънои ҳуқуқиаш ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунӣ мебошад. Агар шахрванд дар ҳолати мастӣ ба қор ояд, автошӣ содир намояд, ба молумулк ва шахсияти дигарон зарар расонад, ҳақорат ва тўҳмат кунад, инчунин дигар рафторҳои ба ҳамин монандро содир намояд, он гоҳ ӯ ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида мешавад.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳама вақт бо маҳрум намудани манфиатҳои шахсӣ, молумулкӣ ё маҳдуд намудани онҳо вобастагӣ дорад. Ин маҳрумкуниҳо аксуламали табиӣи ҷамъият, давлат ва зараре мебошад, ки шахси ҳуқуқвайронкунанда ба дигарон расонидааст. **Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: ҷавобгарии маъмурӣ, интизомӣ, граждонӣ ва ҷиноятӣ.**

Оид ба намудҳои ҷавобгарӣ дар бобҳои дахлдори китоби “**Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон**” барои синфи 9 маълумот хоҳед гирифт.

Риояи талаботи ҳуқуқӣ вазифаи конститутсионии ҳар як шаҳрванд мебошад. Дар баробари ин, ҳар як шаҳрванд вазифадор аст, ки қонунҳои кишвари худро ба ҳуҷӣ донад. **Надонистани қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ шаҳрвандонро аз ҷавобгарӣ озод намекунад (моддаи 42 Конститутсия).** Хуб донистани қонун ва санадҳои ҳуқуқӣ инсонро дар рӯҳияи ҳуқуқатвори хуб тарбия намуда, масъулияти ўро баланд мебардорад. Ногузир ва ҳатмӣ будани ҷавобгарӣ барои вайрон намудани қонун ва санадҳои зерқонунӣ воситаи асосии пешгирӣ ва решакан намудани ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

Саволҳо:

1. Моҳияти ҳуқуқ дар чӣ ифода меёбад? 2. Фарқи «ҳуқуқ» ва «қонун» дар чист? 3. Ҳуқуқ чист? 4. Нишонаҳои фарқкунандаи ҳуқуқро аз дигар қоидаҳои рафтор номбар намоед. 5. Кадом типҳои таъриҳии ҳуқуқро медонед? 6. Функсияҳои ҳуқуқ чист? 7. Инкишофи ҳуқуқ дар давраи ҳозира чӣ тавр сурат мегирад? 8. Меъёрҳои ҳуқуқӣ чист? 9. Намудҳои меъёрҳои ҳуқуқро номбар кунед. 10. Сарчашмаҳои ҳуқуқ чист? 11. Қонун чист? 12. Фарқи конститутсия аз дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ дар чист? 13. Қонуни конститутсионӣ чист? 14. Кодекс чӣ гуна санади меъёрии ҳуқуқист? 15. Ҷараёни қонунгузорӣ аз кадом марҳилаҳо иборат аст? 16. Қабули қонунҳо чӣ гуна сурат мегирад? 17. Тартиби қабули қонунҳои конститут-

сионӣ чӣ гуна мебошад? 18. Муносибатҳои ҳуқуқӣ
чист? 19. Намудҳои муносибатҳои ҳуқуқиро номбар
намоед. 20. Кадом соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷи-
кистонро медонед? 21. Ҳуқуқвайронкунӣ чист? 22.
Ҷавобгарии ҳуқуқӣ чист? 23. Намудҳои ҷавобгарии
ҳуқуқиро номбар намоед.

МАВЗЎИ 4. ШУУРИ ҲУҚУҚӢ ВА МАДАНИЯТИ ҲУҚУҚӢ

1. Мафҳум, таркиб ва намудҳои шуури ҳуқуқӣ

Ҳуқуқ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ин ё он шакли муносибати одамонро нисбат ба худ ифода менамояд. Чунин муносибат мумкин мусбат ё ин ки манфӣ бошад. Агар инсон арзиш ва зарурати ҳуқуқро дар ҷома дарк намояд, он гоҳ муносибат ба ҳуқуқ мусбат мебошад ва баръакс агар инсон ҳуқуқро ҳамчун падидаи бефоида ва нолозим шуморад, он гоҳ муносибати худро ба ҳамаи он чизҳое, ки предмети батанзимдарории ҳуқуқ мебошад, дар ин ё он шакл бо таври манфӣ ифода менамояд. Ин муносибат вобаста ба дарки моҳияти ҳуқуқ метавонад самаранок, оқилона ва ғарбӣ бошад.

Бояд дар назар дошт, ки шуури ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ мебошад. Вай дар алоқамандӣ бо шаклҳои дигари шуури ҷамъиятӣ вучуд дошта метавонад. Шуури ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, бо ахлоқ вобастагии зич дорад. Зеро одамон ба моҳият ва мафҳуми қонунҳо, рафтори қонунӣ ва ғайриинсонӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз рӯи меъёрҳои ахлоқӣ баҳо медиҳанд. Шуури ҳуқуқӣ бо ҷаҳонбинии фалсафӣ, ақидаҳои сиёсӣ ва мафкуравӣ ва динӣ зич алоқаманд аст. Чунки тасаввуроти инсон доир ба олам, қонунҳои умумии инкишофи табиат ва ҷома, таносуби шуур ва ҳаёт дар шуури ҳуқуқӣ инъикос мегардад. Муносибат ба ҳуқуқ бисёр вақт вобаста ба ақидаи сиёсӣ муайян карда мешавад. Ин хусусан ба муносибати

марксистӣ-ленинӣ нисбат ба ҳуқуқ хос буд. Зеро аз нигоҳи фаҳмиши марксистӣ-ленинӣ ҳуқуқ ифодаи иродаи синфи ҳукмрон дар қонун буда, қонун ҳамчун чораи сиёсӣ маънидод карда мешуд.

Ба шуури ҳуқуқӣ дин низ таъсир мерасонад. Зеро одамони дорои эътиқоди динӣ ба ҳуқуқ аз нигоҳи фаҳмиши динӣ баҳо медиҳанд.

Агар мо ҳуқуқро ҳамчун воқеияти объективӣ баҳо диҳем, он гоҳ бояд мавҷудияти аксуламали субъективии одамонро ба ҳуқуқ, ки шуури ҳуқуқиро ташкил медиҳад, эътироф намоем. Шуури ҳуқуқӣ ҳамрадифи ногузири ҳуқуқ мебошад. Зеро ҳуқуқ танзимкунандаи муносибати байни одамон мебошад. Аз тарафи дигар, чараёни эҷоди қонунҳо ба фаъолияти бошуурунаи одамон алоқаманд аст. Аз ин ҷо ҳуқуқ натиҷаи маҳсули чунин фаъолият мебошад. Он чиз низ маълум аст, ки чараёни ба ҳаёт татбиқ шудани ҳуқуқ одатан натиҷаи фаъолияти бошууруна ва иродавии одамон мебошад. Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мисоли равшани кори бошууруна шуда метавонад. Ба сифати фаъолияти шуур инчунин татбиқи ҳуқуқ дар ҳаёти ҳар яки мо мисол шуда метавонад. Зеро ҳангоми содир намудани амали дорои аҳамияти ҳуқуқӣ мо на матни санади меъёрӣ, балки тасаввуротеро, ки оид ба он дар шуури мо пайдо шудааст, ба инобат мегирем. **Шуури ҳуқуқӣ маҷмӯи тасаввурот ва ҳиссиёте мебошад, ки муносибати инсонро ба ҳуқуқ ва зухуроти ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ифода менамояд.**

Таъсири шуури ҳуқуқӣ дар бунёди ҳаёти ҷамъиятӣ ниҳоят калон аст. Хусусияти характерноки шуури

ҳуқуқӣ ҳамчун қисми таркибии механизми танзими ҳуқуқӣ дар он ифода меёбад, ки вай ҳам дар марҳалаи ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳам дар марҳилаи татбиқи ҳуқуқ амал мекунад. Вай дар ҳамаи механизми танзими ҳуқуқӣ, ба монанди меъёри ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, санади татбиқи ҳуқуқ ба ин ё он дараҷа иштирок мекунад. Шуури ҳуқуқӣ дар марҳалаи татбиқи ҳуқуқ, дар чараёни амалӣ намудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихои ҳуқуқӣ дар ҳаёт нақши муҳим мебозад. Аз сатҳ, сифат, характер ва мазмуни шуури ҳуқуқӣ то дараҷае рафтори одамон дар ҷомеа (қонунӣ, ғайриқонунӣ, зарарнок ва хатарнок) вобастагӣ дорад. Маҳз ба тӯфайли шуури ҳуқуқӣ одамон ба қонунӣ ё зиддиҳуқуқӣ будани рафтори хеш баҳо медиҳанд.

Бояд гуфт, ки дар ҷомеаи имрӯза шуури ҳуқуқӣ бояд мазмуни ғайримафкуравӣ ва ғайрисиёсӣ дошта бошад. Инсон ба ҳодисаҳои ҳуқуқӣ на аз нигоҳи манфиатҳои мафкураи ҳизбӣ, сиёсӣ, гурӯҳӣ ё давлатӣ, балки бо дарназардошти арзишҳои башарӣ бояд баҳо диҳад.

Таркиби шуури ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, аз *идеологияи* (мафкураи) ҳуқуқӣ иборат мебошад. Ба мафкураи ҳуқуқӣ мафҳум ва тасаввурот оид ба ҳуқуқ ва зухуроти ҳуқуқӣ дар ҷамъият дохил мешавад. Сатҳ ва сифати нишондоди чунин тасаввурот метавонад гуногун бошад - аз оддӣ, муқаррарӣ, рӯякӣ то ба илмиву назариявӣ. Ба мафкураи ҳуқуқӣ ҳам муҳокимарониҳои шахс, таҷрибаи ҳаётидоштаи роҳбари маҳалла ва ҳам асари илмию назариявии эҷоднамудаи олими соҳаи ҳуқуқ тааллуқ дорад.

Нақши мафкураи ҳуқуқӣ дар танзими ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Дар асоси ақида, назария ва таълимоти

ҳуқуқӣ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба роҳ монда шуда, чараёни татбиқи ҳуқуқ амалӣ карда мешавад. Дар ҷомеаи ҳозира мафкураи ҳуқуқӣ инъикоси бевоситаи фаҳмиши мусбат ва муфиди башар буда, асоси конститутсионии худро дорад. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад». (қ.1. м.8.). «Мафкураи ҳеҷ як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад». (қ.2. м.8). Яъне мафкураи ҳуқуқӣ дар кишвари мо ифодакунандаи ҳеҷ гуна манфиат набуда, балки инъикоскунандаи арзишҳои ҳуқуқии умумибашарӣ мебошад.

Дар таркиби шуури ҳуқуқӣ унсури дигар низ мавҷуд аст, ки онро *психологияи ҳуқуқӣ* меноманд. Эҳсос ва ҳиссиёт ба таркиби шуур дохил мешавад ва барои ҳамин инсон наметавонад дар соҳаи танзими ҳуқуқӣ танҳо фикрронии оқилонаро ба инобат гирад. Психологияи ҳуқуқӣ, ки одатан аз шиносоии одам ба ҳуқуқ оғоз мегардад, бо таъсири муҳити ҳуқуқии амалкунанда ташаккул меёбад. Дар назар бояд дошт, ки психологияи ҳуқуқӣ воқеиятро тавассути эҳсос дарк намуда, дар сатҳи фаҳмиши ҳуқуқии ҳамагӯза қарор дорад ва бо ҳамин сабаб тағйирпазир ё зудивазшаванда мебошад. Тобиши эҳсосии мусбат ё манфӣ ба ҳислат ва рафтори дуруст ё нодурусти ҳуқуқӣ таъсир мерасонад.

Таҳлили муносибати одамон ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ имконият медиҳад дар шуури ҳуқуқӣ унсурҳои дигари таркибиро чудо намоем,

ки ба онҳо унсури *иттилоотӣ*, *баҳодихӣ* ва *иродавӣ* дохил мешавад. Унсури иттилоотӣ нишонаи дар шуури инсон мавҷуд будани маълумот оид ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Сатҳи иттилоотии шуури ҳуқуқӣ қисми таркибии шуури ҳуқуқӣ мебошад, зеро бе иттилоот оид ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ наметавонад муносибат ба онҳо вучуд дошта бошад.

Инсон оид ба санади меъёрии ҳуқуқӣ маълумот гирифта, онро бо арзишҳои шахсии худ муқоиса мекунад ва ба он баҳо медиҳад. Вобаста ба тасаввуроти инсон доираи рафтори ӯ дар соҳаи ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. Аз тарафи дигар, фаҳмиши моҳияти ҳуқуқ аз тарафи инсон барои амалӣ намудани мақсад ва манфиати инсон мусоидат менамояд. Зеро фаҳмиши бошууронаи моҳияти ҳуқуқ аз ҷониби инсон ба ӯ имконият медиҳад, ки дар амалӣ шудани ҳуқуқ амалӣ шудани мақсаду манфиати худро бубинад.

Дар асоси унсурҳои иттилоотӣ ва баҳодихӣ унсури дигари таркиби шуури ҳуқуқӣ - *ирода* ташаккул меёбад. Инсон қонунро дониста ва онро баҳо дода, ба хулоса меояд, ки дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун ӯ чӣ кор карда метавонад - қонунро барои амалӣ намудани вазифаҳои шахсии худ истифода барад ё иҷро накунад, ё ин ки қонунро қатъиян риоя намояд ё дигар санади меъёрии ҳуқуқиеро ёбад, ки ба манфиат ва талаботи ӯ ҷавобгӯ бошад. Ҳамаи ин лаҳзаҳо ба унсури иродавии шуури ҳуқуқӣ дохил мешавад.

Албатта шуури ҳуқуқӣ дар ҳаёти воқеӣ дар шакли яклухт ифода меёбад. Чудо намудани унсурҳои

таркибӣ дар шуури ҳуқуқӣ танҳо барои фаҳмиши нақш ва ҷои он дар ҳаёти инсон ва ҷамъият мусоидат менамояд.

Барои он ки моҳияти шуури ҳуқуқӣ дуруст фаҳмида шавад, зарур аст ки намудҳои гуногуни он мавриди таҳлил қарор дода шавад. Вобаста ба дараҷаи эътирофи зарурати ҳуқуқ, дарки моҳияти он ва дигар зухуроти ҳуқуқӣ дар ҷомеа шуури ҳуқуқӣ ба се намуд ҷудо карда мешавад.

Шуури ҳуқуқии муқаррарӣ ба шумораи бештари аъзои ҷамъият хос буда, дар асоси ҳаёти ҳаррӯзаӣ шаҳрвандон дар соҳаи танзими ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. Одамон дар ин ё он шакл бо навиштаҷоти ҳуқуқӣ дучор мешаванд, аз ахбори омма маълумот мегиранд, фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла Маҷлиси намояндагонро мушоҳида менамоянд, рафтори кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқро назорат мекунанд ва ғайра. Барои одамони ин сатҳи шуури ҳуқуқӣ донишҳои принципҳои умумии ҳуқуқ хос буда, ақидаҳои ҳуқуқии онҳо бо тасаввуроти ахлоқӣ зич алоқаманд мебошад.

Дар ҷараёни тайёрии махсус ва дар рафти амалӣ намудани фаъолияти ҳуқуқии таҷрибавӣ **шуури ҳуқуқии касбӣ** ба миён меояд. Субъектҳои ин сатҳи шуури ҳуқуқӣ дорои дониши махсус оид ба қонунгузории амалкунанда буда, маҳорату малакаи татбиқи онро доранд. Ба чунин субъектҳо шахсоне дохил мешаванд, ки факултет ва донишқадаҳои ҳуқуқиро хатм намуда, донишҳои ҳуқуқиро дар ҷараёни фаъолияти амалии худ истифода мекунанд.

Барои муҳаққиқон ва коркунони илмие, ки бо таҳқиқи масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъияти машғуланд, **шуури ҳуқуқии илмиву назариявӣ хос мебошад.**

Вобаста ба субъекте, ки дорои шуури ҳуқуқӣ мебошад, шуури ҳуқуқӣ ба *инфироидӣ ва дастаҷамбӣ* чудо карда мешавад. Шуури ҳуқуқии инфироидӣ ба шахси алоҳида тааллуқ дошта, ба сатҳи тафаккур ва ҷаҳонбинии ӯ ва ҳислатҳои шахсии ҳар як шахс вобаста мебошад.

Шуури ҳуқуқии дастаҷамбӣ ҳислати гурӯҳӣ, оммавӣ ва ҷамъиятӣ дорад. Вобаста ба ин, онро ба шуури ҳуқуқии гурӯҳӣ, шуури ҳуқуқии оммавӣ ва шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ чудо менамоянд. Шуури ҳуқуқии гурӯҳӣ ба гурӯҳу табақаҳои алоҳидаи иҷтимоӣ хос буда, тасаввур ва ҳисси ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ, синф, табақа ва ҷамъомади касбиро ба ин ё он масъалаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода менамояд. Шуури ҳуқуқии гурӯҳӣ аз шуури ҳуқуқии оммавӣ фарқ дорад. Шуури ҳуқуқии оммавӣ ба гурӯҳи муваққатӣ ва ноустувори одамон хос буда, ҳангоми гирдиҳамой, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта зоҳир мегардад. Шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ ба тамоми аҳолии кишвар, қитъа ва давраи таърихии муайян тааллуқ дорад. Масалан, шуури ҳуқуқии буржуазӣ, сотсиалистӣ ва ғайраҳо. Ба он мафкураи халқиятҳо ва миллатҳоро низ дохил намудан мумкин аст.

2.Маданияти ҳуқуқӣ

Маданияти ҳуқуқӣ яке аз намудҳои маданияти ҷамъиятӣ буда, барои таснифи ҳамаи низоми ҳуқуқии

кишвар аз нуқтаи назари муайян истифода мегардад. Вай вазъи сифатии ҳаёти ҳуқуқии ин ё он чомеаро муайян намуда, дониши аҳолиро оид ба қонун муайян мекунад, дар кадом ҳолат қарор доштани эҳтироми қонунҳоро аниқ намуда, инчунин нишонаи чигунагии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва чараёни қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад.

Маданияти ҳуқуқии ҷамъият, пеш аз ҳама, аз сатҳи инкишофи шуури ҳуқуқии аҳоли вобаста мебошад. Яъне маданияти ҳуқуқӣ аз он, ки аҳоли то чӣ дараҷа арзишҳои ҳуқуқиро медонад ва оид ба муносибатҳои ҳуқуқӣ маълумот дорад, муносибати аҳоли ба қонун, суд, дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ чӣ гуна мебошад, ақидаву мафҳумҳои ҳуқуқӣ то чӣ андоза дар шуури одамон акс ёфтаанд, вобаста мебошад.

Сатҳи инкишофи шуури ҳуқуқӣ мумкин аст танҳо дар фаъолияти воқеии ҳуқуқӣ ва рафтори ҳуқуқии одамон ифода ёбад. Барои ҳамин унсури дуҷуми таркибии маданияти ҳуқуқӣ сатҳи инкишофи фаъолияти ҳуқуқӣ мебошад. Вай аз фаъолияти омӯзишии донишҷӯён ва шунавандагони факултаҳо ва донишкадаҳои ҳуқуқӣ, инчунин аз фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи он иборат аст. Ҳамзамон маданияти ҳуқуқии ҷамъиятро дар бисёр ҳолатҳо рафтори воқеии ҳуқуқии шахрвандон, фаъолияти онҳо оид ба амалӣ намудани ҳуқуқ, дараҷаи дониши ҳуқуқҳои ҳуди онҳо ва дар сари вақт иҷро намудани ўҳдадорихо, инчунин, тамоми амалҳои манъшуда ва то чӣ дараҷа ҳуқуқҳои ҳудро пурра истифода бурдани одамон муайян менамояд.

Унсури сеюми маданияти ҳуқуқии ҷамъият сатҳи инкишофи низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар

мачмӯъ мебошад. Ҳама гуна санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд ба талаботи тасаввурот оид ба адолатноқӣ, баробарӣ ва озодии дар шуури ҷамъияти ҳукмрон ҷавобгӯ бошанд. Санади меъёрии ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари шакл бояд мукамал, бемухолифат, ба қадри имкон кӯтоҳ, аниқ ва ба аҳолии ҷаҳмо, ба Конституция мутобиқ бошад ва дар сарчашмаи ба аҳолии дастрас ба нашр расонида шавад ва ғайра.

Чудо намудани унсурҳои таркибии маданияти ҳуқуқӣ шартӣ мебошад, зеро ҷаҳолияти ҳуқуқие вучуд надорад, ки чудо аз шуури ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад ва ҳамзамон шуури ҳуқуқӣ танҳо дар ҷаҳолияти ҳуқуқӣ ва натиҷаи он - санади меъёрии ҳуқуқӣ ифода меёбад. Ҳамзамон қисмҳои таркибии маданияти ҳуқуқӣ бе инсон, гурӯҳи одамон ва аҳолии дар ягонагӣ вучуд дошта наметавонад. Маданияти ҳуқуқии гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, инчунин, аз сатҳи инкишофи фардҳои алоҳида вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз, маданияти ҳуқуқии аҳолии маданияти ҳуқуқии гурӯҳӣ ва маданияти ҳуқуқии шахсиро бояд аз ҳам чудо кард. Маданияти ҳуқуқии шахсӣ сатҳи дониши ҳуқуқии шахсӣ, муносибати онро ба арзишҳои ҳуқуқӣ, ба қонун ва дараҷаи нишондоди ҳуқуқиро оид ба риояи навиштаҷоти ҳуқуқӣ ифода менамояд. Оид ба маданияти ҳуқуқии шахс аз рӯи рафтори ӯ дар соҳаи ҳуқуқ ва танҳо дар сатҳи инфиродӣ баҳо додан мумкин аст.

Саволҳо:

1. Шуури ҳуқуқӣ чист? 2. Таркиби шуури ҳуқуқӣ аз кадом унсурҳо иборат мебошад? 3. Кадом намудҳои

шуури ҳуқуқиро медонед? 4. Дар бораи шуури ҳуқуқии инфиродӣ ва дастаҷамъӣ маълумот диҳед. 5. Дар бораи маданияти ҳуқуқӣ маълумот диҳед. 6. Унсурҳои таркибии маданияти ҳуқуқиро номбар намоед.

МАВЗЎИ 5. ҲУҚУҚ ВА АХЛОҚ

Муносибатҳои байни одамон на танҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин тавассути меъёрҳои ахлоқӣ низ ба танзим дароварда мешаванд. Аз давраҳои қадим одамон рафтори худро бо меёр ва қоидаҳое, ки худ онҳо дар ҳаёт санҷидаанд ва он меёру қоидаҳо манфиати умумии онҳоро ифода мекарданд, мувофиқ мекарданд. Онҳо мефаҳмиданд, ки худсарӣ, инкор намудани манфиати дигарон барои ҳамаи онҳо номувофиқ ва хатарнок мебошад. Таърих гувоҳ аст, ки ба ҳама гуна офатҳо ва тохтутозҳои дигарон ҳамон халқҳое тоб оварда тавонистаанд, ки ба меъёрҳои умумӣ, қоидаҳо ва одатҳо қатъиян риоя намуда, таҷрибаи бисёрасраи фаъолияти якҷояи меҳнатӣ, молу мулкӣ, оилавӣ ва амсоли инҳоро дуруст истифода кардаанд.

Ахлоқ, одат, анъана, яъне меъёрҳои ахлоқӣ, тасаввурот оид ба некӣ ва бадӣ, адолат ва беадолатӣ, бовиҷдонӣ ва бевиҷдонӣ ва амсоли онҳо қоидаҳои аввалини рафтори одамон буданд. Одамон вайронкунандагони чунин қоидаҳоро маҳкум мекарданд. Бо мурури инкишофи ҷамъият ва мураккаб шудани муносибатҳои байни одамон меъёрҳои ахлоқӣ имконияти пурра танзим кардани муносибатҳои гуногуни ҷамъиятро аз даст доданд. Пайдоиши давлат ва синфҳо, инкишофи муносибатҳои хоҷагӣ боиси мураккабшавии ин муносибатҳо гардид. Акнун меъёрҳои ахлоқӣ на ҳамаи муносибатҳои байни одамон ва давлатро ба танзим дароварда метавонистанд. Ба ин сабаб, тадричан намудҳои нави меъёрҳои иҷтимоӣ

- меъёрҳои ҳуқуқӣ ба вучуд омаданд. Барои вайрон намудани ин меъёрҳо давлат ҷазо меод. Ҳамин тариқ, ҳуқуқ ҳамчун батартибдорорандаи рафтори одамон нисбат ба меъёрҳои ахлоқӣ дертар ба вучуд омад.

Ахлоқ ва ҳуқуқ якҷоя қоидаҳои рафтори одамонро танзим мекунанд. Дар айни замон, баъзе рафтори одамон фақат аз тарафи ахлоқ ва дигарашон аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Аммо дар аксар мавридҳо ҳуқуқ ва ахлоқ дар ягонагӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим медароранд. Он рафторе, ки зидди талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, рафтори зиддиаслоқӣ аст. Авбошӣ, дуздӣ, дашном, тӯхмат, озор додани дигарон ва ба ин монанд рафтори ношоям на фақат ба воситаи меъёрҳои ахлоқӣ маҳкум карда мешаванд, балки барои ҷунин рафтор шахсони гунаҳкор ба ҷавобгарии ҷиноятӣ низ кашида мешаванд.

Ҳуқуқ ва ахлоқ якдигарро пурра менамоянд. Ҳуқуқ амалӣ шудани ахлоқро таъмин менамояд ва ахлоқ ба баландшавии самаранокии ҳуқуқ мусоидат мекунад. Дар баробари ҳамин, меъёрҳои ҳуқуқӣ нисбат ба меъёрҳои ахлоқӣ то дараҷае аниқ ифода ёфта, дар қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо, низомномаҳо ва дигар санадҳои зерқонунӣ навишта мешаванд. Онҳо муносибатҳои муайяноро возеҳу равшан ва дар ягонагӣ ифода менамоянд.

Меъёрҳои ахлоқӣ нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқӣ доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятиро дар бар мегиранд. Ҷунин рафтори одамон, ба монанди дурӯғгӯӣ, ҳасисӣ, ҳасудӣ, беэҳтиромӣ ба дигарон аз тарафи

меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешаванд. Асоси меъёрҳои ҳуқуқиро меъёрҳои ахлоқӣ ташкил медиҳанд. Одамон ҳангоми қабули қонунҳои алоҳида ба меъёрҳои ахлоқӣ така менамоянд.

Ҳуқуқ ба ахлоқ така карда, муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим мебарорад. Ахлоқ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳуқуқ ёрӣ мерасонад. Онҳо дар ягонагӣ бераҳмӣ, дағалӣ, дуздӣ, хиёнат, зӯроварӣ, фиреб ва амсоли инҳоро манъ менамоянд. Дар баробари ҳамин, ахлоқ маҷмӯи қоида ва меъёрҳои рафтори одамон нисбат ба якдигар ва ҷамъият мебошад.

Вале бояд қайд кард, ки меъёрҳои ахлоқӣ бар хилофи меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳислати ҳатмӣ ва қонунӣ надоранд. Аз ин рӯ, барои иҷрои онҳо мақомоти давлатӣ ҳуқуқи маҷбур кардан надорад. Риояи меъёрҳои ахлоқӣ бо таъсири афкори ҷамъиятӣ ва эътиқоди ҳуди шахс таъмин карда мешавад. Дар баробари ин, раванди аз ҷиҳати маънавӣ солим гардонидани ҷамъият ниҳоят мураккаб ва дурудароз мебошад. Барои ин мо бояд ба ҳама гуна фиребгарӣ, бераҳмӣ, худписандӣ, бешармӣ, номувофиқии суҳан ва қор ва муносибати бадбинона ба инсон ҳарчӣ зудтар хотима диҳем. Эҳтиром ба шахсият, ҳуқуқ ва ҳаёти инсон, озодии вичдон, ҳисси соҳибхитӣ, мустақилияти иқтисодӣ метавонад ба пешрафти кишвари мо ёрӣ расонад. Тарахҳум, меҳрубонӣ, шарм, пушаймонӣ, эҳсонкорӣ барин ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ, ки хусусияти умумибашарӣ доранд, бояд раҳнамои ҳар як шахс дар қору зиндагӣ бошанд. Зеро тавре ки шоири бузурги тоҷику форс Саъдии Шерозӣ гуфтааст:

Банӣ одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.

Саволҳо:

1. Қоидаҳои аввалини рафтори одамон аз чиҳо иборат буданд? 2. Ҳуқуқ ва ахлоқ кай пайдо шуданд? 3. Ягонагӣ, алоқамандӣ ва фарқияти ахлоқ ва ҳуқуқро фаҳмонда диҳед.

МАВЗЎИ 6. ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, СОХТ ВА РУКНҲОИ ДАВЛАТДОРИИ ОН

1. Давлатдории халқи тоҷик дар замони қадим, асрҳои миёна ва давраи нав

Анъанаи давлатдории тоҷикон таърихи беш аз ду юнимҳазорсола дорад, ки таърихшиносон онро шартан ба замони қадим, асрҳои миёна ва давраи нав ҷудо кардаанд.

Бинобар маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ханӯз дар ҳазорсолаи III пеш аз милод дар ҷанубу ғарби Эронзамин давлати Элам вучуд дошт, ки дар қатори давлатҳои тараққикардаи замони қадим - Бобул ва Шом (Ассирия) меистод. Дар асри XVI пеш аз милод дар сарғаи дарёҳои Дачла ва Фурот давлате бо номи Митан, дар асри XII пеш аз милод дар шимолу ғарби Эронзамин давлати Мана ба вучуд меоянд. Дар яке аз сарчашмаҳои мӯътамади адабиву таърихӣ халқи тоҷик - «Авасто» мафҳумҳои «даҳю» ба мазмуни вилоят ва «даҳюсасти» ба маънии иттиҳоди вилоятҳо дучор мешавад. Манбаҳои асотирӣ пайдоиши аввалин нишонаҳои маъмурияти давлатиро ба давраи Кайқубод нисбат медиҳанд.

Дар асрҳои X-IX пеш аз милод подшоҳии Бохтар бо иқтидори иқтисодиву ҳарбиаш дар радифи давлатҳои Мод ва Ассирия қарор дошт. Давраи мушаххаси ташаккули аҷдоди халқи тоҷик дар ҳазораи якуми то солшумории мо, пеш аз ҳама дар каламрави аввалин давлати умумиэронии Ҳахоманишиҳо (соли 550 пеш аз милод) ҷараён ёфтааст. Дар ин давлат тамоми халқиятҳои қадими эронӣ, ки баъдан дар

асоси онҳо халқи тоҷик ташаккул ёфт, - суғдиён, бохтариҳо, тахориҳо, хоразмиҳо, марғониён, портҳо, сакҳо ва ғайра зиндагӣ мекарданд ва асосгузори ин давлат - Куруши Кабир ва Доро буданд. Ин давлат минтақаи хеле васеъро аз Халиҷи Форс дар ҷануб то дарёи Сир дар шимол, дар шарқ аз Бадахшон ва дар ғарб то баҳри Хазар ва Шарқи Наздик дар бар мегирифт. Мақсади лашкаркашиҳои Куруши Кабир, чунонки таърихшиносон хулоса кардаанд, на мақсади истилогарона, балки дар ҳаёти як давлати мутамарказ муттаҳид намудани халқиятҳо ва қавму қабилаҳо буд. Сохти давлатдории империяи Ҳахоманишиҳо барои ҳамон давра намунаи олии давлатдорӣ ба ҳисоб мерафт.

Ҳокимияти олии дар дасти шоҳаншоҳ буда, ҳукми ӯ тағйирнопазир ва иҷроӣ он ҳатмӣ буд. Шӯрои машваратӣ вучуд дошт, ки масъалаҳои ҷаҳулоддаи давлатдорӣ, аз қабили эълони ҷангу сулҳ ва интиҳоби вориси тахту тоҷро ҳал мекард. Артиши доимамалкунандаро бевосита ҳуди шоҳ идора мекард. Идораи маъмурӣ аз се девон ё вазорат - девони молия, суд ва артиш (қорҳои ҳарбӣ) иборат буда, сарварони онҳоро ҳуди шоҳ таъин менамуд. Тамоми қаламрав ба 24 воҳиди марзиву маъмурӣ тақсим мешуд, ки онҳоро ҳшатрапия ё сатрапияҳо меномиданд. Чунин сохтори сиёсӣ маъмурӣ хеле самаранок буда, ба туфайли он империяи Ҳахоманишиҳо 200 сол арзӣ вучуд кардааст.

Нахустин Эълумияи ҳуқуқи башар ба Куруши Кабир тааллуқ дорад, ки таърихи 2500-сола дорад. Маҳз дар ҳамин санади қадимаи ҳуқуқӣ бори нахуст

арзишҳои башарие, аз қабилӣ манъ будани ҷабру ситам, барҳам додани ғуломӣ, бе пардохти арзиши воқеӣ нагирифтани моли каси дигар, озодии интиҳоби дину мазҳаб, фардияти ҷиноят ва ҷазо, ҳуқуқи озодона интиҳоб намудани ҷои зист, хусусияти инфиродӣ доштани амали ҷинояткорона ва сазовори ҷазо эътироф намудани танҳо шахси содирнамудаи ҷиноят ва ғайра инъикос шудаанд, ки то ҳол қимати худро гум накардаанд. Меъёрҳои ин Ёломиа бо ибораҳои «ман то рӯзе, ки зинда ҳастам» ё «то рӯзе, ки подшоҳ ҳастам» оғоз ёфта, сипас андешаҳои арзишманди марбут ба ҳуқуқи инсон ифода карда мешаванд.

Иқтибоси зерин аз матни Ёломиаи Куруши Кабир ифодакунандаи моҳияти низоми демократии давлатдорӣ аст: «Ман ёлон мекунам, ки ҳар кас озод аст, ҳар дину оинро, ки майл дорад, баргузинад (интиҳоб кунад) ва дар ҳар ҷо, ки меҳаҳад, сукунат намояд. Ва ҳар касбу кореро, ки меҳаҳад, интиҳоб намояд, танҳо ба шарте ки ҳаққи касеро поймол на- намояд ва зараре ба ҳуқуқи дигарон нарасонад»¹.

Дар ин меъёр се арзиши демократӣ - озодии дину мазҳаб, озодии интиҳоби ҷои зист, поймол накардани ҳаққи ҳуқуқи каси дигар инъикос ёфтааст. Ин меъёрҳо мундариҷаи асосии Ёломиаи умумии ҳуқуқи башар аз 10-уми декабри соли 1948-ро ташкил додаанд, ки барои тамоми кишварҳои узви СММ сарчашмаи арзишҳои инсонӣ ва раҳнамои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд.

¹ Матни Ёломиаи ҳуқуқи башари Куруши Кабир //Маҷаллаи фарҳанги Ориёно. Шумораҳои 7-8. - Душанбе, 2000

Аз ҷумлаи давлатҳои қадими аҷдодони мо - Бохтар буд, ки дар асрҳои VII-VI пеш аз милод вучуд дошта, қисми ҷанубии Тоҷикистони имрӯза ва вилояти Сурхондарёи Ўзбекистон, шимолӣ Афғонистон, ҳулоса, беш аз 27 шаҳр - давлатҳои хурдро дар бар мегирифт. Кишти ғалладона, боғу тоқпарварӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, бофандагӣ ва обёрии сунӣ шугли асосии бохтариҳои қадим буданд.

Бохтар ба музофотҳои хурд-хурд тақсим шуда, ҳокимони он дар масъалаҳои идоракунии соҳибхитӣ буданд, аз номи худ пул сикка мезаданд ва дастаҳои ҳарбӣ низ доштанд. Дар асри IV милодӣ Бохтар аз ҷониби Искандари Мақдунӣ забт карда шуд ва дар ҳудуди он давлати Юнону Бохтар ба вучуд омад.

Тахминан дар як замон бо давлати Бохтар, яъне то аввалҳои асри VI пеш аз милод дар ҳудуди имрӯзаи Осиёи Миёна давлати Суғд арзи вучуд дошт, ки то асри IX милодӣ побарҷо буд. Ин давлат дар ҳавзаҳои Зарафшон ва Қашқадарё воқеъ гардида, пойтахташ Мароқанд (Самарқанд) ба шумор мерафт. Шакли давлатдории Суғд конфедеративӣ буд, яъне Суғд аз иттиҳоди шаҳр - давлатҳои иборат буд, ки дар атрофи як марказ муттаҳид шуда буданд, ба монанди Мароқанд, Бухоро, Насаф, Яғноб, Масҳо (ҳозира Мастчоҳ), Шош (Тошканд), Марғиён (Марғелон), Диззак ва ғайра. Шоҳи тамоми Суғдро ихшид меномиданд. Тарзу усули давлатдорӣ дар Суғд хеле пешқадам буд. Ташкили қорҳои идорӣ ва хоҷагӣ дар асоси қонунҳои умумидавлатӣ сурат мегирифт. Тамоми фаъолияти идораҳо чи дар марказ ва чи дар маҳалҳо ба қайд гирифта мешуд, ҳуҷҷатҳои

давлатӣ дар хазинаҳои махсус - бойгонихо нигоҳ дошта мешуданд.

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои вазнин ва дуздӣ ҷазоҳои сахтро пешбинӣ мекард. Масалан, барои куштор на фақат ҳуди ҷинояткор, балки тамоми авлоди ӯро ба қатл мерасониданд, барои дуздӣ дасту по мебуриданд ва ё бадарға мекарданд. Аз кӯҳи Муғ (ҳудуди ноҳияи имрӯзаи Айнӣ) бисёр ҳуччатҳо пайдо карда шудаанд, ки мувофиқи ҳулосаи таърихнигорон он ҳуччатҳоро ҳокими Панҷакент - Деваштич ҳангоми ҳуҷуми арабҳо бо мақсади аз nobудшавӣ эмин доштани ба он ҷо бурда будааст. Яке аз намунаҳои аҳднома эмин доштан никоҳ, ки дар садаи XX дастоварди муҳими ҳуқуқи оила ба шумор меравад, аз ҳамин кӯҳи Муғ дарёфт шудааст. Эҳсоси ватанхоӣ ва ҷасорати суғдиён ба дараҷае буд, ки ҳатто Искандар бо урдуи бешуморааш на-тавонист онро тасхир кунад. Оқибат ӯ духтари яке аз ашрофони бонуфузи Суғд Оксиярт - Рухшоноро ба занӣ гирифта, қаҳрамони мардумӣ Спитаменро ба воситаи як гурӯҳ массагетҳои хоин ба қатл расонид ва соли 327 Панҷакент - охирин паноҳгоҳи суғдиёнро ишғол кард.

Дар радифи Бохтар, Суғд, Хоразм ва Марғиён Уструшана (Сурушана, Истаравшан) низ давлати қадими аҷдодони тоҷик ба шумор мерафт, ки дар «Авасто» ҳамчун кишвари дурахшон зикр шудааст. Ин давлат аз қадим аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар ҷорраҳои корвонгузар воқеъ гардида, дар давоми 1500 сол самти шимолии «Роҳи абрешим» аз ҳудуди он мегузашт.

Давраи муҳими таърихи давлатдории тоҷикон ба замони Сосониён (солҳои 226-651 милодӣ) рост меояд, ки 425 сол давом кардааст. Ин империяи бузург аз Халиҷи Форс то дарёи Ому доман паҳн карда буд. Давраи аввалини ташаккули забони адабии имрӯза - форсии дарӣ ва ташаккули халқи тоҷик дар қаламрави давлати Сосониён сурат гирифтааст. Шаҳрҳои Бухорову Самарқанд, Хучанду Марв, Балху Ҳирот гаҳвораи ташаккули халқи тоҷик, забон, адабиёт, фарҳанг ва давлатдории миллий ба шумор мерафтанд. Маҳз дар ин давра Борбади Марвазӣ, ки соли 1990 1400-солагии зодрузаш дар кишварамон бошукӯҳ қайд карда шуд, гули сари сабади дарбори Сосониён буд. Матни пурраи «Авасто» низ дар ҳамин давра тартиб дода шудааст.

Давлати Сомониён - нахустин давлати мутамаркази тоҷикон (солҳои 819-999) ба шумор меравад. Сармади ин сулолаи ҳукмрон - Сомонхудо буда, набеаҳои ӯ - Нӯҳ дар Самарқанд, Аҳмад дар Фарғона, Яҳё дар Чоч ва Истаравшан ва Илёс дар Ҳирот солҳои 819-820 ҳоким таъин шуда буданд. Ташаккул ва ба авҷи баланд расидани ин давлатдорӣ бо номи Исмоили Сомонӣ (Исмоил ибни Аҳмад (849-907) алоқаманд аст. Маҳз тавассути маҳорати баланди давлатдорӣ, адолатпешагӣ ва донишу заковат Исмоил тавонист, ки солҳои 892-907 давлати бузургро барпо намояд, ки ба ҳайати он Мовароуннахру Хуросон, ҳавзаи дарёҳои Ому, Зарафшону Сир (аз Афғонистони Марказӣ ва Хуросони Эрон дар ҷануб, Хоразму Исфичобу Ҳафтруд дар шимол, дар

ғарб то баҳри Хазар, дар шарқ то Помиру Олой) ворид гаштанд.

Сомониён дастгоҳи мутамаркази давлатиро бунёд карда буданд, ки иборат аз 10 девон буда, идоракунии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, қорҳои шахрвандию ҳарбӣ, хазинаи давлатӣ, алоқа ва ғайраро дар бар мегирифт ва сарвари девонҳоро «Ҳочиби бузург» меномиданд. «Савон-ул-ҳикмат» - китобхонаи бузурги аҳди Сомониён шӯҳрати ҷаҳонӣ дошт. Зиндагӣ ва эҷодиёти Абӯабдулло Рӯдакӣ, Ибни Сино, Фирдавсӣ, Балъамӣ, Берунӣ, Закариёи Розӣ, Муҳаммади Хоразмӣ ва даҳҳо шахсиятҳои барҷастаи илму адаби тоҷик дар ҳамин айём сипарӣ гаштааст. Забони давлатӣ - забони тоҷикӣ буда, ҳатто баъди таназули давлати Сомониён то асри XIX низ дар таркиби давлатҳои дигар ҳамчун забони қорғузории давлатӣ мавриди истифода қарор доштааст.

2. Давраи шӯравии рушди давлатдорӣ тоҷикон

Давраи дигари давлатдорӣ тоҷикон аз нимаи дууми асри XIX то соли 1991- марҳилаи нави эҳёи давлати миллии тоҷиконро фаро мегирад. Чунон ки дар боло зикр намудем, баъди таназули Давлати Сомониён халқи тоҷик аз давлатдорӣ милли маҳрум монда буд ва дар ҳудуди давлатдорӣҳои бегона зиндагӣ мекард. То замони ҳамроҳ шудан ба Россияи шохӣ дар ҳудуди Осиёи Марказӣ се давлати истибдодии феодалӣ - Аморати Бухоро, хониға-

риҳои Қўқанд ва Хива вучуд доштанд ва аҳолии ин давлатҳоро асосан тоҷикон ташкил медоданд. Дар нимаи дуоми асри XIX Россияи подшоҳӣ ба забти сарзаминҳои Осиёи Марказӣ машғул шуда, хониғарии Қўқандро барҳам дод ва Аморати Бухоро ва хониғарии Хиваро вассали худ эълон намуд.

Соли 1867 дар заминҳои ба ихтиёри Россия ҳамроҳшуда генерал - губернатории Туркистон таъсис дода шуд. Нохияҳои шимолӣ Тоҷикистон ва қисми зиёди Бадахшон, инчунин вилоятҳои Самарқанду Фарғона ба генерал - губернаторӣ муттаҳид шуда, Бухорои шарқӣ ва қисмати ғарбии Бадахшон ба хайати Аморати Бухоро ворид карда шуданд. Баъди шикасти Империяи Россия ва ғалабаи Инқилоби Октябр масъалаи эҳёи давлати миллии тоҷикон бо сабаби вазъи мураккаби сиёсӣ иҷтимоӣ, ҷанги дурударози граждони ва афзалияти сиёсати пантуркистӣ, бесаводии қисми зиёди сокинони ин сарзамин ва паст будани худшиносии иҷтимоӣ зери хатари ҷиддӣ қарор гирифта буд.

Дар ҳудуди Осиёи Марказӣ соли 1918 аввал Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон ва соли 1920 ҷумҳуриҳои Халқии Шӯравии Бухоро ва Хоразм таъсис ёфтанд. Моҳи октябри соли 1924 Иҷлосияи дуоми Комитети Иҷроияи Марказии ИҶШС қарор кард, ки дар ин сарзамин бо мақсади ташкили ҷумҳуриҳои милли тақсимои милливу ҳудудӣ гузаронида шавад.

Дар натиҷаи ин тақсимои бо қарори КИМ ИҶШС аз 27 октябри соли 1924 дар қаламрави Осиёи Марказӣ

ҶШС Ёзбекистон, ҶШС Туркменистон, Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Ёзбекистон, Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Қазоқистон, вилояти мухтори Қароқирғиз (Қирғизистон) дар ҳайати ҶШСҒР ва вилояти мухтори Қароқалпоқистон дар ҳайати ҶМШС Қазоқистон таъсис дода шуданд.

Ҳамин тавр, санаи таъсиси ҶМШС Тоҷикистон 27-уми октябри соли 1924 мебошад. Ба ҳайати он вилоятҳои Душанбе, Қўргонтеппа, Кўлоб, Панҷакент, Ёротеппа, Ғарм (води Рашти имрӯза) ва ВМКБ дохил шуданд ва ҳамон вақт аҳолии ҶМШС Тоҷикистон 739,5 ҳазор нафар ва масоҳаташ 135,6 ҳазор километрро ташкил меод.

Бояд гуфт, ки дар ин тақсимои милливу ҳудудӣ дар масъалаи ба назар гирифтани манфиат ва талаботи воқеии тоҷикон ба давлати милли ва шумораи аслии тоҷикон ба камбудии чиддӣ роҳ дода шуд. Сиёсати нодурусти милли ба дараҷае буд, ки ҳатто Комиссариати корҳои миллии ҶМШС Туркистон барои амалӣ намудани тақсимои милли ба ҷуз шӯбаҳои ёзбекиву туркманӣ, қирғизӣ ва миллатҳои хурд ташкили шӯбаи тоҷикиро раво надид².

Ҳамагӣ се рӯз пеш аз ҳалли тақдири миллати тоҷик Тоҷикистон бо овози машваратӣ дар ҳайати Ҷ. Имомов, А. Ҳочибоев ва М. Саидҷонов ба комиссияи тақсимои дохил карда шуд ва ба намояндаго-

2 Дар ин бора муфассал ниг.: Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана. Т.2, ч.1. (1917-1929); Набиева Р., Зикриёев Ф. Таърихи халқи тоҷик. - Душанбе: Сарпараст, 2001.

ни зикршуда аз ҷониби пантуркистон фишори зиёд оварда мешуд.

Марказҳои фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик - Бухорову Самарқанд, сарзаминҳои дар тӯли садсолаҳо тоҷикнишин ба эътибор гирифта нашуданд, аҳолии тоҷикро дар баъзе шаҳрҳо дар ҳуччатҳо саросар ўзбек нишон дода, дар натиҷа ҳуқуқи мардуми тоҷик ба худмуайянкунии миллий поймол карда шуд.

26-уми ноябри соли 1924 дар Тошканд мақоми роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Мухтор - Кумитаи инқилобӣ дар ҳаёати раис - Нусратулло Махсум ва муовинонаш - Б. Додобоев ва Р. Бобочонов таъсис ёфт ва Душанбе пойтахти ҷумҳурӣ интиҳоб карда шуд.

Дар таърихи давлатдорӣ нави тоҷикон санаи 28-уми апрели соли 1929 бо қабул шудани нахустин Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон хотирмон аст. Инчунин дар моҳи сентябри соли 1929 бо қарори Анҷумани III Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон округи Хучанд бо ноҳияҳои Хучанд, Конибодому Ашт ва Исфара ба ҳаёати ҶМШС Тоҷикистон дохил карда шуд ва бо ҳамин шумораи аҳоли ба 1 миллиону 200 ҳазор нафар расид, ки ин барои таъсиси ҷумҳурии мустақили иттифоқӣ асос гардид. 16-уми октябри соли 1929 Анҷумани сеюми Ҷавкулуддаи Шӯроҳои Тоҷикистон дар бораи ташкили ҶШС Тоҷикистон қарор ва изҳорот қабул намуд ва ниҳоят бо қарори Анҷумани VI Шӯроҳои ИҶШС моҳи марти соли 1931 Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии иттифоқӣ ба ҳаёати ИҶШС пазируфта шуд.

Аз моҳи октябри соли 1929 то рӯзи эълон шудани Ёълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон

- 24-уми августи соли 1990 - марҳилаи инкишофи Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Бо вучуди набудани истиқлолияти давлатӣ дар ин давра ҳама соҳаҳои ҳаёти кишвар - илму маориф, фарҳанг, иқтисоду иҷтимоӣ, сохтмон, тиб ва ғайра инкишоф ёфтанд. Таҳлили муфассали ин давраро Шумо метавонед аз китобҳои таърих мутолиа кунед. Аз ислоҳоти давра ба давраи ҳуқуқ танҳо ҳамин далел шаҳодат медиҳад, ки вобаста ба даврҳои тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ИҶШС дар Тоҷикистон 4 маротиба - солҳои 1929, 1931, 1937 ва 1978 Конститусия қабул шудааст.

Дар оғози солҳои 90-ум дар саросари Иттиҳоди Шӯравӣ чунбиши истиқлолхоҳӣ ва мубориза барои бунёди давлатҳои миллӣ авҷ гирифт ва ҷомеаи Тоҷикистон низ аз ин ҳаракати умумииттифоқӣ дар канор намонд. Тоҷикистон бештар ба давлатдории нав эҳтиёҷ дошт, зеро баъд аз таназзули охирин давлати мутамаркази тоҷикон - Давлати Сомониён миллати тоҷик ҳазор сол аз давлату давлатдорӣ маҳрум буд. Ба қавли Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов «мо дар тӯли ҳазор сол сиёсати давлатии ҳифзи тамомияти марз ва сиёсати ваҳдати миллӣ надоштем, зеро давлат надоштем. Дар чунин вазъ давлати мо ҳамон маҳалли мо буд ва сиёсати давлати мо ҳифзи якпорчагии маҳалли мо ва суннатҳои хоси маҳаллӣ буд»³. Ҳамин тавр, таърих имконияти хубе фароҳам овард, ки тоҷикон дубора соҳиби дав-

3 Э. Ш. Раҳмонов. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди 2. - Душанбе, 2001. - С. 418.

лати миллии худ шаванд ва имрӯз мову шумо дар чунин давлати соҳибистиклол, ки номаш Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, зиндагӣ мекунем.

3. Эъломияи истиклолияти давлатии Тоҷикистон ва огози бунёди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар харитаи сиёсии ҷаҳони имрӯза ҳамчун давлати соҳибхитиёру соҳибистиклол ва дорои ҳамаи аломату рухҳои давлатдорӣ - умумияти забону ҳудуд ва фарҳанг, халқи дорои тамаддуни оламшумул, рамзҳои давлатӣ - Суруди миллий, Парчами давлатӣ ва Нишони давлатӣ, пойтахт, асбори миллий - сомони ва яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ дар Машриқзамин арзи ҳастӣ дорад, ки ин боиси ифтихори ватандорӣ ҳар яки мову шумо мебошад.

Ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ғарб ба шарқ ба масофаи 700 км ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи 350 км тӯл кашидааст. Дар шимол Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ёзбекистон ва қисман бо Ҷумҳурии Қирғизистон, дар ҷанубу шарқ дар тӯли 430 км бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ва 1030 км бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ҳамсарҳад аст. Масоҳати Ҷумҳурии Тоҷикистон 143,1 ҳазор километри квадратӣ буда, 93 Ҷоизи онро кӯҳсор ва танҳо 7 Ҷоизашро водихо ташкил медиҳанд.

Аҳолии Тоҷикистон қариб 7 млн. нафар ва пойтахти он шаҳри Душанбе мебошад. Забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ ва беш аз 70 Ҷоизи аҳолии кишварро тоҷикон ташкил медиҳанд.

Шакли идоракунии Тоҷикистон ҷумҳурии президентӣ буда, сарварии давлатро Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов ба ўҳда дорад, ки аз тарафи шахрвандони дорои ҳуқуқи интихоботӣ соли 1999 интихоб гардидааст.

Дар сатҳи байналмилалӣ Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳуқуқ нуфузу эътибори хоса дошта, аз ҷониби беш аз 130 давлати ҷаҳон ба расмият шинохта шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1992 узви Созмони Милали Муттаҳид буда, дар 15 давлати хориҷӣ сафоратхонаҳо дорад ва дар ҳудуди кишвар намоёндагӣҳои 30 ташкилоти байналхалқӣ, 9 намоёндагӣҳои муассисаву ташкилотҳои СММ фаъолият доранд.

Аз ин маълумоти мухтасар маълум аст, ки Тоҷикистон имрӯз як давлати комилан мустақил аст ва роҳу равиши тараққиёт, самтҳои рушди сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро мустақилона муайян мекунад.

Аввалин санади ҳуқуқие, ки истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон кард, Эълومияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки 24-уми августи соли 1990 дар Иҷлосияи дуюми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон (даъвати 12-ум) қабул шудааст. Дар моддаи 1-уми Эълумия таърифи мафҳуми истиқлолияти давлатӣ - «ягонагӣ ва ҳукмравоии ҳокимияти давлатӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳибхитиёрии он дар муносибатҳои хориҷӣ» сабт

гардид⁴. Ин таърифи истиқлолият қадами чиддие ба сӯи мустақилияти комил буд.

Бо вучуди он, ки дар Эъломия Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС ва дар доираи салоҳияти он тасаввур мешуд, бо вучуди ин андешаҳое баён гардиданд, ки моҳиятан ифодакунандаи давлати озоду мустақил буданд. Чунончи, ҳукуқи ҷумҳурӣ ба сарватҳои миллӣ, замин ва боигариҳои зеризаминӣ, низоми бонкӣ, мустақилона муайян кардани сиёсати молия, қарз, нарх ва ғайра. Инчунин ҳама ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои оммавӣ баробарҳуқуқ эълон шуданд. **Бори нахуст андешаи таҷзияи ҳокимият ба шохҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ баён гардид.**

Ҳодисаҳои моҳи августи соли 1991 дар пойтахти ҳамонвақтаи ИҶШС - шаҳри Москва, руҳ додани табaddулоти давлатӣ бо номи «ГКЧП» (Комитети давлатии вазъи ғавқулodда) ва шикасти он ҳама ҷумҳуриҳои ҳамонвақтаи ИҶШС-ро водор намуданд, ки масъалаи истиқлолияти худро бо дарназардошти шикасти воқеии ИҶШС аз нав баррасӣ намоянд.

Ҳамин тариқ, Изҳороти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар Иҷлосияи ғайринавбатии Шӯрои Олии ҚТ аз 9-уми сентябри соли 1991 қабул гардида, тавассути ин санад истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда шуд. Баъд аз

4 Эъломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. //Маҷмӯаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷилди 1. - Душанбе, 2002. – С. 8-10.

ин, Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон шудани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарори махсус қабул кард, яъне изҳороти мазкур бо Қарори Шӯрои Олии ҶТ қонунӣ гардонида шуд.

Худи ҳамон рӯз, яъне 9-уми сентябри соли 1991 Қонуни ҶТ «Дар хусуси даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни Асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардида, истиқлолияти воқеии Тоҷикистон дар сатҳи меъёри конституционӣ расмӣ гардонида шуд.

Муҳимтарин меъёрҳои ҳуқуқии Эълومияи истиқлолияти давлатии ҶТ ҳамчун санади нахустини ҳуқуқии давлати тозабунёди Тоҷикистон аз инҳо иборат буданд:

- ҳукмравоии Конститутсия ва қонунҳои ҶТ дар ҳудуди ҷумҳурӣ;

- моликияти давлатии ҶТ эълон шудани ҳама корхонаву муассисаҳои давлатӣ, воситаҳои асосии истеҳсолӣ, муомилоти фондҳо ва дигар молу мулк.

Ҳамин тариқ, дар таърихи давлати Тоҷикистон санаи 9-уми сентябри соли 1991 рӯзи бунёди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудааст. Ҳар сол дар ин рӯзи муборак аҳли ҷомеаи Тоҷикистон чашни истиқлолро бо шукӯҳу шаҳомати хоса қайд мекунад ва ин рӯз тибқи қонун рӯзи истироҳат эълон шудааст.

Маънии истиқлолиятро сарвари давлат мӯҳтарам Э.Ш. Раҳмонов хеле дақиқ шарҳ додаанд: «Истиқлолият шиносномаи ҳастии давлати комилҳуқуқ ва соҳибхитиёри тоҷикон дар ҷомеаи ҷаҳонист,

ки низоми давлатдорӣ, сиёсати дохилию хориҷӣ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии хешро мустақилона пеш мебарад».⁵

4. Ҷумҳурии Тоҷикистон: асосҳои сохтори конституционӣ ва рушҳои давлатдорӣ

Аз соли 1991- соли бунёди Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон то соли 1994 - қабули нахустин Конститутутсияи давлати мустақили Тоҷикистон вазъи сиёсиву иҷтимоии мамлакат хеле мураккаб буд. 24-уми ноябри соли 1991 бори аввал дар таърихи Тоҷикистони давраи нав раёйпурсии умумихалқӣ барои интихоби Президенти кишвар баргузор шуд ва Раҳмон Набиевич Набиев аз ҷониби кулли шаҳрвандони мамлакат ба ҳайси сарвари давлат интихоб гардид.

Дар назари аввал чунин менамуд, ки ҳокимияти сиёсӣ мувофиқи талаботи демократия барқарор ва суботи сиёсӣ дар кишвар таъмин шудааст, аммо муқовимати сиёсӣ хеле авҷ гирифта, гирдиҳамоиҳои моҳҳои апрел- майи соли 1992, таъсиси Ҳукумати муроси миллӣ, силсилаи зӯровариҳо ва фишорҳо ба Сарвари давлат ва вакилони халқ, ниҳоят задухӯрдҳои дохилӣ оқибат боиси сар задани ҷанги граҷданӣ гардиданд. **Моҳҳои май-ноябри соли 1992 Тоҷикистон дар ҳолати бӯҳрони шадиди сиёсиву иҷтимоӣ қарор гирифта, бесомониву беконунӣ ҳукмфармо гардид.**

5 Э.Ш. Раҳмонов. Тоҷикистон: даҳ соли истиклолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷилди 3. - Душанбе, 2001. - С. 668

Ниҳоят, 16-уми ноябри соли 1992 дар Хучанд Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори худ шурӯъ кард ва тавассути ҳамин иҷлосияи сарнавиштсоз барои хомӯш кардани оташи ҷанги граждани замина гузошта шуд. Рӯзи 19-уми ноябри соли 1992 дар ҳамин иҷлосия интиҳоботи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор шуд, ки бо тарафдории 186 вакил аз 197 вакили ҳузурдошта Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов Раиси Шӯрои Оли ва Сарвари давлати Тоҷикистон интиҳоб гардид.

Мардуми шарифи Тоҷикистон савганди Э.Ш.Раҳмоновро дар он лаҳзаҳои таърихӣ бо мароқи тамом шуниданд: «Ман кори худро аз сулҳ оғоз хоҳам кард. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...»

Натиҷаи фаъолият ва ҷонбозиҳои содиқонаи Э.Ш.Раҳмонов буд, ки сулҳу субот ва ризоияти миллӣ дар кишвар пойдор гардида, давлат аз хавфи нобудӣ наҷот дода шуд. Минбаъд тавассути ҷасорату заковат ва хираду адолатпешагии Э.Ш.Раҳмонов 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид, ки баъди он кишвар ба маҷрои ҳаётиrosoишта ва созандагӣ қадам ниҳод.

Аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ 6-уми ноябри соли 1994 қабул шудани Конститутсияи саҳифаи дурахшони китоби таърихи давраи истиқлоли Тоҷикистон аст. Ба ҷонибдории Конститутсия 94,4 фоизи шаҳрвандони дорои ҳуқуқи интиҳоботӣ овоз дода, моҳиятан роҳи тараққиёти ояндаи худро муайян

намуданд. Конституцияи соли 1994 дар таърихи Тоҷикистон назир надорад, чунки то ин вақт сохти давлатдорӣ тамоман дигар буд. Акнун Конституцияро ба тарҳи биное шабоҳат додан мумкин буд, ки аз рӯи он сохтмонро оғоз кардан лозим меомад.

Конституция ҳаҷман як китоби начандон қалон аст, аммо дар он мундариҷа ва моҳияти тамоми соҳаҳои зиндагӣ ва дурнамои инкишофи давлату давлатдорӣ: шакли идоракунӣ, ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳулоса, муҳимтарин самтҳо ва равияҳои рушди ҷомеа ва давлат инъикос ёфтаанд.

Он аз муқаддима, 10 боб ва 100 модда иборат аст.

Дар муқаддима аз номи халқи Тоҷикистон қабул шудани Конституция зикр мешавад, ки қомилан дуруст аст. Ин ҳуҷҷати тақдирсозро на гурӯҳи одамон, балки аксарияти мутлақи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва бо овоздиҳии пинҳонӣ, яъне аз рӯи талаботи ҷомеаи демократӣ қабул кардаанд.

Боби аввал «Асосҳои сохтори конституционӣ» ном дошта, аз 13 модда иборат аст. Дар ин боб хусусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлат, рамзҳои давлатӣ, масъалаҳои дахлнопазирии инсон ва шаҳрванд, соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани халқ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, сохти марзиву маъмурии давлат, қарорҳои гуногун будани равияҳои сиёсӣ ва мафкуравӣ, ҷудо будани дин аз давлат, эътибори олии доштани Конституция ва мустақиман амал кардани меъёрҳои

он, қисми таркибии низоми ҳуқукии Тоҷикистонро ташкил додани санадҳои ҳуқукии байналмилалӣ, самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ, гуногуншаклии моликият ва моликияти истисноии давлат муқаррар карда шудаанд.

Боби дууми Конститутсия «Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд» ном дошта, дар он аз вазъи ҳуқукии инсон ва шаҳрванд, роҳи усулҳои кафолати онҳо, инчунин вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд сухан меравад. Ин боб аз 34 модда иборат аст.

Боби сеюм «Маҷлиси Олӣ» ном дошта, аз 16 модда иборат мебошад. Дар он хусусиятҳои парламенти Тоҷикистон, роҳи усулҳои интихоботи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколатҳои аъзои парламент ва вазъи ҳуқукии онҳо, шаклҳои фаъолияти ҳар яке аз палатаҳои парламент, салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳангоми гузаронидани маҷлисҳои якҷоя, салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар алоҳидагӣ, субъектҳои ҳуқуқи таҷаббуси қонунгузорӣ, роҳи равиши қабули қонунҳо ва қараёни қонунгузорӣ, инчунин, дигар масъалаҳои вобаста ба фаъолияти қонунгузории парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудаанд.

Боби чаҳорум аз 9 модда иборат буда, ба вазъи ҳуқукии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) бахшида шудааст.

Боби панҷум масъалаҳои сохтор, тарзи ҷаъолият, ваколат ва мавқеи Ҳукуматро дар низоми ҳокимияти давлатӣ дар бар мегирад.

Боби шашуми Конститутисия вазъи ҳукукии ҳокимияти маҳаллиро фаро гирифтааст.

Дар боби ҳафтум вазъи ҳукукии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим шудааст. Ҷиҳати характерноки боби мазкур аз он иборат аст, ки Конститутисия танзими салоҳияти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ваколатҳои дигари вилоятро ба қонуни алоҳидаи конституционӣ ҳавола кардааст.

Боби ҳаштуми Конститутисия ба яке аз шоҳаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ - суд бахшида шудааст. Дар он принципҳои муҳимтарини адолати судӣ, ваколати судяҳо ва мӯҳлати ҷаъолияти онҳо, шартҳо ва қоидаҳои интиҳоб ва таъин кардани судяҳо ба мақомоти гуногуни судӣ, салоҳияти Суди конституционӣ ва масъалаҳои марбут ба дахлнопазирии судяҳо инъикос ёфтаанд.

Боби нӯҳуми Конститутисия «Прокуратура» ном дорад. Ба мақомоти прокуратура бахшида шудани боби алоҳида шаҳодати мавқеи хоси он дар бобати таҳкими қонуният мебошад.

Ниҳоят, боби охирин ва даҳуми Конститутисия тартиби ворид кардани тағйиру иловаҳоро ба он дар бар мегирад. Раванди демократикунонии ҳаёти ҷомеа ва пешрафти давлатро бо дарназардошти характери дунявӣ ва иҷтимоии он моддаи садуми Конститутисия қафолат медиҳад.

Воқеан, асосҳои сохти конституционӣ гуфта, чиро дар назар дорем? Инҳо принципҳо ё усулҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки фаъолияти ҷомеа ва давлат дар асоси онҳо ба роҳ монда мешавад. Принципиҳои демократизм, ҷумҳурият, волияти қонун, иқтисоди бозорӣ, давлати иҷтимоӣ, дунявӣ, гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ ба ҷумлаи ин принципҳо дохил мешаванд.

Муҳимтарин хусусиятҳои Тоҷикистон ҳамчун давлат дар моддаи 1-уми Конститутсия зикр шудаанд: соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва ягона. Маънои соҳибхитӣ хеле васеъ аст, яъне он ҳам ба халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимият тааллуқ дорад. Соҳибхитии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки давлат самтҳои асосии сиёсати дохилӣ - роҳи усулҳои тараққиётро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, қонуният ва ғайра, дар сиёсати хориҷӣ роҳи усулҳои муносибат бо давлатҳои хориҷӣ ва умуман ҷомеаи ҷаҳониро мустақилона муайян менамояд.

Дар масъалаи соҳибхитии халқ бояд дар ёд дошт, ки халқ баёнгари соҳибхитиест ва ҳокимияти ҳудуд бевосита (яъне дар раъйпурсӣ ва овоздиҳӣ) ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Мафҳуми халқ дар қисми сеюми моддаи 6-уми Конститутсия шарҳ дода шудааст, яъне тамоми шаҳрвандони Тоҷикистон, сарфи назар аз миллаташон халқи Тоҷикистон ҳисоб меёбанд. Соҳибхитии халқ боз дар он ифода меёбад, ки аз номи вай танҳо Президент, Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи якҷояи худ

хукуки сухан гуфтан доранд. Чаро? Сабаб ин аст, ки Сарвари давлатро тамоми шаҳрвандон бо тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва бо овоздиҳии пинҳонӣ интиҳоб мекунанд, яъне ӯ ба маънии пуррааш вакили олии халқ аст. Аъзо ва вакили парламентаро низ халқ тавассути овоздиҳии умумихалқӣ интиҳоб менамояд. Раёйпурсии умумихалқӣ ва интиҳобот ифодаи олии ҳокимияти бевоситаи халқ аст.

Акнун дар хусуси демократия сухан меронем. **Демократия калимаи юнонӣ буда, маънояш ҳокимияти халқ аст.** Ҳокимияти халқ дар ду шакл зоҳир мегардад: дар шакли **демократияи бевосита**, яъне қабули қарору қонунҳо ё ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим дар интиҳобот ва раёйпурсиҳо ва дар шакли демократияи намояндагӣ, яъне ба воситаи мақомоти аз тарафи халқ бевосита интиҳобшудаи намояндагӣ.

Яке аз шаклҳои дигари демократия ҳамин аст, ки шаҳрвандон ҳуқуқ доранд дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳо, ассосиатсияҳо, маҳфилҳо, гурӯҳҳо ва ғайраҳо муттаҳид шаванд ва ба ин восита дар амалӣ гардонидани ҳокимият иштирок намоянд.

Маънои давлати ҳуқуқбунёд низ хеле васеъ аст. Чунин тарзи давлатдорӣ орзуи ҷомеаи инсонӣ аз қадимулайём аст. **Давлати ҳуқуқбунёд чунин давлатест, ки фаъолияти ҳама - ҳам давлату мақомоти он ва ҳам кулли шаҳрвандон ба ҳуқуқ тобеъ мебошад.** Ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд эътироф шудани Тоҷикистон маънои ба ҳуқуқ ва, пеш аз ҳама, ба Конститутсия тобеъ будани фаъолияти мақомоти давлатиро дорад.

Тоҷикистон аз рӯзи қабули Конститутсияи соли 1994 инҷониб давлати ҳуқуқбунёд месозад ва аллакай

бисёр нишонаҳои он дар ҳаёт татбиқ шудаанд. Хонандагони азиз агар танҳо ба номгӯи қонунҳое, ки дар китоби «Маҷмӯи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» чоп шудаанд, бодикқат нигаранд, хоҳанд фаҳмид, ки ягон соҳаи ҳаёти ҷомеа ва давлат нест, ки оид ба танзими он қонун қабул нашуда бошад.

Яъне қонун ба ҳайси танзимгари муносибатҳои ҷамъиятӣ паҳлӯҳои гуногуни зиндагӣ ва қору фаъолияти мову шуморо мураттаб месозад. Масалан, барои хонандаи мактаби миёна ва донишҷӯи мактаби олии дониستاني Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» ва Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» хеле зарур аст, чунки ин санадҳо ҳама масъалаҳои вобаста ба таҳсилро фаро мегиранд ва дар ин санадҳо ҳуқуқи манфиатҳои хонандагону донишҷӯён равшану возеҳ ифода ёфтаанд.

Аломатҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд инҳоянд: волоияти қонун, арзиши олии доштани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва кафолати онҳо, таҷзияи ҳокимият ва масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шахс. Ин аломатҳо дар боби аввали Конститутсия, инчунин дар бисёр қонунҳои дигар инъикос ёфтаанд.

Маънои дунявӣ чандон душвору мураккаб нест. Давлати дунявӣ чунин давлатест, ки дар он ягон дину мазҳаби аз ҷониби давлат эътирофшуда вуҷуд надорад ва ҳеҷ як дину мазҳаб ҳатмӣ ё худ афзалиятнок ҳисобида намешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон дини расмӣ вуҷуд надорад, ҳама дину мазҳабҳо аз ҳуқуқи баробари вуҷуд доштан бархурдоранд. Шахрвандони Тоҷикистон, сарфи назар аз он, ки ба

кадом дин пайравӣ мекунанд, комилан баробархукук мебошанд. Дар ягон ҳуччати давлатӣ диндор будан ё набудани шахс қайд карда намешавад. Дар Тоҷикистон бо вучуди он ки беш аз 90 фоизи шахрвандон дини исломро пайравӣ мекунанд, лекин ин дин аз ҷониби давлат ҳамчун дини асосӣ ё расмӣ эътироф намешавад. Ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо мебошанд ва ҳуқуқи ба кори давлат даҳлат карданро надоранд. Тамоми муносибатҳои вобаста ба ташкилотҳои диниро Қонун ба танзим медарорад.

Тоҷикистон давлати ягона мебошад. Маънои ягона будани Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки мақомоти олии намоёндагӣ, иҷроия ва судии барои тамоми кишвар умумӣ дорад, як Конститутсия, як низоми қонунгузорӣ ва шахрвандии ягона дорад. Дар Тоҷикистон низоми ягонаи пул, сиёсати ягонаи қарз ва андоз ҷорист. Ғайр аз ин, қисмҳои таркибии давлати ягона (вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо) дорои ҳуқуқи соҳибихтиёрӣ буда наметавонанд. Вобаста ба тобеият аз мақомоти марказӣ давлатҳои ягона - мутамарказ ва ғайримутамарказ мешаванд. Тоҷикистон аз ин ҷиҳат давлати мутамаркази ягона аст, зеро сарварони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз марказ таъин карда мешаванд. Масалан, раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро Президент таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси дахлдори вакилони халқӣ пешниҳод менамояд. Мувофиқи моддаи 7-уми Конститутсия Тоҷикистон аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо иборат аст. Дигар хусусияти давлати ягона аз

он иборат аст, ки қувваи мусаллаҳи ягона дорад, ки аз ҷониби мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ идора карда мешавад.

Тоҷикистон дар қисми 2-юми моддаи 1-уми Конститутсияи Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ эътироф шудааст. Хусусияти иҷтимоӣ доштани давлати Тоҷикистон дар он зоҳир мешавад, ки сиёсати дохилии он ба фароҳам овардани шароит чиҳати зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаи шахсият нигаронида шудааст. Таъмини некӯаҳволии ҷамъият дар асоси адолати иҷтимоӣ - принсипи асосии давлати иҷтимоист. Мафҳуми некӯаҳволии ҷамъият дар муҳайё кардани шароит барои кор ва гирифтани музди сазовор барои кор, вазъи хуби манзил ва ғизо, ба ҳама дастрас будани ёрии тиббӣ, маориф, шаклҳои гуногуни иттилоот ва ғайра ифода меёбад.

Дигар хусусияти асосҳои сохти конститусионии Тоҷикистон дар гуногун будани равишҳои сиёсӣ ва мафкуравист. Ҳеч як мафкура ҳамчун мафкураи ҳукмрон ё мафкураи давлатӣ эътироф шуда наметавонад. Гуногунии мафкуравӣ маънои онро дорад, ки ҳар як шахс, гурӯҳи иҷтимоӣ, ҳизби сиёсӣ, иттиҳодияи ҷамъиятӣ метавонад назария ва ақидаҳои сиёсии худро бемонеа таҳия ва инкишоф диҳад, онҳоро тарғибу ташвиқ намояд. Ҳамон мафкурае роҳ дода намешавад, ки миллатгарой, наҷодпарастӣ, бадбинӣ ва хусумат, зӯран сарнагун намудани сохти конститусионии Тоҷикистонро тарғиб намояд.

Дар Тоҷикистон иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳастанд, ки мафкураи онҳо қомилан мухолифи якдигар аст,

масалан, Ҳизби коммунистӣ ва Ҳизби наҳзати ислом. Аммо азбаски онҳо дар доираи қонунҳои кишвар фаъолият меkunанд, ҳуқуқи озодона тарғиб кардани мафкураи худро доранд. Намояндагони ҳизбҳои сиёсӣ дар парламент низ фаъолият меkunанд, онҳо мардум аз рӯи ақидаҳои сиёсӣ ва мавқеашон дар ҷомеа ба сифати вакил интихоб кардаанд. Аз ин рӯ, онҳо ҳуқуқи комил доранд, ки манфиати интихобкунандагони худро ба воситаи ваколатҳое, ки қонун ба онҳо додааст, ғимоя ва пешбарӣ кунанд.

Ниҳоят, яке аз хусусиятҳои дигар - принсипи иқтисоди бозорӣ. Баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳама шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ асоси ин принсипро ташкил медиҳад.

Рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Парчами давлатӣ, Нишони давлатӣ ва Суруди миллӣ - рамзҳои истиқлолият ва соҳибхитӣро давлат буда, симои воқеӣ ва таърихӣ онро дар шакли ба худ хос инъикос менамоянд. Онҳо рукҳои асосии муқаддасоти миллӣ ба шумор мераванд. Ба дидани Парчаму Нишон ва шунидани Суруди миллӣ ифтихори ватандорӣ ва эҳсоси маъсулияти ҳар як шаҳрванд дар назди Ватан боло мегирад. Дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби шаҳрвандон нисбат ба рамзҳои давлатӣ садоқату эҳтиром ба ҷо оварда мешавад. Беэҳтиромӣ нисбат ба рамзҳои давлатӣ бо қонуни ҷиноятӣ сазовори ҷазо дониста мешавад.

Рамзҳои давлатӣ дар низомномаҳои дахлдор инъикос ёфтаанд, ки онҳоро Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кардааст. Тибқи Низомнома дар бораи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Маҷлиси Олии ҚТ аз 11 декабри соли

1999 тасдиқ шудааст, Парчами давлатӣ матои рост-кунчаест, ки дар рӯи он се рахи рангаи ба таври уфуқӣ ҷойгирифта кашида шудааст: рахи боло ранги сурх дошта, паҳнои он ба рахи сабзи поён баробар мебошад, рахи сафеди мобайнӣ якуним баробари паҳнои ҳар яке аз рахҳои ранга аст. Дар рӯи рахи сафед, дар мобайни Парчам бо зарҳал рамзи тоҷи тансиқшуда ва дар болои он ҳафт ситора дар шакли нимдоира тасвир шудааст.

Парчами давлатӣ дар биноҳое афрохта мешавад, ки дар онҳо намоёндагони ҳар се шохаи ҳокимияти давлатӣ фаъолият мекунанд, чунончи қароргоҳи расмӣи Президенти ҶТ, Маҷлиси Олии ҶТ, Ҳукумат, судҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо, инчунин дар давраи гузаронидани иҷлосияҳои маҷлиси Олӣ, Маҷлисиҳои вакилони халқи вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо ва маҷлисиҳои намоёндагони ҷамоатҳо. Низомномаи мазкур истифодаи тасвири Парчамро ба мақсади ороишӣ низ иҷозат додаст, ба шарте ки ороиши он ба асли тасвири парчам мувофиқат кунад ва нисбат ба он беҳурматӣ зоҳир карда нашавад.

Нишони давлатӣ аз тасвири тоҷи тансиқшуда ва нимдоира аз 7 ситорае, ки бо нурҳои офтоби аз паси кӯҳҳои барфпӯш тулӯъкунанда рӯи онро гирифтааст ва бо чанбаре оро ёфтааст, ки атрофашро аз тарафи рост хӯшаҳои гандум ва аз тарафи чап шохаҳои пахтаи шукуфон ихота кардаанд, иборат мебошад. Болои чанбара бо тасмаи сараҳа печонида шуда, дар қисми поён рӯи курсӣ китоби боз ҷой гирифтааст. Нишон ранга буда, тоҷ, офтоб, кӯҳҳо, хӯшаҳои ган-

дум, китоб, курсӣ бо зарҳал тасвир ёфтаанд, появу баргҳои ниҳолҳои пахта сабз, рахҳои тасмаҳо сурх, сафед ва сабз, муқоваи китоб сурх аст. Бояд гуфт, ки мавриди истифодаи Нишони давлатӣ нисбат ба Парчаму Суруди миллӣ васеътар аст, чунончи шиносномаҳои ҳар яки мову шуморо маҳз Нишони давлатӣ оро медиҳад, инчунин дар ҳама мӯҳру бланкҳои ҳуҷҷатҳои мақомоти давлатӣ тасвири Нишон ҷой дода шудааст.

Агар Парчаму Нишони давлатӣ танҳо ба дидан ҳисси эҳтиром ва ифтихори моро бедор намоянд, шунидани Суруди миллӣ ҳаяҷони касро дучанд мебардонад. Суруди миллӣ рамзи давлатдории миллӣ аст. **Тибқи Низомномаи Суруди миллӣ, ки он бо Қарори Маҷлиси Олии ҶТ аз 11-уми декабри соли 1999 тасдиқ шудааст, эҳтироми Суруди миллӣ ва азёд дониستاني он вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванди кишвар мебошад.**

Ҳар кишваре, ки соҳиби истиклолияти давлатӣ аст, соҳиби пойтахт низ мебошад. Пойтахт мавқеи ҷойгиршавии мақомоти олии ҳокимият, маркази фарҳанг ва инчунин макони ҷойгиршавии намоёндагиҳои дипломатии давлатҳои хориҷӣ ба шумор меравад. Мувофиқи Конститутсияи ҶТ ва Қонуни ҶТ «Дар бораи статуси пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 13 декабри соли 1996 шаҳри Душанбе пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва шаҳри дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ҳисоб меёбад.

Оиннома ва Нишони пойтахт аз мавқеи махсус доштани он дар ҳаёти кишвар гувоҳӣ медиҳад.

Забон муқаддастарин рукни давлатдории ҳар миллати дунёст. Маҳз бо шарофати истиқлол ва худшиносии миллӣ забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ пайдо кард ва дар Конститутсияи Тоҷикистон (моддаи 2) ба сифати забони давлатӣ эътироф гардид. Ёдрас шудан лозим аст, ки халқи тоҷик аз ҷумлаи халқҳоест, ки забони хеле қадима дорад. Давраи ниҳии ташаккули забони тоҷикӣ ба асрҳои IX-X рост меояд. Бо вучуди набудани давлатдорӣ дар тӯли асрҳои зиёд забони тоҷикӣ дар аксар кишварҳои Шарқ ба сифати забони коргузории давлатӣ истифода мешуд ва бузургтарин дастовардҳои илму адаби дорои шӯҳрати ҷаҳонӣ бо ҳамин забон офарида шудаанд. Қабул шудани Қонуни забон дар таърихи 22 июли соли 1989 ба эҳёи фарҳанги нави давлатдорӣ мусоидат кард. Дар Қонуни мазкур манфиати миллатҳои ғайритоҷик оид ба истифодаи забони модариашон ба эътибор гирифта шуда, забони русӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо эътироф шудааст.

Асҳори миллӣ - сомонӣ нишонаи дигари устувории истиқлоли давлатист. Асҳори миллӣ ба рушди иқтисоди миллӣ мусоидат карда, муносибатҳои ин соҳаро ба танзим мебарорад. Вазъи мӯътадили иқтисодиёти кишвар дурустии иқдоми Сарвари давлатро дар хусуси ба муомила баровардани асҳори миллӣ-сомонӣ собит мекунад.

Саволҳо:

1. Рукнҳои давлатдориро номбар кунед. 2. Давлатҳои қадимтарини аҷдодони мо кадомҳо буданд

ва дар кадом минтақаҳо сукунат доштанд? 3. Сохти давлатдории империяи Хахоманишиҳо чӣ гуна буд? 4. Нахустин Эъломияи ҳуқуқи башар ба кӣ тааллуқ дошт? 5. Давлатҳои Бохтару Суғд дар кадом асрҳо вучуд доштанд? 6. Давлати Сосониён чӣ гуна давлат буд ва чанд сол ҳукмронӣ кардааст? 7. Давлати Сомониён чӣ гуна сохти давлатӣ дошт? 8. ҚМШС Тоҷикистон кай ва дар чӣ гуна вазъи сиёсӣ ташкил ёфт? 9. Тоҷикистон дар ҳайати ИҚШС чанд маротиба Конститутсия қабул кардааст? 10. Таърифи мафҳуми истиқлолияти давлатиро тибқи Эъломияи истиқлолияти Тоҷикистон шарҳ диҳед. 11. Конститутсияи соли 1994 аз чанд боб иборат аст ва кадом масъалаҳоро дар бар мегирад? 12. Хусусияти иҷтимоӣ доштани Тоҷикистонро шарҳ диҳед. 14. Ба фикри шумо, чаро рамзҳои давлатӣ муқаддас эълон шудаанд?

МАВЗЎИ 7. СОҲТИ СИЁСӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Соҳти сиёсӣ

Ҳамон тавре ки аз унвони давлат, яъне Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, шакли идоракунии Тоҷикистон **шакли ҷумҳуриявӣ** мебошад. Шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ чунин тарзи ташкили ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки дар он мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ тавассути интихобот ташаккул меёбанд. Аломатҳои асосии шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ аз инҳо иборатанд:

- ба мӯҳлати муайян интихоб шудани Сарвари давлат ва дигар мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ;

- таҷзияи ҳокимият ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ;

- ҷавобгарии ҳуқуқи Сарвари давлат дар ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ кардааст;

- ҳатмӣ будани иҷрои қарорҳои ҳокимияти олии давлатӣ барои ҳамаи дигар мақомоти давлатӣ;

- ҳифзи афзалиятноки манфиатҳои шахрвандони давлат;

- масъулияти байниҳамдигарии шахс ва давлат.

Чунонки аз мундариҷаи ин аломатҳо маълум мешавад, шакли ҷумҳуриявии идоракунии давлат дар таърихи башарият аз ҳама пешқадам аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ **шакли идоракунии президентиро** тавассути раёйпурсии умумихалқӣ 6-уми ноябри соли 1994

бо қабули Конституцияи Тоҷикистон маъқул донист.

Шакли идоракунии президентиро аз мазмуни меъёрҳои зерини Конституция фаҳмидан мумкин аст: дар моддаи 64-уми Конституцияи ҚТ навишта шудааст, ки «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст». Яъне Президенти кишвар дар як вақт ҳам Сарвари давлат ва ҳам Раиси Ҳукумат мебошад, ки чунин ҳолат танҳо ба ҷумҳурии президентӣ хос аст.

Дар кишвари мо Президент тавассути интиҳоботи умумӣ ва мустақим, бо тарзи баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ аз ҷониби тамоми халқ ба мӯҳлати ҳафт сол интиҳоб мешавад. Ин тарзи интиҳобот низ ба шакли идоракунии президентӣ хос аст.

Ҷиҳати сеюмаш ҳамин аст, ки Ҳукумат пурра ба Президент тобеъ буда, аз фаъолияти худ ба ӯ мунтазам ҳисобот медиҳад. Ғайр аз ин, тибқи моддаи 69-уми Конституцияи Президенти ҚТ Сарвазир ва аъзои Ҳукуматро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад. Чунин вазъият низ дар давлатҳои шакли идоракуниашон президентӣ вучуд дорад. Хусусиятҳои номбурда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки шакли идоракунии ҚТ, яъне шакли ҷумҳурии президентӣ, ба шароити кунунӣ ва дурнамои пешрафти Тоҷикистон хеле мувофиқ аст.

Ҷиҳати аз ҳама муҳим дар ин шакли идоракунии ба шохаҳои мустақил тақсим шудани ҳокимияти давлатист. Чунин таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба демократикунони ҳаёти ҷомеа ва иштироки васеи мардум дар амалӣ гардонидани ҳокимият шароити

мусоид фароҳам меорад. Ғайр аз ин, чунин сохти давлатдорӣ бо принципи давлати иҷтимоии ҳуқуқӣ будани Тоҷикистон мувофиқат мекунад.

Дар ҷумҳурии мо ҳама шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ инкишофи озодона дорад. Аммо иқтисоди бозории мо ба иҷтимоиёти кишвар нигаронида шудааст. Дар қисми дуёми моддаи якуми Конститутсия Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ эълон гардидааст. Давлатҳое, ки худро иҷтимоӣ эълон кардаанд, кӯшиши зиёде мекунанд, ки барои рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ, инчунин барои пешрафти соҳаҳое, ки ба шароити зист ва некӯахлоқии мардум дахл доранд, тадбирҳои амалӣ андешанд. Махсусан, соҳаҳои таъминоти иҷтимоӣ, тандурустӣ, нафақа-ву суғурта, нақлиёт ва алоқа, маориф, бехдошти муҳити зист бо шароити зиндагии мардум робитаи бевосита дошта, ғамхорӣ ҳамаҷонибаи давлатро тақозо мекунанд.

Дар Тоҷикистон аз соли 1994 инҷониб бо вусъат ёфтани раванди қонунгузорӣ ва устувор шудани қонуният, фаъолияти мӯътадили мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва аз ҳама муҳимаш - пайдор шудани сулҳу суботи умумӣ пояҳои ҷомеаи шахрвандӣ гузошта шуда истодаанд. Бояд гуфт, ки ҷомеаи шахрвандӣ ин ҷомеаи одамони озод буда, онҳо аз ҳама ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсӣ бо имкониятҳои баробар истифода мекунанд ва мансубият ба нажоду миллат ва этнокод фарқе надорад. Принципиҳои муҳими ҷомеаи шахрвандӣ - кафолати ҳифзи ҳуқуқҳои шахсият, даҳолат накардани давлат

ба ҳаёти шахсии шахрвандон, озодии сухан, ақида ва матбуот, инчунин хусусияти демократӣ доштани ҳокимият аст. Зиндагӣ дар чунин ҷомеаи озоду пешрафта аз қадимулайём аҳли илму адаб ва олимонро ба худ ҷалб кардааст. Ҳанӯз дар Юнону Рими қадим файласуфони машҳур Афлотун ва Сисерон оид ба бартарияти ин тарзи зиндагӣ ақидаҳо баён карда буданд. Мулоҳизаи олимони пешинро хулоса карда, ба таври умумӣ **ҷор унсури ҷомеаи шахрвандиро ҷудо кардан мумкин аст. Инҳо - хирад, озодӣ, неқӯаҳволӣ ва адолат мебошанд.**

Хусусиятҳои ҷомеаи шахрвандиро Президенти Тоҷикистон мӯҳтарам Э.Ш.Раҳмонов ҳангоми суҳанронӣ дар ҷаласаи Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 11-уми март соли 2002 хеле аниқ ва мухтасар баён кардаанд, ки ин хусусиятҳо - моликияти хусусӣ, демократияи сиёсӣ, маданияти демократӣ ва оромиву субот дар ҷомеа ба шумор мераванд.

Дар шароити имрӯзаи инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр унсурҳои ҷомеаи шахрвандӣ ба назар мерасанд. Чунончи, ҳуқуқҳои фитрии инсон мувофиқи моддаи 5-уми Конститутсия дахлнопазир эълон шудаанд. Ғайр аз ин, давлат ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро на фақат эътироф, балки риоя ва ҳифз менамояд.

Гуногуншаклии моликият, озодии фаъолияти иқтисодӣ ва инкишофи муносибатҳои бозорӣ дар асоси рақобати солим ҷиҳати муҳими ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад. Дар моддаи 12-уми Конститутсия навишта шудааст, ки «асоси иқтисодии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил

медихад». Дар кишвари мо ҳама навъҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, ҳуқуқи баробари мавҷудият доранд.

Яке аз хусусиятҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ - дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. **Мувофиқи моддаи 8-уми Конститутсия ҳеҷ як мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ, ба сифати мафкураи давлатӣ эътироф намешавад.** Ин ақида чунин маънӣ дорад, ки дар интиҳоби мафкура, пайравӣ кардан ба ин ё он назарияву ақида ва таълимоти сиёсӣ ҳар шаҳрванди Тоҷикистон қомилан озод аст. Инчунин, ҳар шаҳрванд ҳуқуқи қомил дорад, ки ба қадар дину мазҳаб, ки майл дорад, пайравӣ намояд. Дар 15 соли охир дар Тоҷикистон ҳизбҳои сиёсӣ, ҷунбишҳои оммавӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, иттифокҳои касбӣ ва эҷодӣ, созмонҳои хайрия ва муассисаҳои хусусӣ хеле зиёд ташкил ёфтаанд. **Фаъолияти озодонаи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва иштироки фаъолонани онҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ яке аз шартҳои муҳими ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд аст.** Дар Тоҷикистон дахҳо санадҳои ҳуқуқӣ қабул шудаанд, ки барои фаъолияти оммаи васеи мардум дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ шароит фароҳам меоранд.

Озодии суҳан ва матбуот ҳамчун воситаи муҳими ташаккули афкори ҷамъиятӣ аз хосияти демократӣ доштани давлати Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад. Алҳол дар мамлакати мо баробари матбуот ва нашрияҳои давлатӣ, инчунин, дахҳо рӯзномаву маҷаллаҳои ҳу-

сусӣ, телевизион ва радиоҳои ғайридавлатӣ фаъолият мекунад. Дар моддаи 30-юми Конституция зикр шудааст, ки **ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори кафолат дода мешавад.** Меъёри дигари конституционӣ - манъ будани цензураи давлатӣ ва таъқиби барои танқиди кафолати давлатии озодии ақида ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, сохти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи низомии демократии давлатдорӣ мувофиқ созгор буда, дурнамои инкишофи давлат ва ҷомеаи Тоҷикистонро таъмин мекунад.

2. Сохти иқтисодӣ

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаклҳои гуногуни моликият асос ёфтааст. Дар моддаи 12-уми Конституцияи ҚТ гуногуншаклии моликият ҳамчун асоси иқтисодиёти Тоҷикистон эътироф шудааст. Тибқи қисми дуюми ҳамин модда давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибдорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат додааст. Мазмуни ин меъёри конституционӣ чунин аст, ки **ягон шакли моликият аз нигоҳи қонун нисбат ба шакли дигар бартарӣ дошта наметавонад.** Барои ривоҷи шаклҳои гуногуни моликият аз ҷониби парламенти кишвар санадҳои зиёди меъёрии ҳуқуқӣ қабул шудаанд, ки бо татбиқи онҳо соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар ба таври мӯътадил тараққӣ мекунад.

Қонунҳои амалкунанда ба ҳар шахрванди Тоҷикистон ҳуқуқ додааст, ки соҳиби моликият бошад

ва молу мулкашро ба мерос гузорад. Бекор кардани ҳуқуқи шахс ба моликият манъ карда мешавад. Дар ин бора дар моддаи 32-юми Конститутсияи мамлакат чунин меъёр вучуд дорад: **«Ҳеч кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ё маҳдуд кунад. Молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад».**

Чунонки маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан давлати кишоварзӣ буда, маҳсулоти асосии он аз замин рӯёнида мешавад. Дар бисёр давлатҳои ҷаҳон замин ба моликияти хусусии шахрвандон дода шудааст. Дар Тоҷикистон бошад, замин дар баробари сарватҳои зеризаминӣ, об, фазо, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табиӣ моликияти истисноии давлат ба шумор меравад. Аммо давлат кафолат додааст, ки мардум аз замин ва дигар боигариҳои табиӣ пурсамар истифода барад. Масалан, мувофиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷора» шахрвандон метавонанд бо роҳи ба иҷора гирифтани замин онро коркард намуда, вазъи иқтисодии худро беҳтар намоянд. Ғайр аз ин, барои афзун намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва истифодаи оқилонаи замин фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1995 ва соли 1997 дар бораи ҷудо намудани мутобиқан 50 ва 25 ҳазор гектар замин барои хоҷагиҳои ёрирасони шахсии шахрвандон интишор гардидаанд ва ин иқдоми Сарвари давлат ба ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва заминдорӣ ибтидо гузошт.

Яке аз шаклҳои асосии амалигардонии ҳуқуқҳои иқтисодии шахрвандони Тоҷикистон фаъолияти

соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкорӣ фаъолияти мустақилонаи мувофиқи қонун бақайдгирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истехсол ва фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ равона карда шудааст. Соҳибкорӣ дар кишвари мо мувофиқи қонунҳои амалкунанда, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 майи соли 2002, метавонад бо истифодаи меҳнати кироӣ ва бе истифодаи он, бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва бе таъсиси он амалӣ гардонида мешавад.

Ҳамаи шахрвандони Тоҷикистон, инчунин шахсони хориҷӣ ва бешаҳрванд, ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ, инчунин ташкилотҳои хориҷӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда метавонанд. Соҳибкор дар пешбурди фаъолияти иқтисодӣ қомилан озод аст. Ӯ ҳуқуқи мустақиллона ба муомилот баровардани молҳои истехсолкарда ва бадастовардаашро дорад. Дар муносибат бо давлат соҳибкор танҳо дар асоси шартнома фаъолият дошта метавонад. Кам кардани бекорӣ ва ба вучуд овардани ҷойҳои корӣ дар соҳаҳои гуногун - сохтмон, саноат, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ, инчунин, ба вучуд овардани рақобати молҳои ватанӣ бо молҳои хориҷӣ самтҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон мебошанд. Бояд гуфт, ки даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорон хеле маҳдуд аст. Хусусан, ба соҳибкорон додани дастур барои иҷрои ин ё он нави кор ва хизматрасонӣ,

инчунин, муайян кардани нархҳо ба молҳои фурӯхташавандаи соҳибкорон манъ карда шудааст.

3. Сохти иҷтимоӣ

Сохти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз принсипи давлати иҷтимоӣ будани он бармеояд. Дар ин хусус дар моддаи якуми Конститутсия гуфта мешавад: **«Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад».**

Дар давлати иҷтимоӣ ғамхорӣ ба соҳаҳои муҳими марбут ба ғайрифаъолияти оммаи васеи мардум дар мадди аввал аст. Ин соҳаҳо аз он ҷиҳат муҳиманд, ки шаҳрвандон ҳар рӯз бо онҳо сарукор мегиранд, масалан, соҳаҳои ниғаҳдории тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоии аҳоли - нафақа, суғурта ва ғайра. Фароҳам овардани шароит барои таҳсил имкон медиҳад, ки наврасону ҷавонон новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ба омӯзиш ҷалб карда шаванд. Дар низоми мактабҳои олии вобаста ба талаботи иқтисоди бозорӣ ва вазъи иқтисодии табақаҳои гуногуни ҷомеа шаклҳои ройгон ва шартномавии таҳсил ба роҳ монда шудаанд. Ҷавонон дар масъалаи интихоби шакли таҳсил комилҳуқуқ мебошанд. Дар гурӯҳҳои шакли таҳсилашон ройгон хароҷоти таҳсилро худӣ давлат пардохт мекунад. Давлат барои гурӯҳҳои муайяни шаҳрвандон истифодаи ройгони хизматрасонии тиббиро муқаррар кардааст. Нафақахӯрон, иштирокчиёни ҚБВ, гурӯҳҳои муайяни маъҷубон ва ятимон аз хизматрасонии тиббӣ ба таври имтиёзнок истифода мекунанд.

Масъалаи табиат ё худ шахрвандӣ ба робитаи ҳуқуқии инсон бо давлат алоқаманд аст. Ин робита дар маҷмӯи ҳуқуқу вазифа ва масъулияти ҳамдигарии онҳо ифода меёбад. Мувофиқи моддаи 2-юми Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» шахсе шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки аз рӯзи қабули Конститутсия шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ё ин ки мутобиқи ҳамин қонун ба ӯ шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳҳои зерин ба даст оварда мешавад: аз рӯи таваллуд, аз рӯи тартиби бақайдгирии он, дар натиҷаи қабул шудан ба шахрвандӣ, дар натиҷаи барқарор шудан ба шахрвандӣ ва бо роҳи интихоби шахрвандӣ.

Бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон шахрвандии ягона вучуд дорад ва мансубияти шахрванди Тоҷикистон ба шахрвандии давлати дигар эътироф карда намешавад. Яке аз нишонаҳои асосии шахрванди ҚТ доштани шиноснома мебошад. Шиноснома санади муҳимест, ки шахсияти шахрвандро тасдиқ мекунад. Ҳама шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба синни 16-солагӣ расидаанд, ҳуқуқ доранд, ки соҳиби шиноснома шаванд.

Яке аз хусусиятҳои инсонпарваронаи қонунгузории амалкунандаи мо ин аст, ки ба шахрвандони Тоҷикистон, ки дар хориҷа қору зиндагӣ мекунанд, масъалаи қатъи гаштани шахрвандиро раво намебинанд. Шахрвандоне, ки дар хориҷи кишвар истиқомат доранд, бояд дар намояндагҳои консулии Тоҷикистон аз қайд гузаранд. Инчунин, ба шахрвандони

хориchie, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон шудаанд, давлат паноҳгоҳи сиёсӣ дода метавонад. Бояд таъкид кард, ки шаҳрвандон дар масъалаи тарки шаҳрвандӣ комилан озоданд, вале аз ҳудуди мамлакат баромада рафтан ҳанӯз маънои тарк кардани шаҳрвандиро надорад. Дар Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои шаҳрвандӣ бевосита ба салоҳияти Сарвари давлат гузошта шудааст. Маҷмӯи корҳоро оид ба масъалаи шаҳрвандӣ комиссияи махсус ҳал мекунад, ки дар назди Президенти кишвар таъсис дода шудааст.

Бояд гуфт, ки асоси иҷтимоии давлатро гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ - коргарон, кишоварзон, ҳунармандон, хизматчиёни давлатӣ, соҳибкорон, тоҷирон, хизматчиёни ҳарбӣ, нафақахӯрон, кӯдакону наврасон, ҷавонон ва ғайра ташкил медиҳанд. Табақаҳои номбаршуда яке нисбат ба дигаре афзалият ё маҳдудият надорад. Вазъи ҳуқуқии онҳоро қонунҳои амалкунанда танзим мекунад.

Ҳар яке аз соҳаҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон - маориф, илм, ниғаҳдорӣ тандурустӣ, фарҳанг, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра тавассути қонунҳое фаъолият мекунанд, ки муносибатҳои муҳимтарини ҳамин соҳаҳо ро фаро мегиранд. Чунончи, барои танзими муносибатҳои соҳаи маориф Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», барои танзими муносибатҳо дар соҳаи фарҳанг Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ва барои танзими муносибатҳои соҳаи ниғаҳдорӣ тандурустӣ бошад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» қабул карда шудаанд. Ин

қонунҳо ва санадҳои дигари ҳуқуқие, ки соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ ба давлатро ба танзим мебароранд, дар маҷмӯи сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян месозанд.

Саволҳо:

1. Шакли идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ гуна аст? 2. Аломатҳои шакли идоракунии ҷумҳуриявиро номбар кунед. 3. Мундариҷаи шакли идоракунии президентиро аз кадом меъёрҳои Конститутсия фаҳмидан мумкин аст? 4. Давлати иҷтимоӣ чӣ гуна хусусиятҳо дорад? 5. Гуногуншаклии моликият дар кадом моддаи Конститутсия зикр шудааст? 6. Принципиҳои қомеаи шаҳрвандиро номбар кунед. 7. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёти қамъиятӣ дар асоси кадом равияҳо қараён мегирад? 8. Ба фикри Шумо, озодии суҳан ва матбуот чӣ зарурат дорад? 9. Мазмуни моддаи 12-уми Конститутсияро шарҳ диҳед. 10. Моликияти истисноии давлат гуфта, кадом навъи моликият дар назар дошта мешавад? 11. Масъалаҳои шаҳрвандиро кадом санади ҳуқуқӣ танзим мекунад? 12. Самтҳои фаъолияти соҳибқориро номбар намоед. 13. Шахс дар қандсолағӣ ҳуқуқи гирифтани шиноснома пайдо мекунад? 14. Шиноснома чӣ гуна ҳуҷҷат аст ва вазифааш аз чӣ иборат мебошад? 15. Давлат ба кӣҳо қаноҳгоҳи сиёсӣ дода метавонад?

МАВЗЎИ 8. ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Сабабҳо ва таърихи таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи қисми 1 моддаи 64-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст.

Аз рӯи таълимоте, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ вучуд дорад, Сарвари давлат шахси расмӣ мансабдор буда, дар табақабандии сохторҳои давлатӣ ҷои аввалро ишғол мекунад ва дар муносибатҳои байни-давлатӣ ва байналхалқӣ намоёндаи олии давлат ба шумор меравад. Дар амалияи сиёсати ҷаҳонӣ 2 навъи сарвари давлат вучуд дорад - яке президент (раиси ҷумҳурӣ) ва дигаре монарх (шоҳ, султон, амир ва ғайра). Мансаби президент танҳо дар шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ арзи вучуд дошта метавонад. Дар давлатҳои сохти ҷумҳуриявӣ президентро кулли шаҳрвандони дорои ҳуқуқи интиҳоботӣ, инчунин аъзои парламент ва дар баъзе давлатҳо (масалан, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико) коллегияи интиҳобкунандагон бо роҳи овоздиҳӣ интиҳоб менамоянд. Монарх бошад, дар давлатҳое, ки сохти мутлақият доранд, бо роҳи махсус, яъне ба мерос гирифтани таъин мегардад ва мӯҳлати роҳбарии ӯ маҳдуд нест.

Бояд гуфт, ки ягон ҳодисаву зуҳуроти сиёсӣ бе асоси қонунӣ инкишоф ёфта наметавонад. Асоси ҳуқуқӣ барои таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои зерини ҳуқуқӣ буданд:

1. Ёълумияи истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон аз 24 августи соли 1990;

2. Қарори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991 «Дар хусуси дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Ёълумияи истиқлолияти Тоҷикистон».

3. Изҳороти Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991».

Мазмунӣ асосии санадҳои зикршуда аз он иборат буд, ки ҳокимияти давлатӣ аз ин пас мебоист ба воситаи се шохҳои ҳокимият-қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мешуд. Аммо ин гуна тақсими ҳокимият бе мансаби президент имкон надошт.

Ҳамин тавр, 29 ноябри соли 1990 Қонуни ҶТ «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти ҶШС Тоҷикистон ва тартиби интиҳоби ӯ» қабул шуд. Дар ин қонун сабабҳои таъсиси ин мансаб шарҳ дода шудаанд. Инҳо, пеш аз ҳама, ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиату амнияти шаҳрвандон, устувор сохтани соҳти конституционӣ ва вусъат додани чараҳои дигаргуниҳои сиёсӣ иқтисодӣ буданд.

Ғайр аз ин, дар қонуни мазкур аниқ карда шуд, ки ба ин мансаб шахси синнаш аз 35 боло интиҳоб шуда метавонад. Президент бо роҳи овоздиҳии пинҳонӣ дар Шӯрои Олӣ ва аз ҳисоби вакилони халқ ба мӯҳлати салоҳияти ин Шӯро интиҳоб карда мешавад. Агар аз се ду ҳиссаи вакилони халқ хоҳанд, Президент аз вазифа сабукдӯш карда мешавад. Ҳамин тариқ, бори аввал 30 ноябри соли 1990 Қаҳҳор Маҳкамович Маҳкамов дар интиҳоботи Шӯрои Олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.

Мувофиқи Қонуни дигар аз 1 декабри соли 1990 «Дар бораи такмили сохти ҳокимияти иҷроия ва амрдиҳанда дар ҶШС Тоҷикистон ва дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи (Қонуни асосии) ҶШС Тоҷикистон» вазифаи ноиби Президент таъсис дода шуд. Инчунин, бо мақсади сари вақт ва бо сифати хуб иҷро кардани ваколатҳои Сарвари давлат Шӯрои Олии Тоҷикистон Қарор «Дар бораи таъминоти хизматрасонӣ ва муҳофизати Президенти ҶШС Тоҷикистон»-ро қабул кард, ки ба ҳалли масъалаҳои муҳими фаъолияти Сарвари давлат - музди кор, таъминот бо манзил ва нақлиёт, муҳофизати шахсӣ, нафақа ва ғайра равона шуда буд.

Ҳар инсон, новобаста аз вазифа, баромади иҷтимоӣ ва мавқеи дар қору зиндагӣ ишғолкардааш мувофиқи қонунҳои мамлакат ҳуқуқи ҳимояро аз ҳар гуна даҳлат, тўҳмат ва таҳқиру таъқиб дорад. Президент низ мисли ҳар яки мову шумо инсон аст ва паст задани шаъну эътибори ӯ мисли ҳар шахси дигар мумкин нест. Аз ин хотир, 29 июни соли 1991 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи шаъну эътибори Президенти ҶШС Тоҷикистон» қабул гардид, ки мувофиқи он таҳқири оммавии Президент, тўҳмат кардан ба ӯ чи аз ҷониби шахсонӣ алоҳида ва чи аз ҷониби воситаҳои ахбори умум қирдори ҷиноятӣ эътироф карда шуд.

Санади дигаре, ки ба таърихи таъсис додани мансаби Президент дахл дорад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 сентябри соли 1991 мебошад.

Мувофиқи ин қонун муқаррар карда шуд, ки ҳар шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки синнаш аз 35 боло буда, 10 соли охир дар кишвар зиндагӣ карда бошад, метавонад барои интиҳоб шудан ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон номзадии худро пешбарӣ намояд. Як шахс паиҳам бештар аз ду мӯҳлат Президент шуда наметавонад.

Тибқи ҳамин Қонун 24 ноябри соли 1991 якумин интиҳоботи умумӣ барои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд. Дар ин интиҳобот Раҳмон Набиевич Набиев дуввумин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби халқ интиҳоб гардид. Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 ноябри соли 1992 қонуни дигар қабул намуд, ки мувофиқи он ҳамаи меъёрҳои конституционӣ роҷеъ ба ҳокимияти Президент бекор карда шуд. Ваколату салоҳияти Президент ба Шӯрои Олӣ ва Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонида шуданд. Баъди асосан ба анҷом расидани кашмакашиҳои дохилӣ 20 июли соли 1994 Қонун «Дар бораи ислоҳоти конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид ва масъалаи аз нав таъсис додани мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мазмуни асосии қонуни навро ташкил намуд.

Ҳамин тавр, 21 июли соли 1994 Қонуни дигар «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул шуд ва дар асоси он 6-уми ноябри ҳамон сол дар ҳаёти кишвари мо ҳодисаи воқеан таърихӣ ба амал омад. Якҷоя бо интиҳоби Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи нави Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардид. Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов сеюмин сарвари давлат аст, ки бо роҳи интиҳоботи умумӣ ба боварии халқи Тоҷикистон сазовор шуд.

Ҳамаи воқеаҳое, ки дар боло номбар кардем, давраи аввали ислоҳоти сиёсӣ ва ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Давраи дуюми ин ислоҳот ба оғози марҳилаи сулҳу суботи умумӣ ва ризоияти миллӣ рост меояд. Сухан дар бораи он меравад, ки ҳарчанд соли 1997 миёни Ҳукумати ҚТ ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷик Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба имзо расида буд, вале то соли 1999 ҳанӯз масъалаҳои ҳалношуда боқӣ монда буданд. Бо роҳи қонунӣ ҳал нашудани ин масъалаҳо боиси сар задани муноқишаҳои нав ва ҳалалдор гардидани қомеъҳои сулҳи тоҷикон мегардид. Махз бо ташаббуси Сарвари давлат Э.Ш.Раҳмонов қорҳои омодагӣ ба раъйпурсии умумихалқӣ оид ба дохил намудани тағйири иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардиданд. Баробари дохил намудани тағйири иловаҳо ба Конститутсия шаҳрвандони дорои ҳуқуқи интиҳоботи Тоҷикистон дафъаи дуюм Э.Ш. Раҳмоновро ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб карданд.

Ислоҳоти конститусионӣ баъди ин боз ҳам идома ёфт, зеро ҳудӣ ҳаёт тақозо мекард, ки чараҳои демократикунӣ тезонида шавад ва ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва ҷамъиятиву сиёсӣ баробари ҷомеаи ҷаҳонӣ пеш равад. Аз ин сабаб, 22-уми июни

соли 2003 оид ба даровардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи мамлакат раъйпурсии умумихалқӣ гузаронида шуд. Мувофиқи натиҷаҳои ин раъйпурсӣ акнун шаҳрвандони кишвар Сарвари худро ба мӯҳлати 7 сол интихоб мекунанд ва як шахс пайхам беш аз ду мӯҳлат ба мансаби Президент интихоб шуда наметавонад.

Тавре ки мебинем, таърихи таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон тӯлонӣ набошад ҳам, аммо мазмуни амиқи сиёсату иҷтимоӣ дорад. Воқеияти 15 соли истиқлолият гувоҳӣ медиҳад, ки ислоҳоти конститусионӣ дар хусуси мансаби Президент барои расидан ба натиҷаҳои хеле назаррас имконият фароҳам овард.

Аввалан, маҳз тавассути ҷаҳду талош ва сиёсати оқилонаву дурандешонаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов сулҳу субот ва ризоияти миллӣ дар саросари мамлакат барқарор гашт. Дуввум, дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъият-иқтисоду иҷтимоӣ, фарҳангу маънавият ва умуман ҳамаи самтҳои сиёсати дохилу хориҷӣ дигаргунӣҳои азиме рух доданд, ки самараи онро мову шумо дар зиндагии ҳаррӯзаи худ мебинем ва эҳсос мекунем.

2. Президент - сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат)

Баробари роҳбари умумии давлат будан Президент мувофиқи муқаррароти Конститутсия сарвари яке аз се шохаи ҳокимияти давлатӣ - ҳокимияти иҷроия, яъне Ҳукумат низ мебошад. Ҳукумат мақоми марказии ҳокимияти иҷроия ба шумор меравад.

Дар Конститутсияи Тоҷикистон оид ба фаъолияти Президент як боби алоҳида - боби 4-ум бахшида шудааст. Президент маҳз дар асоси ҳамин боб фаъолият намуда, ба тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар роҳбарӣ мекунад. Бояд гуфт, ки на дар ҳамаи давлатҳои ҷаҳон мақоми Президент як хел муайян карда шудааст.

Аз кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) фақат конститутсияҳои Ёзбекистон, Туркманистон ва Тоҷикистон Президентро сарвари ҳокимияти иҷроия муайян намуда, сардории Ҳукуматро ба ӯҳдаи Президент гузоштаанд. Аммо баробари ин дар онҳо мансаби Сарвазир низ муқаррар гардидааст. Дар конститутсияҳои Федератсияи Россия, Қазоқистон ва Қирғизистон роҳбарии ҳокимияти иҷроия ба ӯҳдаи Ҳукумат гузошта шудааст. Ҳамин тариқ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия нисбат ба президентҳои баъзе кишварҳои аъзои ИДМ салоҳияти васеътари конститутсионӣ дорад.

Мувофиқи Конститутсия Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пайдории давлат, мураббаии фаъолияти мақомоти давлатӣ, ҳамкории онҳо ва риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад. Иҷрои вазифаҳои Президент аксар вақт бо фаъолияти Маҷлиси Олӣ ва мақомоти судӣ алоқамандӣ дорад. Вале баробари ин Президент мураббаии фаъолияти ҳамаи соҳаҳои ҳокимияти давлатӣ ва масъулияти

мақомоти ҳокимиятро дар назди қонун ва халқ таъмин менамояд.

Аз ин рӯ, мувофиқи Конститутсия Президент бояд шахси беғараз бошад. Ӯ наметавонад вазифаи дигареро иҷро намояд, вакили мақомоти намояндагӣ бошад, ба соҳибкорӣ машғул гардад (моддаи 68). Ин номгӯй хеле маҳдуд аст, зеро аслан ҳар як мансабу амале, ки Президент ба таври илова ишғол ё иҷро менамояд, набояд беғаразии ӯро ба шубҳа гузорад. Ҳатто иҷрои вазифаҳое, ки ҳамчун шахрванд ба ӯҳдаи ӯ гузошта шудаанд, бояд бечунучаро ва қатъӣ риоя гарданд. Шакли идоракунии президентӣ бо мавҷудият ва фаъолияти мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузор, яъне Маҷлиси Олӣ алоқаманд гардонида шудааст.

Дар муайян кардани ҳадди вазифаҳои Президент, хусусан алоқамандӣ ва фарқияти онҳо бо вазифаҳои Маҷлиси Олӣ ба таври конститутсионӣ риоя кардани усули боздорию мувозинати ҳокимияти ҳар яки онҳо мавқеи калон дорад.

Мувофиқи моддаи 67-уми Конститутсия Президент пеш аз оғози вазифа дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон савганд ёд мекунад. Матни савганди Президент чунин аст:

«Ман, ҳамчун Президент савганд ёд мекунам, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро ҳимоя менамоям, таъмини ҳуқуқ, озодиҳо ва шарафи шахрвандонро кафолат медиҳам, сарзамин, истиқлолияти иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро ҳифз мекунам, ба халқ содиқона хизмат менамоям».

Дар матни савганд самтҳои асосии фаъолияти Сарвари давлат зикр шудаанд. Ин вазифахоро ба гурӯҳҳои зерин тасниф кардан мумкин аст: якум, вазифахое, ки ба ҳимояи Конститутсия ва қонунҳои кишвар алоқаманданд. Дуюм, кафолату таъмини ҳукуку озодӣ ва шаъну шарафи шаҳрвандон. Сеюм - ҳифзи сарзамин, истиқлолияти сиёсӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва ҷаҳорум, вазифахое, ки аз хизмати содиқона ба халқи Тоҷикистон бармеоянд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои рамзҳои мебошад, ки онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (30 июни соли 2006 Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул кардааст) муқаррар намудааст. Тибқи моддаи 1 Қонуни мазкур рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз **Ливо** ва **Нишони** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Ливои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон матои росткунҷаест, ки он аз се раҳи рангаи ба таври уфуқӣ ҷойгирифта иборат мебошад: раҳи боло ранги сурх дошта, паҳнои он ба раҳи сабзи поён баробар мебошад; раҳи сафеди мобайн якуним баробари паҳнои яке аз раҳҳои ранга аст.

Дар маркази **Ливо** тасвири «Дирафши Ковиён» инъикос ёфтааст, ки он рамзи пайдорӣ ва бардавомии давлатдорӣ миллӣ мебошад. Дар қисми болоии «Дирафши Ковиён» найза ҳамчун рамзи ирода ва қудрати ҳифзи Ватан тасвир ёфтааст. Қисми ҷаҳоргонаи «Дирафши Ковиён»-ҷаҳор қисми гетӣ буда,

рамзи равобити некӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо кишварҳо ва халқҳои ҷаҳон аст.

Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз се қисми таркибӣ-ордени «Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи як», Шери болдор ва Шаддаи зарин иборат мебошад.

Дар меҳвари **Нишони** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ситораи ҳафтгӯшаи сурх, ки аз ёкути сурх сохта шудааст, ҷойгир буда, баёнгари мубориза баҳри озодӣ, истиқлол, адолат ва пешрафт мебошад.

Ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маросими ба вазифа шурӯъ намудан ва баъд аз савганд ёд кардан аз ҷониби Раиси Суди Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон супорида мешаванд.

Дар маросими ба вазифа шурӯъ намудани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **Ливои** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ӯ афрохта мешавад.

Таҳқири рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳар шакле, ки набошад, манъ аст.

Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани иҷрои ваколатҳои Президент дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, алоқа бо мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, парламент ва ғайра Президент аз хизмати гурӯҳи мушовирони давлатӣ истифода мебарад. Вазъи ҳукуқии мушовирони давлатӣ дар Низомнома дар бораи мушовирони давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим гардидааст.

3. Салоҳияти Президент

Президент ҳамчун шахси олии мансабдори давлатӣ салоҳияти зиёде дорад ва салоҳияти ӯ аз мавқеи конституцсионии вай дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ бармеояд. Салоҳияти Президент инчунин аз мундариҷаи савганди ӯ бармеояд, чунки дар матни савганд мавқеи Президент ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия ба таври маҷмӯӣ муайян шудааст.

Салоҳияти Президент асосан дар моддаи 69-уми Конститутсия ва баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шудааст, ки шартан ба чунин соҳаҳо ҷудо мешавад:

1. Намояндагии Тоҷикистон дар дохил ва хориҷи кишвар. Президент Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад. Оид ба намояндагии Президент дар дохили кишвар бояд қайд кард, ки ба Тоҷикистон мунтазам меҳмонони хориҷӣ меоянд. Аз рӯи мақомашон онҳоро аввал Президент пазирай мекунад, сӯҳбатҳо мегузаронад ва шартномаҳо мебандад.

Дар муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистон бо дигар мамлакатҳо Президент равобити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиро ба роҳ мемонад. Ӯ на фақат дар муносибат бо дигар давлатҳо, балки бо ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ низ Тоҷикистонро намояндагӣ мекунад. Президент ба татбиқи самтҳои асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистон роҳбарӣ менамояд, ба қарордоду созишномаҳои байналмилалӣ имзо мегузарад ва онҳоро ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд. Ғайр аз ин, са-

рони намояндагиҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ ва намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ташкилоту муассисаҳои байналмилалӣ таъин ва озод мекунад, эътимодномаҳои сарони намояндагиҳои дипломатии давлатҳои хориҷиро шахсан қабул мекунад.

2. Таъсис ва барҳам додани мақомоти давлатӣ, таъин ва озод кардани шахсони мансабдори давлатӣ. Дар ин самт ба Президент ваколатҳои зиёд дода шудааст. Ӯ вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро таъсис ва барҳам дода, дастгоҳи иҷроияи худро таъсис медеҳад.

Президент Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат, муовинони Сарвазирро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда, фармонро дар ин хусус ба тасдиқи чаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад. Раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи маҷлиси дахлдори вакилони халқ пешниҳод менамояд.

Президент номзадҳои раис, муовинон ва судяҳои Суди конститусионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодиро барои интиҳоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд. Бо ризоияти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад. Бо пешниҳоди Шӯрои адлия судяҳои Суди харбӣ, судҳои ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро таъин ва озод менамояд.

3. Имзо гузоштан ба қонунҳо, боздоштан ва бекор кардани санадҳои мақомоти давлатӣ.

Ваколати ба қонунҳо имзо гузоштани Президент бо принципи боздорию мувозинати рукнҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ алоқаманд буда, ҳамкории Президентро бо Маҷлиси Олӣ дар соҳаи қонунгузорӣ таъмин мекунад. Президент санадҳои мақомоти идораи давлатиро ҳангоми муҳолифати онҳо бо Конститутсия ва дигар қонунҳо бекор мекунад ва ё бозмедорад.

Масалан, мувофиқи моддаи 27 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарору фармоишҳои Ҳукумати Тоҷикистон дар сурати ба Конститутсия ва қонунҳо мувофиқ набудани онҳо аз тарафи Президент бекор карда мешавад ё амали онҳо боздошта мешавад. Мувофиқи моддаи 10 - уми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо» Президент дар ҳолатҳои нишондодашуда метавонад санадҳои маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ ва раисони ҳукуматҳои маҳаллиро бекор намояд.

4. Харчи сармояи захиравӣ ва муайян намудани низоми пул. Президент ба сармояи захиравии Тоҷикистон масъул буда, хароҷоти мақсадноки онро назорат мекунад. Дар хусуси қорӣ кардани низоми пули нав ё ба он даровардани тағйирот ба палатаҳои Маҷлиси Олӣ маълумот медиҳад.

5. Масъалаҳои ҳарбӣ ва таъмини амнияти давлатӣ. Президент мувофиқи вазифаи худ Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, фармондеҳони қўшунҳои ҳарбиро таъин ва озод мекунад. Барои ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти давлат Шӯрои амниятро таъсис медиҳад ва ба он

роҳбарӣ менамояд. Ҳангоми таҳдиди хатари воқеӣ ба амнияти давлат ҳолати ҷанг эълон намуда, фармонро ба тасдиқи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад. Дар саросари давлат ва ё дар минтақаҳои ҷудогонаи он вазъияти ғавқулодда эълон намуда, фармонро дар ин ҳусус ғавран ба тасдиқи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, инчунин ба Созмони Милали Муттаҳид ирсол менамояд. Барои хизматҳои шоиста шахсони масъулро ба унвонҳои олии ҳарбӣ сарфароз мегардонад.

6. Ҳалли масъалаҳои додани паноҳгоҳи сиёсӣ, додани шахрвандӣ ва бахшиши ҷазо. Президент ҳақ дорад, ки масъалаи шахрвандиро ҳал намояд, яъне шахсони алоҳидаро ба шахрвандии Тоҷикистон қабул намояд, шахрванди ғаврии ҷумҳурӣ эълон кунад, инчунин аз шахрвандии Тоҷикистон маҳрум гардонад.

Ҳалли масъалаҳои бахшиши ҷазо низ дар салоҳияти Президент аст. Ё бо фармони худ ба шахрвандони хориҷие, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон гаштаанд, паноҳгоҳи сиёсӣ дода метавонад. Ин вақолати Президент аз санадҳои умумиэътирофшудаи байналмилалӣ бармеояд.

7. Мукофотонидани шахвандон. Президент мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон шахрвандонро бо ҷоизаҳои давлатӣ, нишонҳо ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон сарфароз мегардонад.

Президент тибқи моддаи 58-уми Конститутсия ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доштан маънои онро дорад, ки Президент дар тайёр намудани лоиҳаи қонунҳо иштирок мекунад ва он лоиҳаҳоро ба Маҷлиси намояндагон

пешниҳод мекунад. Мувофиқи моддаи 70 дар бораи вазъи мамлакат ба Маҷлиси Олӣ маълумот медиҳад ва масъалаҳои муҳимро ба муҳокимаи Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд.

Бояд қайд кард, ки ваколатҳои номбаршуда ҳамаи ҳуқуқҳои Президентро дар бар намегиранд. Дар қонунҳои Тоҷикистон боз ваколатҳои дигари Президент пешбинӣ шудаанд, ки аз вазъи конституцсионии ӯ бармеоянд. Масалан, мувофиқи Қонуни ҚТ аз 4-уми ноябри соли 1995 «Дар хусуси дохил кардани тағйироту иловаҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» аз 28 декабри соли 1993» Президент кафили Конституцсия, қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд, истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдории давлат, фаъолияти мутобикгардида ва ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, риоя гардидани қарордодҳои байналмилалӣ ҚТ мебошад.

4. Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи банди 10 моддаи 69 - уми Конституцсия Президент Дастгоҳи иҷроияи худро таъсис медиҳад. Асоси ҳуқуқии фаъолияти Дастгоҳи иҷроияи Президентро Низомномаи махсус ташкил додааст.

Дастгоҳи иҷроияи Президент ба Ҳукумати ҚТ низ дахл дорад, зеро Президент дар як вақт Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мебошад.

Роҳбарияти Дастгоҳи иҷроияи Президент дархосту пешниҳодҳоро оид ба нақшаи корӣ ҷамъбаст ва мувофиқа намуда, онро ба тасдиқи Ҳукумат пешниҳод мекунад. Мувофиқи Низомнома Дастгоҳи иҷроияи Президент масъалаҳоро ба воситаи Раёсати

Ҳукумат ба баррасии маҷлиси Ҳукумат пешниҳод мекунад.

Шӯъбаи дахлдори Дастгоҳи иҷроияи Президент ба лоиҳаи қарорҳои Ҳукумат, ки ба муҳокимаи Ҳукумат пешниҳод мешаванд, маълумотнома тайёр мекунад, ки дар он сабабҳои таҳия шудани лоиҳа, доираи масъалаҳо, бо кадом вазорату идораҳо ва ташкилоту муассисаҳо мувофиқа шудани он зикр карда мешаванд. Лоиҳаи қарорҳои Ҳукумат бо ҳама шӯъбаҳои дахлдори Дастгоҳи иҷроияи Президент мувофиқа карда мешаванд.

Дар маҷлиси Ҳукумати ҚТ роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президент ва муовинони ӯ, мудирони шӯъбаҳои он иштирок менамоянд. Қарорҳои Ҳукумат дар «Маҷмӯи қарорҳои Президент ва Ҳукумати ҚТ» нашр карда мешаванд.

5. Санадҳои Президент ва масъалаҳои таъминоту ҳимояи ӯ

Мувофиқи моддаи 70-уми Конститутсияи Президент дар доираи салоҳияти худ фармон ва амр медиҳад. Ин санадҳои Президент дар тамоми қаламрави Тоҷикистон эътибори ҳатмӣ доранд. Дар асоси бандҳои 3 ва 5 моддаи 55 ва банди 10 моддаи 57-уми Конститутсия як қисми фармонҳои Президент ба тасдиқи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод карда мешаванд.

Фармони Президент санади зерқонунӣ буда, бояд бо Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат дошта бошад. Дар асоси банди якуми қисми сеюми моддаи 89-уми Конститутсия мувофиқат доштани санадҳои ҳуқуқии Президентро ба Конс-

титутсия Суди конституцсионӣ муайян менамояд. Қарор ва ҳулосаи Суди конституцсионӣ дар хусуси бо Қонуни асосӣ мувофиқ набудани санади Президент амали онро бозмедорад ё бекор мекунад.

Дар низоми қонунгузории ҚТ фармонҳои хусусияти меъёрии ҳуқуқӣ доштаи Президент қувваи хеле баланди ҳуқуқӣ доранд. Фармону амрҳои Президент барои Ҳукумати Тоҷикистон ва ҳукуматҳои маҳаллӣ ҳатмӣ буда, таъмини иҷрои қатъии онҳо вазифаи ҳокимияти иҷроия мебошад. Дар ин хусус ҳам дар Конституцсия, ҳам дар Қонун «Дар бораи Ҳукумати ҚТ», Қонун «Дар бораи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо» ва баъзе санадҳои дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ мавҷуданд.

Президент шахси олии мансабдори давлатӣ буда, барои иҷрои ваколатҳояш ба таъминоти махсус ва чораҳои махсуси ҳимоя эҳтиёҷ дорад. Ҳамаи ин масъалаҳо, яъне масъалаҳои дахлнопазирӣ, вақт ва музди кор, таъминот бо манзил, нақлиёт, муолиҷаи тиббӣ ва санаторӣ, нафақа, амнияти шахсӣ ва аҳли оила дар Қонуни ҚТ аз 4 ноябри соли 1995 «Дар бораи таъминот, хизматрасонӣ ва муҳофизати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ шудаанд.

Ҳаёт, саломатӣ ва шаъну шарафи Президент таҳти ҳимояи қонун қарор дорад. Шахсоне, ки ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва шаъну шарафи Президент сӯиқасд мекунад, ба ҷавобгарии маъмурӣ, шаҳрвандӣ ва ҷиноӣ кашида мешаванд.

Дар ин қонун давомнокии умумии вақти кор, муддати рухсатии меҳнатии ҳарсола ва музди кори Президент муайян шудааст.

Президент хангоми иҷрои ваколатҳои худ бо бинои истиқоматӣ ва бӯстонсарои давлатӣ таъмин шуда, баъди хатми мӯҳлати иҷрои вазифа онҳо ба Ҳукумати ҶТ баргардонида мешаванд. Собик Президент бо бинои истиқомати бепули коммуналӣ таъмин карда мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хангоми иҷрои ваколатҳояш бо нақлиёти автомобилӣ, тайёра, чархбол ва дигар намудҳои нақлиёт таъмин карда мешавад ва аъзои оилаи ӯ низ ҳуқуқи бепул истифода бурданро аз тамоми намудҳои нақлиёт доранд. Собик Президент умрбод бо нақлиёти шахсӣ таъмин карда мешавад.

Президент ба таъминоти бепули тиббӣ ва муолиҷаи ҳарсолаи санаторию курортӣ низ ҳуқуқ дорад. Ӯ дар давраи ваколати худ ва баъди як соли анҷоми он бо суғуртаи махсуси ҳатмии давлатӣ фаро гирифта мешавад.

Президент сарфи назар аз синну сол хангоми ба охир расидани мӯҳлати ваколаташ ба таъмини нафақа ҳуқуқ дорад, ки онро Маҷлиси миллӣ муқаррар мекунад.

Амнияти Президентро муҳофизони шахсӣ бо воятаҳои махсуси алоқа, нақлиёт, таъминоти маишию тиббӣ, ниғадории тартиботи ҷамъиятӣ ва гузаронидани чорабиниҳои махсуси ҳимоявӣ дар қасри Президент ва хангоми сафарҳояш ба амал мебароранд. Ба Президент ва аъзои оилааш кормандони мақомоти амният хизмат мерасонанд. Амнияти сарвари давлат дар ҷои истиқомати ӯ низ таъмин карда мешавад. Пас аз анҷоми мӯҳлати ваколат Президент ва ҳамсари ӯ бо муҳофизати якумра таъмин карда мешаванд.

Маблаггузории тadbирхо вобаста ба таъминот, хизматрасонӣ ва муҳофизати Президент ва дигар харочот барои мақсадҳои намоёндагӣ дар дохили кишвар ва сафарҳо ба кишварҳои хориҷӣ мутобиқи меъёрҳои қабулгардидаи байналхалқӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ сурат мегирад.

Саволҳо:

1. Сабабҳои таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кадомҳоянд? 2. Бори аввал дар кадом санади ҳуқуқӣ оид ба таъсиси мансаби Президент ақида баён шудааст? 3. Аввалин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кай ва бо кадом роҳ таъин ё интихоб шудааст? 4. Давраи аввал ва дуҷуми ислоҳоти конституциониро дар кишвар ҷудо намоед. 5. Раёйпурсии охири оид ба даровардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия кай сурат гирифт ва мақсади гузаронидани он аз чӣ иборат буд? 6. Матни савганди Президентро ба фаҳмиши худатон шарҳ диҳед. 7. Салоҳияти Президент дар кадом моддаи Конститутсия зикр шудааст. 8. Ваколатҳои Президент дар муносибатҳои байналмилалӣ аз ҷиҳати кадом қону амалҳо иборат аст? 10. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории Президент чӣ маънӣ дорад? 11. Дастгоҳи ҷиҳатии Президент чӣ гуна фаъолиятро анҷом медиҳад? 12. Санадҳои Президент кадомҳоянд? 13. Масъалаҳои таъминоти ҳимояи Президент дар кадом қонун пешбинӣ шудаанд? 14. Ба фикри шумо, чаро ба Президент дар масъалаи ҳимоя ва таъминоти гуногун имтиёзҳои зиёд дода шудааст? 15. Рамазҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кадомҳоянд?

МАВЗЎИ 9. ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Мафҳуми ҳокимияти иҷроия ва нақши он дар ҳокимияти давлатӣ

Мувофиқи принципи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ҳокимияти иҷроия баъд аз ҳокимияти қонунгузор омадааст. Дар моддаи 9-уми Конститутсия омадааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Чунин таснифот асоси мустаҳками илмӣ дорад, яъне ҳокимияти иҷроия дар қиёс бо ҳокимияти қонунгузор характери зерқонунӣ дорад. Ҳама гуна ғаъолият ва санадҳои мақомоти иҷроия бо қонун асоснок карда мешаванд ва набояд бо қонун муҳолиф бошанд. Худи калимаи иҷроия маънои иҷро кардан ва анҷом додани амалеро дорад. Яке аз аломатҳои ҳокимияти иҷроия универсалӣ, ё худ куллӣ будани он аст. Яъне мақомоти ҳокимияти иҷроия дар тамоми қаламрави давлат, дар ҳама ҷо вуҷуд доранд ва онҳо маҳз бо ҳамин хусусияташон аз ҳокимияти қонунгузор ва судӣ фарқ меkunанд.

Ҳокимияти иҷроия нерӯи бузурге буда, аз мансабдорон, маъмурон, дастаҳои мусаллаҳ - артиш, мақомоти амният, милиса иборат аст. Ҳамин тавр, ҳокимияти иҷроия шохаи дуввум ва зерқонунии ҳокимияти давлатӣ буда, қудрату тавоноии он ба таъмини иҷрои қонунҳо ва дигар санадҳои ҳокимияти қонунгузор равона шудааст. Ҳокимияти иҷроияро давлат ба воситаи Ҳукумат ва мақомоти он дар маҳалҳо амалӣ мегардонад. Ҳукумат (Президент) роҳбарии олии сиёсӣ ва идораи қорҳои ҷамъиятиро

ба сомон мерасонад. Роҳбарии Ҳукумат метавонад дар ихтиёри як нафар - дар ҷумҳуриҳои шакли идоракуниашон президентӣ ё ин ки мақомоти коллегиялӣ (дастаҷамъӣ) - дар ҷумҳуриҳои шакли идоракуниашон парламентӣ бошад.

Дар ҷумҳуриҳои президентӣ Ҳукумат аз гурӯҳи мушовирони сарвари давлат - Президент иборат буда, салоҳияти Ҳукумат аз салоҳияти сарвари давлат вобаста мебошад. Дар ҷумҳуриҳои парламентӣ бошад, Ҳукумат бо иштироки аъзои парламент ва бо тарзу усули хос ташкил карда мешавад.

Дар ин ҳолат Ҳукумат бояд аз ҷонибдории аксарияти аъзои парламент бархурдор бошад. Ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мазмуну мундариҷаи аслиаш танҳо баъди қабули Конститутсияи соли 1994 ташақкул ёфт. Ҳоло ҷиғунагии ҳокимияти иҷроияро дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем.

Дар Конститутсия зикр шудааст, ки Президент сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст. Шарҳи оддӣ ин ҷумла ҳамин аст, ки Президент чи дар дохили мамлакат ва чи дар сатҳи байналмилалӣ намоёндаи олии кишвар аст. Таъкид бояд кард, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти давлатӣ танҳо ба Президент бор нашуда, дар амалӣ гардонидани онҳо дигар шоҳаҳои ҳокимият низ бо усулу воситаҳои ба ҳудашон хос иштирок меkunанд. Президент ҳамохангӣ ва мураббабии фаъолияти ҳама мақомоти давлатиро таъмин мекунад.

Президент намоёндаи олии давлат аст ва ин ҳуқуқро ба ӯ халқ ба воситаи интихоботи умумӣ ва мустақим додааст. Дар самти ҳамкорӣ бо парламент Сарва-

ри давлат ваколатҳои зиёде дорад. Вай интиҳоботи Маҷлиси Олиро таъин мекунад, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори дорад, лоиҳаи қонунҳоро метавонад барои баррасии такрори баргардонад, қонунҳоро имзо кунад ва нашр намояд. Яъне Президент ба кори парламент таъсири хеле ғаёл мерасонад, вале онро иваз карда наметавонад, чунки ӯ қонун қабул карда наметавонад.

Санадҳои меъёрие, ки Президент қабул мекунад, набояд бо Конститутсия муҳолиф бошанд. Президент дар соҳаи идоракунии давлат ваколатҳои хеле зиёд дорад. Вай Сарвазир, муовинони ӯ, вазирону раисони кумитаҳои давлатиро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад. Аммо барои маҳдуд кардани таъсир ва даҳолати Президент ба Ҳукумат аз рӯи принципи «боздори ва муқовимат» яқинд монетаҳо вуҷуд доранд.

Принципи «боздори ва муқовимат» барои он зарур аст, ки байни се шӯҳаи ҳокимият мувозинат бошад, яке бар дигаре таъсири аз ҳад зиёд нарасонад, яке ҳеҷ дигарро ишғол накунад. Агар ҳамин принцип риоя нашавад, он гоҳ давлатҳои демократӣ зуд ба давлатҳои худкома ё тоталитарӣ ё ин ки яққаҳукмронӣ - авторитарӣ табдил меёбанд ва ҳокимияти халқӣ, ки асоси демократия аст, аз байн меравад.

Тавре ки гуфтем, Президент мувофиқи моддаи 69-уми Конститутсия Сарвазир, муовинони ӯ ва аъзои Ҳукуматро таъин мекунад. Фармони Президент барои тасдиқ ба иҷлосияи яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон фиристода мешавад. Агар парламент фармонро тасдиқ кунад, он гоҳ ин санад эътибори қонунӣ пайдо мекунад, агар не, Прези-

дент онро дубора мефиристад ва ё шахси дигарро таъин мекунад. Бубинед, ки иродаи Сарвари давлат аз қарори дастҷамъонаи аъзои парламент вобастагӣ доштааст. Ё худ мисоли дигар. Парламент наметавонад, ки Президентро маҷбуран ба истеъфо фиристад. Вале ин ҳаргиз чунин маъно надорад, ки Президент аз нишондодҳои Конститутсия берун баромада метавонад.

Агар дар фаъолияти Сарвари давлат кирдори муҳолифи Конститутсия ба мушоҳида расад, он гоҳ усули махсуси ба ҷавобгарӣ кашидан ва ба истеъфо фиристодани ӯ ба қор медарояд, ки дар ин сурат хулосаи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳим дорад. Мувофиқи моддаи 72-уми Конститутсия дахлнопазирии Президент дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат дар асоси хулосаи Суди конститутсионӣ ва бо тарафдории аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд, бекор карда мешавад.

2. Тарзи ташкил, сохтор ва таркиби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тавре ки дар мавзӯи пешина қайд карда будем, Ҳукумати Тоҷикистон мақомоти олии ҳокимияти иҷроия буда, роҳбарии бевоситаи он ба ӯҳдаи Президент ва ҳамзамон Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор шудааст.

Мувофиқи моддаи 73-уми Конститутсия Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Сарвазир, муовини яқум ва муовинони ӯ, вазирон ва раисони кумитаҳои

давлатӣ иборат аст. Ба зиммаи Ҳукумат вазифаҳои ниҳоят зиёд воғузур шудаанд, ки ҳамаи онҳоро номбар кардан ғайриимкон аст. Ҳама гуна муваффақият ва норасоӣҳое, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо ба амал меоянд, аз фаъолияти Ҳукумат вобаста мебошад. Масалан, кори нақлиёт, вазъи сохтмон, таҳсил, тандурустӣ, амният, тартиботи ҷамъиятӣ ва садҳо масъалаҳои дигар. Бо вучуди ин, дар Конститутсия ба таври умумӣ чунин вазифаҳо ҳамчун салоҳияти бевоситаи Ҳукумат муайян карда шудаанд:

1. Роҳбарии самаранок ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ.

2. Иҷрои қонунҳо, қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллий, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазоратҳо ва кумитаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст, ки онҳоро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва барҳам медиҳад.

Алоқаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Президент хеле зич буда, он танҳо дар мӯҳлати ваколати Президент фаъолият мекунад. Ҳукумат ваколатҳои худро дар назди Президенти навинтихобшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон воғеғузорад ва мутобиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои худро то тасдиқ шудани ҳаёти нави Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро менамояд.

Ҳукумат дар ҳолати ғайриимкон будани иҷрои фаъолияти худ метавонад ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба истеъфо баромадан му-

роциат намояд. Ҳар як узви Ҳукумат низ ҳуқуқи ба истеъфо рафтан дорад.

Дар Қонуни конституционӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001 номгӯи фаъолияте, ки ба иҷрои вазифаи аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ нест, муайян карда шудааст (моддаи 11).

Мувофиқи қонуни номбурда узви Ҳукумат ба иҷрои чунин амалҳо ҳуқуқ надорад:

- вакили мақомоти намояндагӣ бошад;
- вазифаи дигарро иҷро кунад;
- шахсан ё ба воситаи шахсони боваринок бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад;
- ғайр аз фаъолияти омӯзгорӣ, илмӣ ва эҷодӣ бо дигар фаъолияти музднок машғул шавад.

Қонуни мазкур, инчунин муайян кардааст, ки узви Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон наметавонад аз воситаҳои техникӣ, молиявӣ ва иттилоотии хизматӣ бо мақсадҳои ғайрихизматӣ истифода намояд, барои осори нашршуда ва суханронии худ, ҳамчун узви Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаққи қалам гирад. Узви Ҳукумат вазифадор аст, ки хангоми ба вазифа таъин шудан мутобики қонунҳо дар бораи даромад ва молумулкии худ маълумот пешниҳод намояд.

Дар сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Раёсати Ҳукумат нақши муҳим дорад. Раёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи таркибии Ҳукумат аст ва мувофиқи моддаи 24 Қонуни номбурда барои пешакӣ тайёр кардани масъалаҳое, ки дар маҷлисиҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегарданд, Раёсати Ҳукумат ҳамчун мақоми машваратӣ таъсис

дода мешавад. Ҳайати Раёсат аз Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ иборат аст. Маҷлисиҳои Раёсати Ҳукуматро Сарвазир ва ҳангоми набудани ӯ муовини якум Сарвазир мегузаронад. Раёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таҳияи рӯзномаи маҷлиси Ҳукумат қарорҳо қабул мекунад.

Мақоми Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовинони ӯ дар ташкили фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қонуни номбурда пешбинӣ шудааст. Бо супориши Раиси Ҳукумат Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон кори Ҳукуматро ташкил мекунад, яъне вазифаҳоро дар байни муовини якум ва муовинони ҳудаш тақсим мекунад, маҷлисиҳои Раёсати Ҳукуматро мегузаронад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад ва созишномаҳои байниҳукуматиро имзо менамояд, оид ба таъмини иҷрои қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон супоришҳо медиҳад, инчунин ваколатҳои дигареро, ки қонун пешбинӣ намудааст, иҷро мекунад. Ҳангоми набудани Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои ӯро муовини якум иҷро менамояд. Тартиби баррасии масъалаҳо дар Раёсати Ҳукумат дар боби чоруми Дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумат аз 7-уми сентябри соли 2001 тасдиқ шудааст, муқаррар гардидааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади татбиқи саривақтии санадҳои Ҳукумат, назорат аз болои иҷрои қарорҳо ва ҳамоҳангсозии фаъолияти вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳо ва мақомоти ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо комиссияҳои доимӣ таъсис медиҳад.

Қонун ваколатҳои муовини яқум ва муовинони Сарвазирро муқаррар кардааст. Онҳо мувофиқи тақсими вазифаҳо фаъолияти вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идораи давлатии мамлакатро танзим намуда, ба фаъолияти онҳо назорат мекунад, ба онҳо барои иҷрои қарору фармоишҳои Ҳукумат ва доир ба дигар масъалаҳои фаъолияташон супоришҳои фаврӣ медиҳанд.

Дар ташкили кори Ҳукумат ва ба амал баровардани ваколатҳои он ҳиссаи аъзои Ҳукумат низ калон аст. Онҳо ҳам ба соҳаҳои, ки ҳудудҳои роҳбарӣ мекунад ва инчунин ба кори умумии Ҳукумат масъуланд. Аъзои Ҳукумат дар баррасии масъалаҳои маҷлиси Ҳукумат иштирок карда, ҳуқуқи ба муҳокимаи маҷлиси Ҳукумат масъала гузоштан доранд, метавонанд лоиҳаи қарорҳои Ҳукумат, инчунин дигар лоиҳаи санадҳои қонунгузорию таҳия карда, ба муҳокимаи маҷлиси Ҳукумат пешниҳод намоянд.

3. Салоҳияти Ҳукумат ва шаклҳои фаъолияти он

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боби панҷум пурра ба Ҳукумат бахшида шудааст ва моддаи 75-уми ин боб салоҳияти Ҳукуматро дар бар мегирад. Дар ин модда гуфта мешавад, ки «Ҳукумат барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсати додугирифтӣ қарзи давлатӣ ва кӯмаки иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, лоиҳаи буҷети давлатӣ, масъалаи андозаи имконпазири касри буҷети давлатӣ ва манбаи ҷуброни онро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд».

Қонуни конституционӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян мекунад, ки Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок мекунад, роҳбарии самараноки соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангиро таъмин мекунад, низоми мақомоти ҳокимияти иҷроияро роҳбарӣ мекунад, барномаҳои мақсадноки давлатиро таҳия намуда, татбиқи онҳоро таъмин мекунад (моддаи 13).

Салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои иқтисодиёт, буҷет, молия, пул, қарз ва андоз, соҳаи иҷтимоӣ, илм, фарҳанг, маориф ва тандурустӣ, истифодабарии табиат ва муҳофизати муҳити зист, таъмини қонуният, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, таъмини мудофия ва амнияти давлатӣ, сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ва соҳаҳои дигарро дар бар мегирад (моддаҳои 14-22).

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идораи давлатӣ роҳбарӣ менамояд ва фаъолияти онҳоро назорат мекунад. Муовинони вазирҳо, муовинони раисони кумитаҳои давлатӣ, роҳбарони кумитаҳо ва дигар мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовинони онҳо, роҳбарони мақомоти идораи давлатӣ ва муассисаҳои ғайриҳукуматӣ, ки дар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ пешбинӣ шудаанд, ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад, аъзои коллегияи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идораи давлатиро тасдиқ мекунад. Ҳукумат инчунин ваколатҳои дигарро, ки қонун пешбинӣ кардааст, амалӣ мегардонад. Баъзе ваколатҳои худро, агар онҳо ваколатҳои истисноӣ набоянд, ба ихтиёри дигар мақомоти иҷроия вомегузорад. Дар доираи маблағи

дар буҷет муқарраргардида сарраёсатҳо, кумитаҳо ва комиссияҳо, бозрасиҳои давлатӣ ва дигар мақомоти назди худро таъсис медиҳад.

Ҳукумат низомномаи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти иҷроияи худро тасдиқ намуда, сохтори онҳоро муайян ва маблағи заруриро ҷудо намуда, аз болои ҷаъолияти онҳо назорат мекунад.

Салоҳияти Ҳукумат бо салоҳияти Президент алоқаманд буда, ба шохаи иҷроияи ҳокимияти давлатӣ мансуб будани онҳоро нишон медиҳад.

Ҳукумат инчунин ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад, яъне оид ба масъалаҳои салоҳияти худ лоиҳаи қонуну қарорҳои Маҷлиси Олиро тайёр ва барои муҳокима пешниҳод мекунад.

Шакли асосии ҷаъолияти Ҳукумат маҷлисиҳои он мебошад. Маҷлиси Ҳукумат моҳе камаш як маротиба гузаронида мешавад ва дар ҳолате салоҳиятнок ҳисоб мегардад, ки агар дар он камаш аз се ду ҳиссаи аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок дошта бошанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад маҷлисиҳои пӯшида низ гузаронад.

Маҷлиси Ҳукуматро Раиси Ҳукумат ё бо супориши ӯ Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузаронад. Ҷаъолияти Ҳукумат мувофиқи нақшаи тасдиқгардидаи он, ки дар таҳияи онҳо вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, раисони вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳои тобеи ҷумҳурӣ, воҳидҳои сохтории Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд, амалӣ гардонида мешавад. Ба нақшаҳои қори Ҳукумат мувофиқи тартибе, ки Дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ

намудааст, тағйироту иловаҳо даровардан мумкин аст.

Доир ба масъалаҳои ба баррасии Ҳукумат пешниҳодшаванда аъзои Ҳукумат, роҳбарони идораҳо, Дастгоҳи иҷроияи Президент ва воҳидҳои сохтории он, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо лоиҳаи қарорҳои (фармоишҳои) Ҳукумат ва маводи барои қабули ин санадҳо заруриро пешниҳод менамоянд. Дар ташкили маҷлисиҳои Ҳукумат нақши Раёсати он калон буда, масъалаҳое, ки барои баррасӣ дар маҷлисиҳои Ҳукумат таҳия мегарданд, пешакӣ дар маҷлиси Раёсати Ҳукумат муҳокима карда мешаванд. Раёсати Ҳукумат оид ба рӯзномаи маҷлиси навбатии Ҳукумат қарор қабул менамояд. Дар маҷлисиҳои Ҳукумат ҳамаи масъалаҳои мавриди салоҳияти он ҳаллу фасл мегарданд ва қарорҳои Ҳукумат фақат дар маҷлис қабул карда мешаванд.

Ҳукумати Тоҷикистон дар асоси моддаи 74-и Конститутсия ва қонунҳои мамлакат қарор мебарорад ва фармоиш медиҳад. Қарорҳо аз рӯи масъалаҳои таъҷилӣ ва дигар масъалаҳои ҷорӣ дар шакли фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд.

Ба қарору фармоишҳо Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо мегузорад. Қарору фармоишҳои Ҳукумат дар сурати бо Конститутсия ва қонунҳо мувофиқ набуданашон метавонанд аз тарафи Президент ё Суди конститутсионӣ бекор карда шаванд ё амали онҳо боздошта шавад. Аз болои қарорҳои Ҳукумат шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд дар асоси қонун ба суд шикоят намоянд.

Дар қарорҳое, ки хусусияти меъёрӣ доранд, мӯҳлати эътибор пайдо кардани онҳо нишон дода шуда, дар ҳолатҳои дигар бошад, онҳо ва аз ҷумла фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи ба имзо расиданашон эътибор пайдо мекунад.

Мувофиқи Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» тартиби ташкили фаъолият, таҳия ва қабули қарорҳои Ҳукумати Тоҷикистонро Дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад.

Дар ҳолатҳои зарурӣ, танҳо бо иҷозати Раиси Ҳукумат аз рӯи масъалаҳои алоҳида бе гузаронидани маҷлис бо роҳи пурсиши хаттии аъзои Ҳукумат дар асоси тартиби муқараргардида метавонанд қарорҳои Ҳукумат қабул карда шаванд.

4. Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти судӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми олии ҳокимияти иҷроия бо дигар шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла Маҷлиси Олӣ ва мақомоти судӣ робитаи зичи ҳамкорӣ дорад. **Алоқаи Ҳукумат бо Маҷлиси Олӣ дар он ифода меёбад, ки Ҳукумат мувофиқи Конститутсия дар фаъолияти қонунгузорӣ иштирок мекунад, яъне аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ бархурдор аст.** Ин ҳуқуқ дар чунин шаклҳо амалӣ мешавад: якум, пешниҳоди лоиҳаи қонунҳои нав; дуюм, лоиҳаи қонунҳо дар бораи тағйир додан ё бекор кардани қонунҳои ҷорӣ; сеюм, пешниҳоди хаттӣ дар бораи қабул кардани қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дохил намудани тағйиру иловаҳо

ба қонунҳои ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки онро тақлифи қонунгузорӣ низ меноманд.

Инчунин аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд, ки дар ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҷаласаҳои алоҳидаи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, кумитаҳо ва комиссияҳои онҳо иштирок кунанд ва суҳанронӣ намоянд.

Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти судӣ дар асоси Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Миёни ин ду шохаи ҳокимият аз нигоҳи талаботи давлати демократӣ набояд ҳеҷ гуна даҳлат ва таъсиррасонӣ вучуд дошта бошад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ низ танҳо дар асоси қонунҳо бо Ҳукумат ҳамкорӣ меkunанд. Бояд гуфт, ки дар тӯли 15 соли истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пояҳои ҷомеаи шахрвандӣ гузошта шудаанд ва ҷунонки воқеияти имрӯзаи иҷтимоӣ сиёсии кишварамон гувоҳи медиҳад, инкишофи озодонаи ҳар гуна иттиҳодияҳои шахрвандон, муассисаҳои ғайриҳукуматӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, маҳфилҳои касбӣ ва ассосиатсияҳо танҳо ба манфиати пешрафти мамлакат хизмат меkunад. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳуқуқи комил доранд, ки дар асоси қонун ба фаъолияти Ҳукумат таъсир расонида, ба ислоҳи камбудиву норасоии фаъолияти Ҳукумат мусоидат кунанд. Ин гуна ҳамкорӣ дар шакли пешниҳодоти гуногун ба мақомоти ҳокимияти иҷроия сурат мегирад.

Саволҳо:

1. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кадом шоҳаи ҳокимияти давлатӣ дохил мешавад? 2. Сарвазир ва аъзои Ҳукуматро кадом мақомот ҳуқуқи таъин кардан дорад? 3. Ваколатҳои Ҳукуматро тибқи Конститутсия номбар намоед. 4. Мувофиқи қонун аъзои Ҳукумат кадом амалҳоро иҷро карда наметавонанд? 5. Сохтори Ҳукумат чӣ гуна аст? 6. Нақши Раёсати Ҳукумат дар сохтори Ҳукумат чӣ тавр аст? 7. Ваколатҳои Сарвазирро номбар намоед. 8. Фаъолияти Ҳукуматро ғайр аз Конститутсия боз кадом қонун ба танзим мебарорад? 9. Салоҳияти Ҳукумат кадом соҳаҳои ҳаёти кишварро фаро мегирад? 10. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорию Ҳукумат чӣ гуна сурат мегирад? 11. Шакли асосии фаъолияти Ҳукумат кадом аст? 12. Санадҳои Ҳукуматро номбар кунед. 13. Муносибати Ҳукуматро бо дигар шаклҳои ҳокимият шарҳ диҳед.

МАВЗЎИ 10. МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Ҳокимияти қонунгузор ва мавқеи он дар таҷзияи ҳокимияти давлатӣ

Ҳокимияти қонунгузор дар ҷараёни идоракунии давлат мавқеи марказӣ дорад, зеро тибқи принципи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ин навъи ҳокимият аз ҳама муҳимтар аст. Ҳокимияти қонунгузор талаботи умумихатмиеро пеш мегузорад, ки ҳокимияти иҷроия онҳоро бояд дар ҳаёт татбиқ намояд ва ин талабот барои фаъолияти мақомоти судӣ низ ҳамчун асоси қонунӣ хизмат мекунад.

**Дар давлатҳои пешрафтаи демократӣ парламент - мақоми олии қонунгузор ва намояндагӣ ба ҳисоб ме-
равад. Вай соҳибхитӣрои халқро ифода карда, иродаи
мардумро дар шакли қонун пешниҳод менамояд.**

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ давлати демокративу ҳуқуқбунёд аст, аз ин рӯ, мувофиқи талаботи демократия халқ бояд баёнгари соҳибхитӣрои ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ бошад. Ҳокимияти давлатиро халқ бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Дар давлати демократӣ маҳз ҳокимияти қонунгузор воситаи боэътимоди ифода кардани орзуву мароми оммаи васеи мардум ва манфиату талаботи он аст. Ҳокимияти қонунгузор манфиату иродаи халқро тавассути парламент- мақоми олии қонунгузор ва намояндагӣ ҳимоя мекунад.

Унвон ва сохтори парламент дар кишварҳои олам вобаста ба хусусиятҳои миллии тараққиёт гуногун аст. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико парламенти Конгресс, дар Федератсияи Россия

- Маҷлиси Федералӣ, дар Полша - Сейм, дар Дания Фолкетинг меноманд.

Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ ном дорад. Вобаста ба шакли идоракунии ва тарзи давлатдорӣ, инчунин шакли сохтори давлатӣ (ягона, федеративӣ ё конфедеративӣ будани мамлакат) парламентҳо якпалатагӣ ё дупалатагӣ мешаванд. Масалан, дар Маҷористон, Финляндия, Дания, Полша ва дигар кишварҳо парламент якпалатагӣ, дар Амрико, Австрия, Британияи Кабир дупалатагист. Ҳар палата ба худ унвоне дорад, масалан дар Амрико - Палатаи намоёндагон ва Сенат, дар Австрия - Шӯрои Иттифок ва Шӯрои миллӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ парламент аз ду палата – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон иборат буда, мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои дахлдори конститусионӣ ҳар яке аз онҳо доираи муайяни вазифа ва салоҳияту ваколат доранд.

Ҳамин тавр, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 9-ум эълон кардааст, ки ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Ҳамчун давлати демократӣ дар Тоҷикистон ҳокимияти қонунгузор имтиёзи бештаре дорад, вай нисбат ба ҳокимияти иҷроия ва судӣ мустақил буда, аз онҳо вобастагӣ надорад. Ин гуна мустақилияти комил аз табиати сиёсӣ ҳуқуқи худи мақомоти қонунгузор бармеояд. Тасаввур кардан мушкул аст, ки ягон рукни ҳокимият, ягон мақомот ва муассисаи ташкилот ва умуман равиши табиӣ зиндагии мардум ба қонунгузорӣ вучуд дошта тавонад. Асоси пешрафти давлат ва ҳама соҳаҳои ҳаёти онро санадҳои меъёрии

хуқуқӣ, яъне мавҷудияти қонунҳои одилона ва ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ ташкил медиҳанд. Маҳз ба шарофати қонунҳо ҷомеа ба таври муназзам, яъне роҳу равиши муайян ва мураттаб пеш меравад ва тараққӣ мекунад.

Аз ин рӯ, Маҷлиси Олӣ - парламент дар рушди ҳама соҳаҳои Тоҷикистон мақоми хоса дорад. Аммо ин ақида набояд ба он маънӣ фаҳмида шавад, ки парламент қомилан аз дигар шоҳаҳои ҳокимият ҷудост. Дар тамоми кишварҳое, ки сохти ҷумҳуриявӣ доранд, миёни ҳар се шакли ҳокимият алоқамандиву ҳамкорӣ вучуд дорад.

Ин ҳамкорӣ бо роҳу воситаҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Масалан, баробари вакили Маҷлиси намояндагон ва узви Маҷлиси миллӣ, яъне аъзои парламент инчунин Ҳукумат ҳамчун мақоми олии ҳокимияти иҷроия ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар тайёр намудани лоиҳаи қонунҳо Ҳукумат низ иштирок мекунад, танҳо салоҳияти қабули қонунҳо ба ўҳдаи Маҷлиси намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

2. Маҷлиси Олӣ - парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олиро ҳамчун мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузор муайян кардааст. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 апрели соли 2000 дар моддаи 1 Маҷлиси Олиро «дорои ҳокимияти олӣ ва мақоми ягонаи қонунгузорӣ» тавсиф намудааст. Маҷлиси Олӣ аз ду Маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва

Мачлиси намояндагон иборат аст, ки дар низоми қонунгузорӣ ва фаъолияти қонунгузорӣ якдигарро пурра мекунад. Мачлиси намояндагон доимоамалкунанда ва касбӣ буда, вакилони он ғайр аз фаъолияти қонунгузорӣ ба кори дигар машғул намешаванд. Танҳо ба фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ шугъл варзида метавонанд халос. Фаъолияти Мачлиси миллий бошад, даъватӣ аст. Барои фаҳмо шудани тарзу усули фаъолияти ин мачлисҳо таркиби онҳоро дида мебароем.

Мачлиси Олӣ аз ду Мачлис - Мачлиси миллий ва Мачлиси намояндагон иборат аст.

Мачлиси миллий аз 33 аъзо иборат буда, 25 аъзои он ба таври ғайримустақим дар мачлисиҳои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (якҷоя) бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб мегарданд. Дар Мачлиси миллий Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ намояндагони баробар доранд. 8 нафар аъзои Мачлиси миллиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин мекунад. Ҳар Президенти собиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон узви якумраи Мачлиси миллий мебошад, агар ӯ аз истифодаи ин ҳақ даст накашад.

Мачлиси намояндагон аз 63 вакил иборат аст, ки онҳо дар асоси ҳуқуқи интихоботи умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб карда мешаванд.

Мӯҳлати ваколати Мачлиси миллий ва Мачлиси намояндагон дар рӯзи оғози фаъолияти Мачлиси миллий ва Мачлиси намояндагони даъвати нав қатъ мегардад.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар давраи вазъияти ғавқулудда ва ҳолати ҷангӣ пароканда намешаванд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ғаёлияти худро дар шакли иҷлосияҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон доир мекунанд. Шӯрои Маҷлиси миллӣ ва Шӯрои Маҷлиси намояндагон, кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ғаёлияти худро дар шакли ҷаласаҳо амалӣ мегардонанд.

Вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ба ҳам хеле шабоҳат дорад, чунончи узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ба амри интиҳобкунандагон тобеъ набуда, ҳақ доранд, ки фикри худро озодона баён намоянд, мувофиқи ақидаи худ овоз диҳанд, онҳо ҳуқуқи дахлнопазирӣ доранд, онҳоро ҳаёс қардан, дастгир намудан, маҷбуран овардан, кофтуков қардан мумкин нест, ба истиснои дастгир шуданашон дар ҷои содиршавии ҷиноят.

Ҳамчунин онҳо мавриди кофтукови шахсӣ қарор дода намешаванд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун барои таъмини амнияти дигарон муқаррар намудааст.

Масъалаи маҳрум намудани дахлнопазирии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Прокурори генералӣ аз ҷониби Маҷлиси дахлдор ҳал карда мешавад.

Ваколати узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳангоми вафот, истеъфо, ғайри қобили амал эътироф шудани онҳо аз ҷониби суд, ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми айбдоркунии суд,

қатъи шаҳрвандӣ, тарки доимии кишвар, ишғоли вазифае, ки ба ваколати узви Маҷлиси миллӣ мувофиқ нест, инчунин парокандашавии Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон қатъ мегардад.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими ғаёлияти Маҷлиси Олӣ ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон аст. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ҳангоми гузаронидани ҷаласаҳои якҷоя чунин салоҳият доранд:

1. Тасдиқи фармони Президент дар бораи таъин намудан ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат.

2. Тасдиқи фармони Президент дар бораи ҷорӣ намудани ҳолати ҷангӣ ва вазъияти ғавқулодда.

3. Ризоият ба истифодаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон берун аз ҳудуди он барои иҷрои ўҳдадориҳои байналмилалӣи Тоҷикистон.

4. Таъини интиҳоботи Президент.

5. Қабули истеъфои Президент.

6. Сарфароз гардонидани Президент бо мукофотҳои давлатӣ ва рутбаи олии ҳарбӣ.

7. Баррасии масъалаҳои дахлнопазирии Президент.

Дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Президент савганд ёд мекунад ва Паёми ҳудро дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар пешниҳод менамояд.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар ҷаласаи якҷоя дар бораи аз ҳуқуқи дахлнопазирӣ маҳрум намудани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати аз тарафи ӯ содир шудани хиёнат ба давлат қарор қабул менамоянд.

Қарор оид ба ин масъала бо овоздиҳии пинҳонӣ ва бо тарафдорони на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон, ки ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд ва дар асоси хулосаи Суди конститутисионӣ қабул карда мешавад.

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон дар чаласаҳои якҷоя дар доираи ваколатҳои худ қарорҳо қабул мекунанд.

Қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон бо аксарияти овозҳои шумораи умумии аъзо ва вакилон қабул карда мешаванд.

3. Маҷлиси миллӣ

Маҷлиси миллӣ - палатаи болоии парламенти ҷумҳуриӣ мебошад. Фаъолияти он ба монанди Маҷлиси намояндагон дар шакли иҷлосия мегузарад. Чунонки дар боло қайд кардем, фаъолияти Маҷлиси миллӣ даъватӣ буда, соле на камтар аз 4 маротиба аз ҷониби Раиси Маҷлиси миллӣ даъват карда мешавад. Қонуни конститутисионӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» салоҳияти Маҷлиси миллиро ба таври зайл муайян кардааст:

1. Таъсис ва барҳам додани воҳидҳои марзиву маъмурӣ ва тағйири онҳо.

2. Интиҳоб ва бозхонди раис, муовинон ва судяҳои Суди конститутисионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент.

3. Ҳалли маъалаи бекор кардани дахлнопазирии Раис, муовин ва судяҳои Суди конститутисионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ.

4. Ризоият барои таъйин ва озод намудани Прокурори генералӣ ва муовинони ӯ.

5. Амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳои муайян кардаанд.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими фаъолияти Маҷлиси милли ҳамин аст, ки он қарорҳои Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро дар сурати бо Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат накарданишон бекор мекунад.

Инчунин Маҷлиси милли ҳақ дорад маҷлисҳои вакилони халқи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳоро дар сурати Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро мунтазам иҷро накардани онҳо пароканда наояд.

Шӯрои Маҷлиси милли мақоми ҳамоҳангсоз ва ҳисоботдиҳандаи Маҷлиси милли ба шумор меравад ва фаъолияти он мутобиқи Конститутсия, Қонуни конституционӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Дастури Маҷлиси милли сурат мегирад.

Шӯрои Маҷлиси милли чунин ваколатҳо дорад:

1) ташкили тайёрии ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намоёндагон, иҷлосияҳои Маҷлиси милли;

2) таҳия кардани лоиҳаи рӯзнома ва тартиби кори ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намоёндагон, иҷлосияҳои Маҷлиси милли;

3) мураттаб сохтани фаъолияти кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси милли;

4) таъмини ҳамкорӣ бо Маҷлиси намояндагон ва Шӯрои Маҷлиси намояндагон;

5) ташкили банақшагирии корҳои вобаста ба фаъолияти Маҷлиси миллӣ;

6) пешакӣ баррасӣ намудани қонунҳое, ки Маҷлиси намояндагон қабул кардааст ва дигар санадҳо;

7) таҳлили таклифу эродҳои аъзои Маҷлиси миллӣ, ки дар иҷлосияҳои Маҷлиси миллӣ баён шудаанд ва аз рӯи онҳо қабул намудани қарорҳои дахлдор, инчунин дигар ваколатҳо, ки қонун муайян кардааст.

Маҷлиси миллӣ кумитаҳо ва комиссияҳои дахлдори худро таъсис медиҳад. Номгӯй ва ҳайати кумитаҳо ва комиссияҳоро Маҷлиси миллӣ бо пешниҳоди Раиси Маҷлиси миллӣ муайян мекунад. Раисони кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси миллӣ ба мӯҳлати салоҳияташон бо пешниҳоди Раиси Маҷлиси миллӣ, бо овоздиҳии кушод ва тарафдории аксарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ интихоб мешаванд.

Маҷлиси миллӣ ҳангоми зарурат комиссияҳои муваққатӣ низ таъсис медиҳад. Салоҳият ва тартиби фаъолияти комиссияҳо аз тарафи Маҷлиси миллӣ ҳангоми таъсис ёфтанишон муайян карда мешавад.

4. Маҷлиси намояндагон

Маҷлиси намояндагон палатаи доимоамалкунанда ва касбии парламенти мамлакат аст. Фаъолияти он ба монанди Маҷлиси миллӣ дар шакли иҷлосия сурат мегирад. Мувофиқи моддаи 35 Қонуни конс-

титутсионӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» вакили Маҷлиси намояндагон фаъолияти худро дар асоси касбии доимӣ иҷро мекунад. Вай ба ҷуз фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ наметавонад ба фаъолияти дигар машғул шавад.

Салоҳияти Маҷлиси намояндагон хеле васеъ мебошад. Он масъалаҳоро дар бар мегирад, ки ба муҳимтарин соҳаҳои ҳаёту давлату ҷомеа дахлдоранд. Чунончи:

- таъсиси Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, интиҳоб ва бозхонди раис, муовин ва аъзои он бо пешниҳоди Президент;

- ба муҳокимаи халқ пешниҳод намудани лоиҳаи қонунҳо ва дигар масъалаҳои муҳими давлативу ҷамъиятӣ;

- тасдиқи барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

- ризоият ба додугирифти қарзи давлатӣ;

- тасдиқ ва бекор кардани шартномаҳои байналмилалӣ;

- таъйини раёйпурсӣ;

- таъсиси судҳо;

- тасдиқи рамзҳои давлатӣ;

- тасдиқи мукофотҳои давлатӣ;

- тасдиқи фармонҳои Президент дар бораи таъин ва озод намудани раиси Бонки милли ва муовинони ӯ;

- муқаррар намудани рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус;

- муайян намудани маоши Президент;

- амалӣ намудани ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунро дар бораи буҷети давлатӣ қабул мекунад ва назоратро аз болои иҷрои он ба роҳ мемонад. Ҳукумат лоиҳаи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳар сол то якуми ноябр ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад.

Қонун дар бораи буҷети давлатӣ бо тарафдории аксарияти шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул карда мешавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ, ки Маҷлиси намояндагон қабул кардааст, дар муддати понздаҳ рӯз ба Президент барои имзо ва интишор пешниҳод мешавад.

Агар Президент ба қонун ё қисме аз он розӣ набошад, қонунро дар муддати понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Дар сурати баррасии такрорӣ агар қонун дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Шӯрои Маҷлиси намояндагон мақоми ҳамоҳангсоз ва ҳисоботдиҳандаи Маҷлиси намояндагон буда, ба ҳайати он Раиси Маҷлиси намояндагон, муовини якум ва муовинони ӯ, раисони кумитаҳо ва комиссияҳои Маҷлиси намояндагон дохил мешаванд.

Шӯрои Маҷлиси намояндагон дорои салоҳияти зерин аст:

- ташкили тайёрии ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, ҷаласаҳои Маҷлиси намояндагон.

- таҳияи лоиҳаи рӯзнома ва тартиби кори чаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, чаласаҳои Маҷлиси намояндагон;

- танзими фаъолияти кумитаю комиссияҳо;

- таъмини ҳамкорӣ бо Маҷлиси миллӣ ва Шӯрои Маҷлиси миллӣ;

- ташкили банақшагирии корҳои марбут ба тартиб додани лоиҳаҳои қонунҳо;

- пешакӣ баррасӣ намудани лоиҳаи қонунҳо ва дигар масъалаҳо, ки қонун муайян кардааст;

- таҳлили таклифу эродҳои вакилон, ки дар чаласаҳои Маҷлиси намояндагон изҳор шудаанд ва аз рӯи онҳо қабул намудани қарорҳои дахлдор.

Вакилони Маҷлиси намояндагон барои изҳори дастаҷамъонаи ақидаҳои сиёсии худ, амалӣ гардонидани барномаҳо ва ҳадафҳои пешазинтихоботӣ ҳуқуқ доранд дар фраксияву гурӯҳҳо муттаҳид шаванд.

Фраксия ё гурӯҳ камаш аз панҷ вакили Маҷлиси намояндагон ташкил меёбад. Дар хусуси ташкил, ҳайат, ҳадафу вазифаҳои фраксия ё гурӯҳи вакилони Маҷлиси намояндагон ба Комиссияи назорати Дастур ва ташкили кори Маҷлиси намояндагон ҳаттӣ хабар дода, дигар вакилони Маҷлиси намояндагон низ воқиф гардонида мешаванд. Хабарнома ро бояд роҳбари фраксия ё гурӯҳ имзо кунад.

5. Фаъолияти қонунгузории Маҷлиси Олӣ

Аъзои Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд.

Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дар шакли пешниҳоди лоиҳаи қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, лоиҳаи қонунҳо дар бораи тағйир додан ё бекор кардани қонунҳои ҷории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин дар шакли пешниҳоди хаттӣ дар бораи қабул кардани қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дохил намудани тағйирот ба қонунҳои ҷории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки онро таклифи қонунгузорӣ меноманд, ба амал бароварда мешавад.

Лоиҳаи қонунҳо ва таклифҳои қонунгузорӣ ба Маҷлиси намояндагон ба тариқи амалигардонии ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ фиристода мешаванд, аммо лоиҳаи қонунро дар бораи авф – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва лоиҳаи қонунҳоро дар бораи муқаррар ва бекор кардани андоз бошад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Бояд гуфт, ки чараёни қонунгузорӣ маҷмӯи амалҳоеро фаро мегирад, ки ба воситаи онҳо фаъолияти мақомоти қонунгузор дар ҳаёт татбиқ мегардад.

Чараёни қонунгузориро аксар олимони ҳуқуқшинос ба чор давра тақсим кардаанд: 1) пешниҳоди лоиҳаи қонун ё ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ; 2) муҳокимаи лоиҳаи қонун дар кумита ва комиссияҳои парламент ва баъдан дар палатае, ки масъулияти қабули қонунро дорад; 3) қабули қонун; 4) ҷонибдорӣ ва имзову наشري қонун.

Ҳамин тавр, мувофиқи қонун лоиҳаи қонунҳо ва таклифҳои қонунгузори ба Маҷлиси намояндагон

расидаро Шӯрои Маҷлиси намояндагон барои муҳокимаи пешакӣ ба кумитаву комиссияҳои дахлдор мефиристад. Мақомоти дахлдор ҳулосаҳои худро оид ба лоиҳаи қонун барои муҳокима ба ҷаласаи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамоянд.

Дар доираи салоҳияти худ Маҷлиси намояндагон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунад, ки онҳо ба 3 гурӯҳ тақсим мешаванд: 1) қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон; 2) қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; 3) қарорҳои Маҷлиси намояндагон.

Қабули қонунҳо ваколати асосии Маҷлиси намояндагон аст. Қонунҳо бо тарафдории аксарияти шумораи умумии вакилон қабул мегарданд. Қонунҳои қабулнамудаи Маҷлиси намояндагон, ғайр аз қонунҳо дар бораи буҷети давлатӣ ва авф, ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод карда мешаванд. Қонун дар бораи буҷети давлатӣ ва авф танҳо аз ҷониби Маҷлиси намояндагон қабул карда мешавад. Назорат аз болои иҷроии буҷети давлатӣ низ ба ӯҳдаи Маҷлиси намояндагон мебошад.

Аз нигоҳи дараҷаи эътиборнокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баъд аз Конститутсия қонунҳои конституционӣ дар ҷои дуввум қарор доранд. Қонунҳои конституционӣ оид ба масъалаҳои қабул карда мешаванд, ки Конститутсия муайян намудааст. Қонунҳои конституционӣ бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул мегарданд ва Маҷлиси миллӣ онҳоро бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои худ ҷонибдорӣ мекунад. Дар сурати бо қарори Маҷлиси миллӣ норозӣ будани Маҷлиси намоянда-

гон қонуни конститутисионӣ ҳамон вақт қабулшуда ҳисоб мешавад, ки агар Маҷлиси намояндагон онро такроран ба тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон тасдиқ намояд.

Қонунҳои аз ҷониби Маҷлиси намояндагон қабулшуда ва аз тарафи Маҷлиси миллӣ ҷонибдорӣшуда дар давоми як ҳафта барои имзо ва интишор ба Президент фиристода мешаванд. Агар Президент бо қонун ё як қисми он розӣ набошад, қонунро дар давоми понздаҳ рӯз бо далелу эродҳо ба Маҷлиси намояндагон бармегардонад. Баъдан бо тартиби муқаррарнамудаи Конститутисия Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар сурати баррасии қонун дар матни пештар қабулшудааш агар бо аксарияти аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон дастгирӣ ёбад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонун имзо мегузорад ва онро интишор медиҳад.

Агар Президент қонуни конститутисиониро баргардонад, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Конститутисия қонуни мазкурро такроран баррасӣ менамоянд. Дар ҳолати баррасии такрорӣ агар қонуни конститутисионӣ дар матни пештар қабулшудааш бо аксарияти аз чор се ҳиссаи шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон тасдиқ шавад, Президент дар муддати даҳ рӯз ба қонуни конститутисионӣ имзо мегузорад ва онро интишор менамояд.

Саволҳо:

1. Мақоми олии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом аст? 2. Сохтори парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ гуна аст? 3. Фаъолияти Маҷлиси Олиро кадом санади ҳуқуқӣ танзим мекунад? 4. Фаъолияти Маҷлиси миллӣ чӣ тавр сурат мегирад? 5. Умумият ва тафовути вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагонро муайян кунед. 6. Дар ҷаласаҳои якҷояи палатаҳо кадом масъалаҳо баррасӣ мешаванд? 7. Салоҳияти Маҷлиси миллиро номбар кунед. 8. Кӣҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд? 9. Ҳаёати Маҷлиси миллӣ аз чанд нафар иборат аст? 10. Салоҳияти Маҷлиси намояндагонро шарҳ диҳед. 11. Мақсади ташкили фраксия ё гурӯҳҳои вакилон аз чӣ иборат аст? 12. Маҷлиси намояндагон кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул мекунад? 13. Кадом лоиҳаи қонунро танҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи пешниҳод намудан дорад? 14. Ҷараёни қонунгузорӣ кадом давраҳоро дар бар мегирад? 15. Саҳми Шӯрои Маҷлиси намояндагон дар омода намудани лоиҳаи қонунҳо чӣ гуна аст? 16. Қонунҳои конститусионӣ оид ба кадом масъалаҳо қабул карда мешаванд? 17. Тартиби қабул намудани қонунҳои конститусиониро шарҳ диҳед. 18. Агар Президент қонуни конститусиониро баргардонад, он гоҳ амалиёти Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллӣ чӣ гуна сурат мегирад?

МАВЗЎИ 11. ҲОКИМИЯТИ СУДӢ

1. Мафҳумҳои ҳокимияти судӣ ва адолати судӣ.

Принсипҳои адолати судӣ

Чи тавре ки дар мавзӯҳои гузашта қайд намуда будем, ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба се шоҳаи мустақил - қонунгузор, иҷроия ва судӣ тақсим мешавад ва ҳар яке аз онҳо дар асоси Конститутсия ва қонунҳо бо тарзу усули муайян вазифаҳои ба худ хосро иҷро менамоянд. Ҳокимияти судӣ низ ҳамчун навъи мустақили ҳокимияти давлатӣ мувофиқи моддаи 84-и Конститутсия ба ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсонӣ шаҳрванд, манфиати давлат, ташкilotу муассисаҳо ва қонунияту адолат масъул аст.

Таҷрибаи таърихӣ гувоҳӣ медиҳад, ки мувофиқи судӣ ягона шакли муқаррар намудани ҳақиқати воқеӣ, беҳтарин роҳи ҳалли ҳар гуна муноқишаҳост. Мо дар зиндагӣ борҳо шӯҳиди он мешавем, ки дар натиҷаи поймол кардани қонунҳо ва содир намудани қонуншиканӣ ашхоси гуногун ба ҷазоҳои ба кирдорашон сазовор ҷазо мешаванд. Нуқтаи охириро дар муайян кардани асли кирдор ва ҷазо барои он танҳо суд мегузорад.

Ҳамин тавр, суд на танҳо манфиати шахси алоҳида ё ташкilotу муассиса, балки давлатро низ ҳимоя мекунад, ки дар маҷмӯъ онро адолати судӣ мегӯянд. Таъмини адолат ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки агар ҳуди мақомоти суд аз ҳар гуна фишору даҳлати сохторҳои давлатӣ озод буда, судяҳо ҳақиқатро дар асоси далелҳои мавҷуда, ҳолисона, аз рӯи вичдон

ва донишу малакаи касбиашон ҷустуҷӯ ва дарёфт кунанд.

Конститутсия аниқ муқаррар кардааст, ки ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Ин мулоҳиза чунин маънӣ дорад, ки ягон мақомоти дигар ё шахсони алоҳида ҳуқуқи таъмини адолати судиро надоранд. Хонандагони азиз ба хубӣ дарк кардаанд, ки дар давлати ҳуқуқбунёд ягон мақомот ё ташкилоту муассиса бе асоси қонунӣ, худ аз худ амал карда наметавонад. Барои ҳамаҷониба равшан кардани вазифаҳо, тарзу усули фаъолият ва ҳалли масъалаҳое, ки дар назди мақомоти судӣ қарор доранд, Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6-уми августи соли 2001 қабул шудааст, ки роҳнамои фаъолияти мақомоти суд мебошад.

Ҳам дар Конститутсия, ки боби 8-уми он пурра ба суд бахшида шудааст ва ҳам дар қонуни конститутсионии номбаршуда принципҳои адолати судӣ муқаррар шудаанд. **Принсип гуфта, усулҳои асосии роҳбарикунандаро дар ин ё он навъи фаъолият меноманд.** Дар Конститутсия зикр шудааст, ки адолати судиро танҳо мақомоти суд - Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ мекунанд.

Зери мафҳуми «адолати судӣ» чиро фаҳмидан мумкин аст? Адолати судӣ ба маънои васеаш ҳамин аст, ки судҳо меъёрҳои ҳуқуқиро нисбат ба бахсҳо

ва масъалаҳои дигари ҳуқуқӣ аз рӯи парвандаҳои граҷданӣ, чиноятӣ, хоҷагӣ ва маъмурӣ дар маҷлисиҳои судӣ татбиқ менамоянд.

Баробарии шаҳрвандон сарфи назар аз насабу наҷод, вазъи иҷтимоӣ, ақидаҳои сиёсӣ, мансубият ба дину мазҳаб ва навъи машғулият дар назди суд яке аз принсипҳои асосии фаъолияти суд ба шумор меравад. Яъне дар истифода аз ҳуқуқи ҳимояи судӣ ҳама шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ низ баробар мебошанд.

Принсипи дигар - мустақилияти пурраи судҳо мебошад. Ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ онҳо танҳо ба Конститутсия ва қонун итлоат мекунад. Ваколат, дахлнопазирӣ, махфӣ будани машварати судҳо ҳангоми баровардани ҳалномаҳо, ҳуқуқи ба истеъфо баромадан, ҷавобгарӣ барои беэҳтиромӣ ба суд ва дигар масъалаҳои фаъолияти судро қонун муайян кардааст.

Принсипи сеюм - ба таври дастачамӣ ва ё танҳо муҳокима шудани парвандаҳои граҷданӣ ва чиноятӣ аз тарафи судҳо мебошад. Ба таври дастачамӣ ё худ танҳо баррасӣ шудани парвандаҳо аз чигунагии парванда ва чинояти содиршуда вобастагӣ дорад. Масалан, агар парванда - парвандаи граҷдание бошад, онро як ҳуди судья баррасӣ мекунад, вале агар барои чинояти содиршуда қонуни чиноятӣ зиёда аз 5 сол маҳрумият аз озодиро пешбинӣ кунад, он гоҳ дар баррасии парванда баробар бо судья ду машваратчӣ низ иштирок мекунад.

Принсипи чорум забони мурофияи судӣ мебошад. Дар моддаи 88-уми Конституция ин масъала ҳал шудааст, яъне дар он гуфта мешавад, ки мурофияи судӣ ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузор мегардад. Шахсоне, ки забони мурофиаро намедонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд.

Ошкоро сурат гирифтани баррасии парвандаҳо дар тамоми судҳо принсипи панҷуми адолати судӣ мебошад. Аммо қонун муайян кардааст, ки дар баъзе ҳолатҳо мурофия метавонад пӯшида гузарад, лекин қарор ё ҳукмномаи суд дар ин маврид ошкоро эълон карда мешавад.

Танҳо суд қодир аст, ки баъди мурофияи судӣ шахсро гунаҳкор ё бегуноҳ эътироф кунад. Дар таҷрибаи судии кишвари мо борҳо ҳодисаҳои шудаанд, ки суд ин ё он шахсро баъд аз ҳаматарафа баррасӣ намудани парвандаи ӯ бегуноҳ эълон кардааст. Чунин ҳолатҳо аз он сабаб рух медиҳанд, ки мақомоти тафтиши ибтидоӣ ба таври лозима ҳолатҳои парвандаро намесанҷанд ё худ ба шитобкорӣ роҳ медиҳанд.

Принсипи шашум - манъ будани даҳолат ба фаъолияти судҳо мебошад. Қонунҳои амалкунанда барои содир намудани беэҳтиромӣ ба суд хангоми баргузори мачлиси судӣ ё ин ки ҳалалдор намудани чараёни баррасии парвандаҳо ҷавобгарӣ муқаррар намудааст.

Принсипи ҳафтум ҳамин аст, ки судя ҳуқуқи дахлнопазирӣ дорад. Ин дахлнопазирӣ на танҳо ба шахсияти судя, балки ба манзил, ҷои қор, нақлиёт,

воситаҳои алоқаи дар ихтиёри ӯ буда, ҳуччатҳо ва ашёи шахсии ӯ низ тааллуқ дорад.

Парвандаи ҷиноятиро нисбати судя танҳо Прокурори генералӣ метавонад оғоз кунад. Бе ризоияти Маҷлиси миллии ҚТ судяи Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва бе ризоияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон судяи Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, суди вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе, суди шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, Суди иқтисодии вилоятҳо, Суди иқтисодии шаҳри Душанbero ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан ва ба ҳабс гирифтадан мумкин нест.

Ҳатмӣ будани иҷрои санадҳои судӣ принципи дигари адолати судӣ ба ҳисоб меравад. Санадҳои судӣ иборат аз ҳалномаҳо, ҳукмҳо, таъинот ва қарорҳои судҳо баъди эътибори қонунӣ пайдо карданашон барои иҷро ҳатмӣ мебошанд.

Ниҳоят, принципи охирин таъмини амнияти судяҳо мебошад. На фақат судяҳо, балки аъзои оила ва молумулки онҳо низ мувофиқи қонун таҳти ҳимояи махсуси давлат қарор доранд. Агар судя зарур шуморад, бо ариза дар хусуси муҳофизати шахсӣ ва аъзои оила, инчунин хонаи истиқоматӣ ва молумулкаш муроҷиат мекунад ва ин гуна муҳофизатро мақомоти қарорхон дохилӣ ба таври ройгон таъмин мекунанд. Судя инчунин барои гирифта гаштан, нигоҳ доштан ва истифодаи силоҳ ҳуқуқ дорад.

2. Мавқеи судя дар мақомоти судӣ: тарзи интиҳоб, таъин ва озодкуниву бозхонд

Судя шахси мансабдори давлатӣ буда, адолати судиро ба амал мебарорад. Аз ин сабаб Конститутсия ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6-уми августи соли 2001 нисбат ба хоҳишмандони вазифаи судя талаботи муайян гузоштаанд. Ин талаботҳо вобаста ба мақоми суд аз ҳамдигар тафовут доранд. Дар моддаи 11-и Қонуни конститутсионии номбурда муайян шудааст, ки судяҳои Суди конститутсионӣ аз ҷумлаи ҳуқуқшиносоне интиҳоб карда мешаванд, ки синнашон аз 30-сола кам ва аз 65 зиёд набошад ва беш аз даҳ сол собиқаи кории касбӣ дошта бошанд.

Ба вазифаи судяҳои Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бошад, ҳуқуқшиносони ҳамин синну сол интиҳоб мешаванд, вале бояд ҳадди ақал 5 сол собиқаи касбӣ дошта бошанд. Нисбат ба хоҳишмандони вазифаи судяҳои Суди ҳарбӣ, Суди ВМКБ, судҳои вилоятӣ ва шаҳри Душанбе чунин талаботҳо пешниҳод шудааст: доштани касби ҳуқуқшиносӣ, синну соли хоҳишмандони ин вазифа аз 30 кам ва аз 65 зиёд набошад, ҳадди ақал 5 сол собиқаи кории судягӣ дошта бошанд. Синну соли онҳое, ки ба вазифаи судяҳои суди шаҳру ноҳия, Суди ҳарбӣ, Суди иқтисодии ВМКБ, Судҳои иқтисодии вилоятӣ, Суди иқтисодии шаҳри Душанбе таъин мешаванд, бояд аз 25 кам ва аз 65 зиёд набошад ва ҳадди ақал 3 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошанд.

Судя бояд шоистаи номи худ бошад, яъне пеш аз ҳама, ҳудаш қонунҳоро бечунучаро риоя кунад,

аз ҳар гуна амалҳое, ки боиси паст шудани обрӯи ҳокимияти судӣ мегарданд, ҳазар намояд. Қонун ба вазифаи дигар машғул шудан, инчунин вакили мақомоти намояндагӣ, узви ҳизб ё созмонҳои сиёсӣ будани судяро манъ кардааст. Ба ҷаъолияти соҳибкорӣ, ғайр аз ҷаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ машғул шудани судя мумкин нест. Мӯҳлати ваколати судяҳо дар ҳама зинаҳо 10 сол аст.

Тарзи интиҳоб ва таъини судяҳо ба вазифаашон вобаста ба мақомоти суд аз ҳамдигар фарқ мекунад. Агар раис, муовинони раис ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди олий ва Суди Олии иқтисодиро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб намояд, пас судяҳои Суди ҳарбӣ, Суди ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, судяҳои Суди иқтисодии ВМКБ, вилоят ва шаҳри Душанберо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Шӯрои адлия таъин менамояд.

Судяҳо низ мисли дигар мансабдорони давлатӣ аз вазифа озод ё бозхонд шуда метавонанд, инчунин онҳо ҳуқуқи ба истеъфо баромадан доранд. Сабабҳои гуногун шуда метавонанд, масалан, бо сабаби оилавӣ тағйир додани ҷои истиқомат, аз ҳудуди кишвар баромада рафтан, ба қори дигар гузаштан, эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунии суд, бинобар вазъи бади саломатӣ ё сабабҳои дигари узрнок на кам аз 4 моҳ пайҳам иҷро карда натавонистани вазифаи судягӣ, бедарак ғойб шудан ё ғавтида эълон намудан, ихтисор шудани шумораи судяҳо, вафоти судя, вайрон кардани қонунгузории меҳнатӣ, тамои шудани мӯҳлати ваколат, ошкор шудани номувуфӣ будани судя ба вазифаи ишғолкардааш ва ғайра.

Тартиби бозхонд ё аз вазифа озод кардани судяҳо ба монанди ҳамон тартибест, ки онҳоро таъин ва ё интихоб кардаанд. Масалан, судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ аз ҷониби Маҷлиси миллии ҚТ бо пешниҳоди Президенти мамлакат, судяҳои сатҳи дигар (Суди ҳарбӣ, Суди ВМКБ, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, Судҳои иқтисодии ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе) ба пешниҳоди Шӯрои адлия аз тарафи Президенти ҚТ аз вазифа озод карда мешаванд.

Қонун муайян кардааст, ки сарфи назар аз синну сол ҳангоми на кам аз бист соли собиқаи кори умумии ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла на кам аз даҳ соли собиқаи кории судягӣ доштан ҳар судя ҳуқуқи ба истеъфо рафтан дорад, судяи Суди конституционӣ бошад, на камтар аз 20 сол собиқаи умумии ҳуқуқшиносӣ бояд дошта бошад. Барои судяи ба истеъфо баромада номи судя, кафолати дахлнопазирии шахсӣ ва мансубият ба ҷомеаи судяҳо нигоҳ дошта мешавад ва дар ин бобат ба ӯ шаҳодатнома дода мешавад.

3. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи моддаи 84-и Конститутсия ва Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6-уми августи соли 2001 низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро судҳои зерин ташкил медиҳад: Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе, судҳои шаҳру ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон,

Судҳои иқтисодии вилоятӣ, Суди иқтисодии шаҳри Душанбе.

Ҳоло ба таври мухтасар мақоми баъзе аз ин судҳоро дида мебароем.

Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар Конститутсия ҳангоми номбар кардани судҳо ба Суди конституцсионӣ ҷои аввал дода шудааст. Инчунин яке аз моддаҳои боби 8-ум, ки «Суд» ном дорад, ба тарзи ташкил ва салоҳияти Суди конституцсионӣ бахшида шудааст. Дар ин модда гуфта мешавад, ки Суди конституцсионӣ аз 7 нафар иборат буда, яке аз онҳо намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад. Ба вазифаи судьяи Суди конституцсионӣ ҳуқуқшиносе интихоб карда мешавад, ки синни ӯ аз 30 кам ва аз 65 зиёд набошад ва беш аз 10 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад. Тибқи Конститутсия ба ӯҳдаи Суди конституцсионӣ чунин салоҳият воғузор шудааст:

1. Муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, қарордодҳои ба қувваи қонун надаромадаи Тоҷикистон ба Конститутсия.

2. Ҳалли баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳо.

3. Иҷрои ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Чунонки аз ин нишондоди Конститутсия ва аз унвони ҳуди суд бармеояд, Суди конституцсионӣ бо мақсади таъмини волоияти меъёрҳои Конститутсия

ва амали бевоситаи он дар қаламрави ҷумҳурӣ, ҳифзи Конститутсия, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд таъсис гардидааст. Чунонки дар боло зикр намудем, Суди конститусионӣ аз 7 нафар – раис, муовини раис ва 5 судья иборат аст, ки яке аз онҳо намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад. Мӯҳлати ваколати судяҳои Суди конститусионӣ 10 сол аст.

Раис, муовини раис ва судяҳои Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи алоҳида интихоб карда мешаванд. Шахсе интихобшуда ҳисоб мегардад, ки аксарияти овози шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллиро гирифта бошад.

Судяҳои Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вақти иҷрои вазифаҳои худ мустақил буда, фақат тобеи қонун мебошанд. Ягон ҳел мудохила ба фаъолияти онҳо, инчунин ба ягон шакле таъсиррасонӣ бо мақсади мамониат кардан ба фаъолияти онҳо мумкин нест.

Мақоми судьяи Суди конститусионӣ бо ваколати вакилӣ, узвияти ҳизби сиёсӣ ва иттиҳодияи ҷамъиятию сиёсӣ, ишғоли вазифаи дигар, фаъолияти соҳибкорӣ, иҷрои қор ва гирифтани музд дар дигар мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, машғулият ба фаъолияти хусусӣ, ба истиснои фаъолияти эҷодӣ, илмӣ ва омӯзгорӣ номувофиқ мебошад.

Судьяи Суди конститусионӣ ҳуқуқ надорад, ки дар суд ё дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба сифати ҳимоятгар ё намоянда, ғайр аз намояндаи қонунӣ

будан иштирок кунад, ягон шахсро барои соҳиб шудан ба ҳуқуқ ё озод гардонидан аз масъулият Ҳимоя намояд.

Судяи Суди конститутионино бе розигии Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноӣ кашидан, ҳабс кардан, мавриди ҷораҳои ҷазои маъмури қарор додан мумкин нест. Дастгир кардан, маҷбуран овардани вай фақат дар мавриде мумкин аст, ки дар ҷои содир намудани ҷиноят боздошт шудааст ва дар ин бора феврал ба раиси Суди конститутиони ё муовини ӯ хабар дода шуда бошад. Парвандаи ҷиноӣ доир ба кирдори судяи Суди конститутиони фақат аз тарафи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз карда мешавад.

Бозхонди судяи Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавридҳои зерин амалӣ мегардад:

- бо сабаби қонеъ гардонидани хоҳиши судя дар бораи истеъфояш; нисбати ӯ мавҷуд будани ҳукми айбдоркунии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст; дар асоси қарори қувваи қонунӣ пайдокардаи суд дар бораи ғайри қобили амал, бедарак ғойбшуда ё фавтида доништани он; бо сабаби вафоти судя; машғул шудани судя ба фаъолияти, ки ба вазифаи ӯ номувофиқ аст; маҳрум шудани судя аз шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон; содир намудани кирдоре, ки шаъну эътибори судяро паст мезанад.

Қарорҳои Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъӣ буда, доир ба онҳо шикоят кардан

мумкин нест ва иҷрои онҳо аз тарафи ҳамаи мақомот, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, аҳзоби сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор ва шахрвандон, ки қарорҳо ба онҳо дахл доранд, ҳатмӣ мебошанд.

Санадҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қарор, ҳулоса ва таъинот иборатанд.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Чунонки аз унвони суд маълум аст, Суди Олии ҚТ мақоми олии судӣ ба ҳисоб меравад ва назорати судиро аз болои фаъолияти судҳои ҳарбии гарнизонҳо, Суди ВМКБ, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, шаҳри Душанбе оид ба парвандаҳои гражданин, ҷиноятӣ, маъмурий ва дигар парвандаҳои дар тобеияти ин судҳо буда ба амал мебарорад.

Бояд гуфт, ки вазифа ва салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле мураккаб ва пурмасъулият мебошад.

Вай дар доираи салоҳияти худ парвандаҳоро ба сифати суди зинаи якум ва дуум бо тартиби назоратӣ аз рӯи ҳолатҳои навошкоргардида баррасӣ менамояд; ҳуқуқ дорад дар бораи конституционӣ будани қонуни татбиқшуда оид ба парвандаи мушаххас ба Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат намояд; таҷрибаи судиро ҷамъбаст менамояд, омори судиро таҳлил менамояд, ба судҳо доир ба масъалаҳои татбиқи қонунҳои амалкунанда, ки ҳангоми баррасии парвандаҳои судӣ ба миён меоянд, тавзеҳоти дастурӣ медиҳад, барои аз тарафи судҳо иҷро намудани ин тавзеҳот назорат мекунад; дар доираи салоҳияташ масъалаҳоеро, ки аз шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, ҳаллу ҷалс ме-

намояд; дигар салоҳиятҳоеро, ки қонун пешбинӣ намудааст, амалӣ мегардонад.

Дар муайян кардани ҳайати Суди Олӣ бевосита Президент ва Маҷлиси миллӣ иштирок мекунад. Чунончи, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҳайати раис, муовини якум, муовинон, судяҳо ва машваратчиёни халқӣ интихоб намуда, шумораи судяҳои Суди Олиро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Дар Суди Олӣ воҳидҳои зерини сохторӣ - Пленуми Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои граждании Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноии Суди Олӣ ва коллегияи ҳарбӣ таъсис дода мешаванд.

Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаи олии судӣ буда, дар ҳайати Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум, муовинони ӯ ва судяҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад.

Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавридҳои зарурӣ, вале на камтар аз ду маротиба дар як сол даъват карда мешавад. Қаласаи Пленумро Раиси Суди Олӣ таъйин мекунад.

Тавзеҳоти дастурии Пленуми Суди Олӣ оид ба татбиқи қонунгузорӣ, ки дар мавриди баррасии парвандаҳои судӣ пайдо мешаванд, барои судҳо, дигар мақомоту шахсони мансабдор, ки қонуни тавзеҳшударо татбиқ менамоянд, ҳатмӣ мебошанд.

Санадҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳалномаҳо, ҳукмҳо, таъинот ва қарорҳо мебошанд.

Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар давлатҳои пешрафтаи мутамаддини ҷаҳон ҳама гуна баҳсҳо дар мақомоти суд ҳал карда мешаванд. Бо ривоч ёфтани шаклҳои гуногуни моликият ва рушди соҳаи иқтисодӣ дар ин давлатҳо хоҳу ноҳо ҳуд-худ баҳсҳои пайдо мешаванд, ки мазмунӣ молумулкӣ ва иқтисодӣ доранд, яъне ба муносибатҳои пуливу молӣ, қарз, андоз, соҳибкорӣ ва тиҷорат дахл мекунад. Барои сари вақт ҳал намудани ҷунин баҳсҳо судҳои махсус – судҳои иқтисодӣ таъсис дода мешаванд.

Дар низомии судии ҚТ низ ҷунин навъи суд амал мекунад ва дар вилоятҳо ва шаҳри Душанбе судҳои иқтисодӣ ба ҳалли муаммоҳои соҳаи иқтисодӣ машғул мебошанд. То қабули Конститутсияи соли 1994 баҳсҳои хоҷагии қорхонаву ташкилотҳоро мақоми махсус - суди арбитражӣ ҳал мекард.

Ҳамин тавр, Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва парвандаҳои дигаре, ки аз тарафи судҳои иқтисодӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд, мақоми олии судӣ буда, дар шаклҳои муқофавие, ки қонун пешбинӣ кардааст, ба ғайрияти онҳо назорат мекунад ва доир ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ тавзеҳоти дастурӣ медиҳад.

Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз раис, муовини раис, муовини раис ва судьяҳо иборат аст. Шумораи судьяҳои ин судро Маҷлиси миллӣ бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд. Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, раёсати Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, коллегияи судии

ба тариқи апеллятсионӣ тафтиш намудани қонунӣ ва асоснок будани қарорҳои судҳои иқтисодӣ, ки эътибори қонунӣ пайдо накардаанд; коллегияи судии ба тариқи кассатсионӣ тафтиш намудани қонунӣ ва асоснок будани қарорҳои судҳои иқтисодӣ, ки эътибори қонунӣ пайдо накардаанд, амал мекунад.

Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаи олии судӣ буда, дар ҳайати Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум, муовинҳои ӯ ва судяҳои Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад.

Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои муҳимтарини фаъолияти судҳои иқтисодиро ҳал мекунад.

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Пайдоиши судҳои ҳарбӣ ба соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсиси артиши миллӣ ва мақомоти ҳарбии Тоҷикистон вобастагӣ дорад.

Судҳои ҳарбӣ дар тамоми қисмҳои ҳарбӣ, муассисаю корхона ва ташкилотҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯшунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯшунҳои сарҳадии Кумитаи ҳифзи сарҳади давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати ҳолатҳои фавқулодда ва мудофияи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти идораи ҳарбӣ ва дигар қисмҳои алоҳидаи ҳарбӣ адолати судиро ба амал мебароранд.

Дар қисмҳои ҳарбии дигар давлатҳо, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеъ гардидаанд, адолати судӣ аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи созишномаҳои баимзорасидаи байнидавлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Судҳои ҳарбӣ дар ҳайати Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи принсипи ҳудудӣ дар маҳалли воқеъшавии гарнизонҳо таъсис дода шуда, аз судҳои ҳарбии гарнизонҳо ва коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошанд.

Фаъолияти судҳои ҳарбӣ ба ҳифзи ҳуқуку озо-диҳои хизматчиёни ҳарбӣ, шахрвандоне, ки аз ҷамъо-мади ҳарбӣ мегузаранд ва дигар шахрвандон, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии қисмҳо, корхонаю муассиса ва ташкилотҳои ҳарбӣ, мустаҳкам кардани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нигаронида шудааст.

Ба судҳои ҳарбӣ ҳалли чунин парвандаҳо вогузор шудааст:

- парвандаҳо дар бораи тамоми ҷиноятҳои, ки хизматчиёни ҳарбӣ, ҳамчунин ўҳдадорони ҳарбӣ дар давраи гузаштани ҷамъомади ҳарбӣ содир намуда-анд; парвандаҳо дар бораи тамоми ҷиноятҳои, ки шахсони ҳайати афсарӣ, прапоршикҳо, сержантҳо, старшинаҳо ва аскарони Вазорати амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хизматчиёни ҳарбии кӯшунҳои сарҳадии Кумитаи ҳифзи сарҳади давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин хизматчиёни ҳар-бии Гвардияи миллӣ ва Вазорати ҳолатҳои фавқу-лодда ва мудофияи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон содир кардаанд;

- парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳои, ки хизмат-чиёни ҳарбии кӯшунҳои дохилӣ, воҳидҳо ва қисмҳои милисаи аз рӯи даъват ташкилкардашудаи Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохтмон-чиёни ҳарбӣ содир кардаанд;

- парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳо бар зидди тар-тиби муқарраршудаи адои хизмат, ки шахсони ҳайати

роҳбарикунандаи муассисаҳои ислоҳӣ содир наму-
даанд;

- парвандаҳо дар бораи ҷосусӣ;

- парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳое, ки қонун пе-
шбинӣ кардааст.

Ба низоми судҳои ҳарбӣ коллегияи ҳарбии Суди
Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва судҳои ҳарбии гар-
низонҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд.

Суди ҳарбии гарнизон дар ҳудуде, ки як ё якчанд
гарнизони ҳарбӣ воқеъ гардидааст, ташкил мешавад
ва аз раис, муовини раис, судяҳо ва машваратчиёни
ҳалқӣ иборат аст. Дар судҳои ҳарбие, ки аз панҷ ва
зиёда аз он судяҳо иборат аст, вазифаи муовини раис
муқаррар карда мешавад.

Шумораи судяхоро барои ҳар як суди ҳарбии
гарнизон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқар-
рар менамояд.

Саволҳо:

1. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом мақомоти
давлатӣ адолати судиро ба амал мебарорад? 2. Фаъо-
лияти судхоро ғайр аз Конститутсия боз кадом санади
меъёриву ҳуқуқӣ ба танзим медарорад? 3. Адолати
судӣ чист? 4. Принципиҳои адолати судӣ кадомҳоянд ва
чӣ гуна мазмун доранд? 5. Муҳофизати судӣ бо кадом
забон сурат мегирад? 6. Мафҳуми дахлнопазирӣ ба
кори судяро Шумо чӣ гуна мефаҳмед? 7. Парвандаи
ҷиноятиро нисбати судя кӣ оғоз карда метавонад?
8. Судяҳои кадом мақомоти судӣ бо пешниҳоди
Шӯрои адлия аз ҷониби Президент таъин ва озод
карда мешаванд? 9. Кӣҳо ба вазифаи судяҳои Суди
Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ВМКБ, суди вилоят

ва шаҳри Душанбе интиҳоб ва таъин шуда метавонанд? 10. Мӯҳлати ваколати судяҳо чанд сол аст? 11. Оё судя ҳуқуқи ба истеъфо баромадан дорад ва он чӣ гуна амалӣ мегардад? 12. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед. 13. Суди конституционӣ дар низоми судӣ чӣ гуна мавқеъ дорад? 14. Салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед. 15. Мақсади таъсиси судҳои ҳарбӣ чист? 16. Судҳои иқтисодӣ ба ҳалли кадом масъалаҳо машғуланд?

МАВЗЎИ 12. ҲОКИМИЯТИ МАҲАЛЛӢ

Ҳокимияти маҳаллӣ аз мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ иборат мебошад (моддаи 76 Конституция). Фаъолияти онҳо дар асоси Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004 «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, ба танзим дароварда мешавад. Асоси иқтисодӣ ва молиявии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро маблағҳои буҷетӣ, моликияти онҳо, инчунин объектҳои, ки барои хоҷагидорӣ ба онҳо супорида шудаанд ва он объектҳо манбаи ба даст овардани даромад ва қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ иқтисодии аҳоли мебошанд, ташкил медиҳанд. Онҳо фаъолияти худро бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоид барои аз ҷониби шаҳрвандон амалӣ намудани ҳуқуқҳои конституционии худ оид ба иштирок дар идоракунии корҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ анҷом медиҳанд.

Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси принципҳои қонуният ва адолати иҷтимоӣ; ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; мутобиқати манфиатҳои маҳаллӣ ва умумидавлатӣ; ба таври демократӣ, ошкоро ва бо дарназардошти гуногунандешии сиёсӣ ҳал намудани масъалаҳо; масъулият барои натиҷаҳои фаъолияти худ дар назди аҳоли; изҳори иродаи аҳоли ба воситаи Маҷлиси вакилони халқи дахлдор; мустақилияти мақомоти

маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои доираи ваколати худ; ҳатмӣ будани иҷрои санадҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки дар доираи ваколати онҳо қабул шудаанд; дастаҷамъӣ будани фаъолияти мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва яккасардории фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба роҳ монда шудааст.

Қисми таркибии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад. Он аз Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия иборат мебошад. Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро интихобкунандагони воҳидҳои марзӣ маъмурии дахлдор дар асоси принципҳои умумӣ, баробар, мустақим, бо овоздиҳии пинҳонӣ ба мӯҳлати 5 сол интихоб мекунанд. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз синни 18 метавонад вакили Маҷлиси вакилони халқи дахлдор интихоб шавад. Шумораи вакилони Маҷлиси вакилони халқи дахлдорро Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия дар доираи меъёрҳои зерин муайян мекунанд: барои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе – то 70 нафар барои шаҳр ва ноҳия то 40 - нафар.

Маҷлиси вакилони халқ дар сурати интихоб шудани на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии муқарраршудаи вакилони он ваколатдор мебошад. Тартиби интихоби вакилони Маҷлиси вакилони халқро Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон

аз 20 декабри соли 1999 «Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ» танзим менамояд.

Маҷлиси вакилони халқ дорои салоҳиятҳои мебошад, ки қонунгузорию амалкунанда муайян намудааст. Ба салоҳияти он қабули буҷет, назорат аз болои он ва тасдиқи ҳисоботи он; муқаррар намудани андоз ва пардохтҳои мувофиқи қонун; тарзи идора ва ихтиёрдорӣ намудани моликияти коммуналиро муайян намудан ва истифодаи самараноки онро назорат кардан; дар доираи ваколати худ муносибатҳои вобаста ба истифодаи об, замин ва дигар сарватҳои табииро тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқ танзим намудан, баррасӣ намудани ҳисоботи роҳбарони сохтори маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия ва ташкилотҳои дахлдор ва ҳангоми зарурат ба мақомоти дахлдор дар хусуси ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони мансабдори он пешниҳод ирсол намудан; дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун пеш аз мӯҳлат қатъ намудани ваколати вакилони Маҷлиси вакилони халқи дахлдор; оид ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тадбирҳои зарурӣ андешидан; оид ба тағйир додани сарҳади марзҳои маъмуриву ҳудудӣ қарори ҳудро ба мақомоти дахлдор пешниҳод намудан; комиссияҳои доимӣ, муваққатӣ ва мақомоти дигарро таъсис додан; ҳайат ва низомномаи онҳоро тасдиқ намудан; дастури Маҷлиси вакилони халқро қабул намудан ва дигар салоҳиятҳои, ки амалӣ намудани онро қонунгузорӣ муқаррар намудааст, дохил мешаванд.

Ҳамзамон Маҷлиси мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқ дорад, ки ба Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вило-

ят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ҳангоми мавҷуд будани асос бо овоздиҳии пинҳонӣ ва бо тарафдории на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилони Маҷлиси вакилони халқи дахлдор нобоварӣ изҳор намуда, ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи озод намудани ӯ пешниҳод манзур намояд.

Шакли асосии фаъолияти Маҷлиси вакилони халқ иҷлосия мебошад. Иҷлосияи якуми он на дертар аз як моҳи баъди интиҳоботи Маҷлиси вакилони халқ аз тарафи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва дар вақти набудани раис аз тарафи яке аз муовинони ӯ, ки вакили ин Маҷлиси вакилони халқ мебошад, даъват карда мешавад. Иҷлосия соли на камтар аз чор маротиба даъват карда мешавад. Иҷлосияи Маҷлиси вакилони халқ бо ташаббуси на камтар аз се як ҳиссаи шумораи умумии вакилони он низ даъват шуда метавонад. Қарор дар бораи даъвати иҷлосия на дертар аз 10 рӯзи то баргузоршавии иҷлосия ва дар ҳолатҳои зарурӣ фавран қабул карда шуда, ба маълумоти вакилон расонида мешавад.

Иҷлосияи маҷлиси вакилони халқро раис ва ҳангоми набудани раис яке аз муовинони ӯ, ки вакили маҷлиси вакилони халқ мебошад, мекушояд ва ба он раисӣ мекунад. Иҷлосия дар сурате ваколатдор ҳисобида мешавад, ки дар он на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи муқарраршудаи вакилон иштирок дошта бошанд. Аз рӯи масъалаҳое, ки дар иҷлосия баррасӣ мешаванд, маҷлиси вакилони халқ бо овоздиҳии ошкоро ё пинҳонӣ бо тарафдорӣ аз нисф зиёд ё аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон қарор қабул мекунад. Қарорҳои маҷлиси вакилони халқ дар ҳудуди он хусусияти умумихатмӣ доранд. Ҳамзамон, иҷрои

қарорҳои Маҷлиси вакилони халқ, ки дар доираи ваколати он қабул шудаанд, барои мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳо, новобаста аз тобеияти идоравӣ ва шакли моликияташон, шахсони мансабдор ва шахрвандон дар ҳудуди дахлдор ҳатмӣ мебошанд. Маҷлиси вакилони халқ метавонад қарорҳои худро тағйир диҳад ва ё бекор кунад. Дар сурати ба Конститутсия ва қонун мувофиқат накардани санадҳои Маҷлиси вакилони халқ онҳо аз тарафи ҳуди Маҷлиси вакилони халқ, мақомоти болоӣ ва ё суд бекор карда мешаванд. Дар фаъолияти Маҷлиси вакилони халқ мавқеи комиссияи доимӣ хеле калон аст. Онҳоро Маҷлиси вакилони халқ таъсис медиҳад. Номгӯӣ ва шумораи ҳайати комиссияи доимӣ ва муваққати ро бо пешниҳоди Раиси маҷлиси вакилони халқ Маҷлиси вакилони халқ муайян менамояд. Раис ва аъзои онҳо аз ҳисоби вакилон интихоб карда мешаванд. Комиссияҳои мазкур бо мақсади мусоидат ба баррасии пешакии масъалаҳо ва ба иҷлосия манзур намудани онҳо, татбиқи қарорҳои Маҷлиси вакилони халқ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода мешаванд.

Қисми дигари мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад. Он аз Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, идораҳо, кумитаҳо, шӯъбаҳо ва дигар сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия иборат мебошад. Раис намояндаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ҳокимияти иҷроияро дар маҳал амалӣ менамояд ва мақомоти намояндагӣ ва иҷроияро дар воҳидҳои марзӣ маъмурии дахлдор сарварӣ мекунад. Вайро Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони халқи дахлдор пешниҳод менамояд. Дар сурати дар маҷлиси вакилони халқи дахлдор тасдиқ нашудани номзадии раис Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад ўро такроран ба Маҷлиси вакилони халқ барои тасдиқ пешниҳод намояд ё шахси дигарро ба ин вазифа таъин намуда, барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони халқ пешниҳод намояд. Ҳамзамон, хангоми пешниҳоди Президентро дар хусуси аз вазифа озод намудани раис тасдиқ накардани маҷлиси вакилони халқи дахлдор, масъала такроран барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад. Дар сурате ки шахс вакили маҷлиси вакилони халқи дахлдор набошад, ў ба вазифаи раис ҳамчун иҷроқунанда таъин карда ва баъди вакил интиҳоб шуданаш бо тартиби дар боло овардашуда ба вазифа таъин ва барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад. Раис дар ҳудуди воҳидҳои марзӣ маъмурии дахлдор салоҳиятҳои муайянкардаи қонунгузорино амалӣ менамояд.

Вай иҷлосияи вакилони маҷлиси халқро даъват намуда, ба он раисӣ мекунад, ҷаъолияти комиссияҳои доимии маҷлиси вакилони халқро ҳамроҳанг месозад, лоиҳаи буҷетро барои қабул ба маҷлиси вакилони халқ пешниҳод менамояд, пас аз қабул иҷрои онро таъмин ва аз рӯи он ҳисобот медиҳад, барои тасдиқи Маҷлиси вакилони халқ барномаҳои тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва дигар барнома ва нақшаҳои рушди иҷтимоиро пешниҳод менамояд ва доир ба иҷрои онҳо дар иҷлосия ҳисобот медиҳад, дар доираи ваколати худ оид ба тақмили тартиботи ҳуқуқӣ ва пурзӯр намудани мубориза бо ҷинояткорӣ, таъмини амнияти шаҳрвандон, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои онҳо

чораҳо меандешад, моликияти коммуналиро дар доираи ваколоти худ идора менамояд, дар доираи ваколоти худ масъалаҳои оид ба заминро ҳал менамояд, ташкилотҳо, муассисаҳо ва корхонаҳои давлатиеро, ки ба моликияти коммуналӣ асос ёфтаанд, бо тартиби муқарраркардаи қонунгузорӣ таъсис ва барҳам медиҳад, қабули шаҳрвандонро ба роҳ меонад, арзу шикоят ва таклифҳои онҳоро баррасӣ менамояд, инчунин дигар ваколатҳоеро, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, амалӣ менамояд.

Оид ба масъалаҳои ваколоти худ раис дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти болоӣ ва маҷлиси вакилони халқи дахлдор ҳисоботдиҳанда ва масъул мебошад.

Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳр ва ноҳия ҳангоми дар асоси аризаи худ ба истеъфо рафтан; ба қувваи қонунӣ даромадани ҳалномаи суд дар хусуси ғайри қобили амал донишдани ӯ; ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми айбдоркунии суд, мунтазам иҷро накардани ӯҳдадорихои хизматӣ ва қатъи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазифа озод карда мешавад.

Мувофиқи моддаи 78 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳа ҷамоат аст. Фаъолияти ҷамоат дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳа» аз 1 декабри соли 1994 ба танзим дароварда мешавад. Мутобиқи Қонуни мазкур худидораи маҳаллӣ аз низоми ташкили фаъолияти аҳоли барои мустақилона ва тахти масъулияти худ мустақиман ё ба воситаи мақомоти интихобкардаи худ дар асоси қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҳаллу фасл намудани масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ иборат аст. Мақомоти худидораи маҳаллӣ масъалаҳоеро, ки ба салоҳияти онҳо тааллуқ до-
рад, мустақиман ё ба воситаи намояндагони худ ҳал
менамоянд. Мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳа
ҷамоат мебошад. Онҳо аз рӯи усули марзӣ ташкил
карда мешаванд. Шакли асосии худидораи маҳаллии
шаҳрвандон Маҷлиси намояндагон мебошад. Дар
кори ҷамоатҳо шаҳрвандоне иштирок менамоянд,
ки синнашон ба 18 расидааст ва дар ҳудуди мазкур
доимӣ истиқомат мекунанд.

Ҷамоатро раиси ҷамоат бо маслиҳати маҷлиси
дахлдори вакилони халқ ё раиси шаҳр, ноҳия дар
мавриди зарурат, вале соле камаш ду бор даъват ме-
кунад. Ҷамоат инчунин аз тарафи Маҷлиси вакилони
халқ, раиси шаҳр, ноҳия ё худ бо ташаббуси камаш
сеяки шаҳрвандоне, ки ҳуқуқи дар ҷамоат иштирок
кардан доранд, даъват шуда метавонад.

Дар ҷамоати шаҳрак намояндагони кӯчаҳо,
маҳаллаҳо, дигар воҳидҳои марзӣ қаламрави он,
дар ҷамоати деҳот бошад, намояндагони деҳаҳои
дахлдор чун вакил иштирок менамоянд. Меъёри
намояндагӣ ва тартиби пешбарии вакил аз тарафи
Маҷлиси вакилони халқи шаҳр, ноҳия ё раиси шаҳр
ё ноҳия муқаррар карда мешавад.

Ҷамоатҳо ба шарте босалоҳият ҳисоб карда ме-
шаванд, ки дар онҳо камаш аз се ду ҳиссаи намоян-
дагони шаҳрвандони ба ҷамоатҳо пешбаригардида
ҳозир бошанд.

Барои иҷрои кори ҷамоат раёсат интиҳоб карда
мешавад. Ҷамоатро раиси он идора мекунад. Қа-
рорҳо аз рӯи ҳамаи масъалаҳо бо овоздиҳии ошкоро
ва бо аксарияти оддии овозҳои ҳозирон қабул кар-

да мешаванд. Раиси ҷамоатро бо пешниҳоди раиси шаҳр ё ноҳияи дахлдор ҷамоат интиҳоб мекунад. Шумораи ҳайат ва муовинони раиси ҷамоатро раиси шаҳр ё ноҳия муқаррар менамояд. Муовинони раис ва котиби ҷамоат бо пешниҳоди раиси ҷамоат он гоҳ интиҳобшуда ҳисоб меёбанд, ки ба тарафдории онҳо зиёда аз нисфи ҳозирон овоз дода бошанд. Раис, муовинони раис ва котиби ҷамоат ба мӯҳлати 5 сол интиҳоб карда мешаванд.

Раис, муовинони ӯ ва котиби ҷамоат пеш аз мӯҳлат аз нав интиҳоб шуданашон мумкин аст. Ин дар мавриди мунтазам риоя накардани Конститутсия, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, иҷро накардани қарорҳои ҷамоат, маҷлиси вакилони халқ, санадҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, эътибор пайдо кардани ҳукми суд, инчунин аз ҳудуди ҷамоати дахлдор кӯчида рафтани ва шахси бешаҳрванд шудани имконпазир мебошад.

Асоси иқтисодӣ ва молиявии мақомоти худидораро моликияти он ташкил медиҳад. Иншоотҳои сохташуда, харида ё худ бо тартиби муқарраркардаи қонун додаи муассисаҳои ҷамъиятӣ, иҷтимоиву маданӣ ва таъиноти дигар, инчунин воситаҳои нақлиёт, лавозимоти хоҷагӣ ва амволи дигар ба моликияти мақомоти худидора дохил мешаванд. Захираи молиявии мақомоти худидора аз маблағи буҷет, ки маҷлисиҳои шаҳрӣ ва ноҳиявии вакилони халқ бо тартиби муайянкардаи қонун ҷудо мекунанд, аз саҳми ихтиёрии шаҳрвандон ва коллективҳои меҳнатӣ, маблағи аз фондҳои хайрия ва манбаъҳои дигар ҷудокарда ҳосил мешавад. Ҷамоат фаъолияти худро дар доираи ваколатҳои худ, ки қонунгузорӣ муқаррар намудааст, ба роҳ мебаронад. Аз ҷумла, ободонии шаҳраку деҳа

ва хизматрасонӣ ба аҳолии маҳалро ба роҳ монда, нақшаи чорабиниҳои ободонӣ ва бехбудии вазъи санитарии маҳал, инчунин нақшаи хароҷоти мақомоти худидораро тасдиқ мекунад, ба хароҷоти маблағи дар ихтиёраш буда назорат мекунад ва масъалаҳои дар қаламрави худ мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун таъсис намудани корхонаҳои хурд, кооперативҳо, устохонаҳо ва сеҳҳои ҳунармандиро ҳал мекунад. Ҳамзамон, масъалаҳои дигареро, ки қонунгузорӣ ба салоҳияти ӯ додааст, амалӣ менамояд. Ҷамоат дар доираи ваколатҳояш қарорҳо қабул мекунад, ки иҷрои онҳо барои ҳамаи шаҳрвандони ҳудуди ҷамоат ҳатмӣ мебошад. Аз болои қарорҳои ғайриқонунии ҷамоат ба суд ё Маҷлиси вакилони халқ шикоят кардан мумкин аст.

Раиси ҷамоат дастгоҳи худро дорад, ки шумораи кормандони он бо маслиҳати Маҷлиси вакилони халқи шаҳр, ноҳия ё аз тарафи раиси он муқаррар карда мешавад. Раиси ҷамоат иҷрои қарорҳои ҷамоат, инчунин фаъолияти ҷорӣи онро ба роҳ мемонад. Барои иҷрои талаботи меъёрҳои Конститутутсия, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ҳудуди ҷамоат кор мебарад, захираҳои молиявиро ихтиёрдорӣ менамоянд, бо шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъ шартномаҳо мебандад, манфиатҳои шаҳрвандонро дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, судҳо, дар муносибат бо ташкилотҳо дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ ҳимоя менамояд, дар бораи бехбудии шароити моддӣ ва манзилию маишӣи шаҳрвандон чораҳо меандешад, назорати ҷамъиятиро ба кори ташкилотҳои савдо, хизматрасонии маишӣ, иҷтимоиву маданияи ҳудуди худ ба роҳ мемонад; ба ташкили назорати вазъи санитарии маҳалҳо, манбаъҳои обрасонӣ, манзилу

мактабҳо ва муассисаҳои дигар мусоидат мекунад; ба ҳифзу истифодаи амволи бесоҳиб, инчунин амволе, ки бо тариқи мерос ба давлат гузаштааст, тадбирҳо меандешад; бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар таъмини тартиботи ҷамъиятӣ дар қаламрави дахлдор ҳамкорӣ менамояд; шаҳрвандонро дар ҷои кор қабул мекунад, арзу шикоятҳои шаҳрвандонро баррасӣ менамояд, доир ба онҳо чораҳои дахлдор меандешад ва дигар ваколатҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро амалӣ менамояд.

Бояд қайд кард, ки мутобиқи қонунгузории амалкунанда мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот мақомоти давлатӣ ба ҳисоб намеравад ва дар низоми мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷои мустақил надоранд, ҳарчанд ки дар доираи худидораи маҳаллӣ салоҳияти васеъ доранд.

Саволҳо:

1. Ҳокимияти маҳаллӣ аз кадом мақомотҳо иборат мебошад? 2. Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси кадом принципҳо амалӣ карда мешавад? 3. Мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба кадом мӯҳлат ва дар асоси кадом принципҳо интиҳоб карда мешавад? 4. Дар бораи салоҳиятҳои маҷлиси вакилони халқ маълумот диҳед. 5. Шакли асосии фаъолияти маҷлиси вакилони халқ чӣ мебошад? 6. Дар бораи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ маълумот диҳед. 7. Ҷамоат чӣ гуна мақомот мебошад? 8. Дар бораи асоси иқтисодӣ ва молиявии мақомоти худидораи маҳаллӣ маълумот диҳед.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
----------------	---

ФАСЛИ I. ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ.....	7
-------------------------------	---

МАВЗЌИ 1. ПАЙДОИШ, МОҲИЯТ ВА ШАКЛҲОИ ДАВЛАТ.....	7
--	---

1.Пайдоиш, моҳият, нишонаҳо ва навъҳои таърихӣ давлат.	7
2.Шаклҳои давлат.....	18
3.Самтҳои асосии фаъолияти давлат.....	21

МАВЗЌИ 2. ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУЊД.....	25
Давлати ҳуқуқбунёд ва нишонаҳои он.....	25
2. Ҷамъияти шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд.	31

МАВЗЌИ 3. ҲУҚУҚ ВА МОҲИЯТ И ОН.....	35
1. Мафҳум, нишона ва навъҳои таърихӣ ҳуқуқ.	35
2. Мафҳум ва намудҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ.....	41
3. Сарчашмаҳои ҳуқуқ.....	44
4. Мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқӣ ва таркиби он.....	54
5.Соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	56
6. Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ.....	57

МАВЗЌИ 4. ШУУРИ ҲУҚУҚӢ ВА МАДАНИЯТИ ҲУҚУҚӢ.....	63
1.Мафҳум, таркиб ва намудҳои шуури ҳуқуқӣ.	63
2.Маданияти ҳуқуқӣ.....	69

МАВЗЌИ 5. ҲУҚУҚ ВА АҲЛОҚ.....	73
-------------------------------	----

МАВЗЌИ 6. ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, СОҲТ ВА РУКНҲОИ ДАВЛАТДОРИИ ОН.....	77
1. Давлатдорӣ халқи тоҷик дар замони қадим,	

асрҳои миёна ва давраи нав.....	77
2. Давраи шӯравии рушди давлатдории тоҷикон.....	83
3. Ёзломияи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва огози бунёди Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	88
4. Ҷумҳурии Тоҷикистон: асосҳои сохтори конститутсионӣ ва рукнҳои давлатдорӣ.....	92

МАВЗҶИ 7. СОХТИ СИЁСӢ, ИҚТИСОДИ ВА ИҚТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....107

1. Сохти сиёсӣ.....	107
2. Сохти иқтисодӣ.....	112
3. Сохти иқтимоӣ.....	115

МАВЗҶИ 8. ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....119

1. Сабабҳо ва таърихи таъсиси мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	119
2. Президент – сарвари давлат ва ҳокимияти ичроия (Ҳукумат).....	124
3. Салоҳияти Президент.....	129
4. Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	133
5. Санадҳои Президент ва масъалаҳои таъминоту ҳимояи ӯ....	134

МАВЗҶИ 9. ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....138

1. Мафҳуми ҳокимияти иҷроия ва нақши он дар ҳокимияти давлатӣ.....	138
2. Тарзи ташкил, сохтор ва таркиби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	141
3. Салоҳияти Ҳукумат ва шаклҳои фаъолияти он.....	145
4. Муносибати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти судӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ.....	149

МАВЗҶИ 10. МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....152

1. Ҳокимияти қонунгузор ва мавқеи он дар таҷзияи ҳокимияти давлатӣ.....	152
2. Маҷлиси Олӣ - парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	154
3. Маҷлиси миллӣ.....	158
4. Маҷлиси намояндагон.....	160
5. Фаъолияти қонунгузории Маҷлиси Олӣ.....	163

МАВЗҶИ 11. ҲОКИМИЯТИ СУДӢ.....168

1. Мафҳумҳои ҳокимияти судӣ ва адолати судӣ. Принсипҳои адолати судӣ.....	168
2. Мавқеи судя дар мақомоти судӣ: тарзи интиҳоб, таъин ва озодкуниву бозхонд.....	173
3. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	175

МАВЗҶИ 12. ҲОКИМИЯТИ МАҲАЛЛӢ.....186

Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З.

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 8-уми мактабҳои
таҳсилоти умумӣ.

Муҳаррир *А. Асадов*
Тарроҳ *Р. Галимов*
Муҳаррири техникӣ *А. Камолов*
Ҳуруфчин *З. Ҷӯраева*

Ба матбаа 27.07.06. супорида шуд. Ба чопаш 4. 08. 2006 имзо шуд.
Андозаи 60x84 1/16. Чопи офсетӣ. Коғози офсетӣ.
Ҷузъи чопии шартӣ 12,5. Адади нашр 120000.
Супориши №114/06

Муассисаи нашриявии «Маориф ва фарҳанг»-и Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734018, ш. Душанбе,
кӯчаи Н. Қаробоев, 17.
Тел/факс: 233-93-97. E-mail: najmidin64@mail.ru.